

ZESZYTY NAUKOWE

**Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie**

**EKONOMIKA
i ORGANIZACJA
GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ**

EKONOMIKA i ORGANIZACJA GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ NR 108 (2014)

ISSN 2081-6979

2081 6979

NR 108 (2014)

**Informacje dla autorów artykułów zamieszczanych w Zeszytach Naukowych SGGW
seria Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej**

1. W Zeszytach Naukowych SGGW seria Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej publikowane są oryginalne prace naukowe, zgodne z profilem czasopisma.
2. Do oceny zgłoszonego opracowania Komitet Redakcyjny powołuje dwóch recenzentów spośród osób posiadających co najmniej stopień doktora habilitowanego.
3. W przypadku tekstu w języku obcym co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej.
4. Recenzenci nie są znani autorom opracowania oraz drugiemu recenzentowi.
5. W szczególnych przypadkach recenzent podpisuje oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów między nim a autorem recenzowanego opracowania (pokrewieństwo, związki prawne, konflikty, podległość zawodowa i in.).
6. Recenzja ma postać pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem o możliwości dopuszczenia bądź niedopuszczenia do publikacji zgłoszonego artykułu (formularz recenzji na stronie internetowej czasopisma).
7. W celu zapobiegania przypadkom *ghostwriting* oraz *guest authorship* autorzy proszeni są o wypełnienie oświadczenia (formularz na stronie internetowej czasopisma).
8. Lista recenzentów opracowań zgłoszonych do Zeszytów Naukowych jest publikowana minimum raz do roku w ostatnim numerze z danego roku.
9. Autor przesyła do redakcji tekst artykułu (wydrukowany) w 2 egzemplarzach, przygotowany według wymogów redakcyjnych (wymogi redakcyjne na stronie internetowej czasopisma).
10. Po otrzymaniu pozytywnych recenzji, autor przesyła do redakcji 2 egzemplarze poprawionego artykułu z uwzględnionymi uwagami recenzentów i z dołączonym nośnikiem elektronicznym (płyta CD) lub wysłanym pocztą elektroniczną.
11. Pierwotną wersją wydawanego czasopisma naukowego jest wersja papierowa. Elektroniczna wersja jest zamieszczona na stronie internetowej czasopisma.
12. Autorzy artykułów uczestniczą w kosztach przygotowania do druku (informacja na stronie internetowej czasopisma).

Adres strony internetowej: <http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/ekonomika-i-organizacja-gospodarki-zywnosciowej-zeszyty-naukowe-sggw-w-warszawie/>.

Adres do korespondencji:

Redakcja Zeszytów Naukowych SGGW Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa

Dr hab. Maria Zajączkowska, prof. SGGW – Redaktor Naczelna
tel.: +48 22 59 340 40

Dr inż. Joanna Wrzesińska-Kowal – Sekretarz Redakcji
tel.: +48 22 59 340 34
e-mail: joanna_wrzesinska@sggw.pl

ZESZYTY NAUKOWE
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

EKONOMIKA
i ORGANIZACJA
GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ
NR 108 (2014)

Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2014

RADA NAUKOWA

Ernst Berg (Faculty of Agriculture, University of Bonn), Štefan Bojnec (University of Primorska), Wojciech Józwiak (IERiGŻ-PIB), Bogdan Klepacki (SGGW), Binshan Lin (Business School, Louisiana State University), Jacek Kulawik (IERiGŻ-PIB), Walenty Poczta (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Ludwig Theuvsen (Georg-August University of Goettingen)

KOMITET REDAKCYJNY

Maria Zajączkowska (redaktor naczelna), Alina Daniłowska (redaktor tematyczny – makroekonomia), Michał Pietrzak (redaktor tematyczny – mikroekonomia), Henryk Runowski (redaktor tematyczny – zarządzanie i organizacja), Izabella Sikorska-Wolak (redaktor tematyczny – turystyka), Joanna Szwacka-Mokrzycka (redaktor tematyczny – marketing), Aldona Zawojńska (redaktor tematyczny – polityka gospodarcza i społeczna), Wiesław Szczesny (redaktor statystyczny), Aneta Mięka (sekretarz), Joanna Wrzesińska-Kowal (sekretarz)

Redaktor – Agata Kropiwek

Redaktor techniczny – Violetta Kaska

Tłumaczenie streszczeń na język angielski – Anna Kłoczko-Gajewska

ISSN 2081-6979

Wydawnictwo SGGW

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. 22 593 55 20 (-22, -25 – sprzedaż), fax 22 593 55 21

e-mail: wydawnictwo@sggw.pl

www.wydawnictwosggw.pl

Druk: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzczak, www.grzeg.com.pl

Spis treści

Jadwiga Zaród

The risks associated with agricultural production in the average farm in Poland	5
--	---

Elżbieta Klamut

Obowiązek ewidencji i opodatkowanie działalności gospodarstw rolnych	17
--	----

Wojciech Sroka

Rolnictwo w obrębie miast – wybrane aspekty zmian strukturalnych przed i po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej	33
--	----

Piotr Gołasa

Znaczenie kosztów energii w zależności od typu gospodarstw rolnych	45
--	----

Katarzyna Zajda, Elżbieta Psyk-Piotrowska

Oddziaływanie programu LEADER na kapitał społeczny mieszkanki wsi	55
---	----

Jadwiga Bożek, Janina Szewczyk

Zróżnicowanie powiatów województwa małopolskiego pod względem poziomu infrastruktury technicznej i społecznej	69
--	----

Marek Kuźmicki, Monika Łęska

Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw noclegowych i gastronomicznych w województwie lubelskim	79
--	----

Anna Sammel

Rodzinne gospodarstwa agroturystyczne na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego	89
--	----

Grzegorz Trzcíński, Piotr Leciejewski

Realizacja wielofunkcyjnej gospodarki leśnej z wykorzystaniem funduszy europejskich przez Państwowe Gospodarstwo Leśne	103
---	-----

Małgorzata Raczkowska

Gender Gap – nierówności ekonomiczne w krajach europejskich ze względu na płeć	119
---	-----

Jan Zawadka

Preferencje i zachowania osób wypoczywających w gospodarstwach
agroturystycznych w sąsiedztwie Kampinoskiego Parku Narodowego 133

Katarzyna Łukiewska

Wpływ wybranych czynników w Polsce na produktywność zasobów
w przetwórstwie przemysłowym ze szczególnym uwzględnieniem
przetwórstwa żywności 145

Agnieszka Borowska

Zmiany na rynku jabłek w krajach Unii Europejskiej w latach 2000–2010 159

Jadwiga Zaród

Wydział Ekonomiczny

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

The risks associated with agricultural production in the average farm in Poland

Introduction

Risk can be described as an uncertain phenomenon, the occurrence of which will negatively affect for the business activity. According to Miller et al. [2004], agriculture includes the following risk categories: production risk (caused by weather fluctuations, pests, crop and livestock diseases), price risk (caused by price fluctuations), calamity risk (resulting from force majeure events such as fires, floods, hurricanes etc.) and technological risk (resulting from continued progress, new technology and production method adaptation). The most common risk associated with Polish agriculture is the production and price risk, as altering crops and unstable prices cause fluctuations of acquired agricultural income. Linear-dynamic models with random goal function parameters allow for estimation of risk, related to unfavorable natural and economic conditions. The risk is measured by standard deviation [Jajuga 2007, Kuziak 2011] determined in this work on the basis of variance and covariance matrix of agricultural income acquired in several consecutive years. The production plans acquired from optimal solutions will allow for making the most favorable decision, in given conditions, on the production structure, its profitable trends, amount of agricultural income and the risk related to its realization. The goal of this article is to indicate risk related to the acquisition of agricultural income in an average Polish farm, determined with stochastic programming methods.

Research method

The main research method of the work is dynamic stochastic programming, where randomness is related to goal function parameters. It allows for inclusion of phenomena altering in time (crops, agricultural products and production

materials' prices and services). Mathematical formulation of the linear-dynamic optimization model, adapted to the needs of agriculture, takes the form of [Krawiec 1991]:

$$ax(t) \leq b(t) \quad \text{limiting conditions} \quad (1)$$

$$x(t+1) \leq x(t) + f_t[x(t), u(t)] \quad \text{dynamics equations} \quad (2)$$

$$\left[g(t+1)^T u(t) \geq [h(t+1)]^T x_Z(t+1) \right] \quad (3)$$

feed balances (from livestock production model)

$$Z = \sum_t \left[m(t)^T u(t) + w(t+1)^T x(t+1) \right] \quad \text{control criterion} \quad (4)$$

$$x(t) \geq 0, \quad u(t) \geq 0 \quad \text{boundary conditions} \quad (5)$$

where:

t – states (consecutive years of farm management), $t = 0, 1, 2, \dots, k$,

a – technical and economic parameters' vector,

$b(t)$ – subsequent states' limits vector,

$x(t)$ – state vector,

$u(t)$ – control vector,

$g(t+1)$ – fodder crop unit efficiency (yield) vector,

$h(t+1)$ – annual individual demand for feed and crop materials' vector,

$x_Z(t+1)$ – livestock state in the year $t+1$ vector,

$m(t)$ – goal function coefficients to state t vector,

$w(t+1)$ – goal function coefficients in the year $t+1$ vector.

It should be assumed that the initial system state in the $t = 0$ moment is known and describes the crop acreage and livestock state in the moment preceding the first year of research.

Vector of the $x(t)$ state takes the form:

$$x(t) = [x_t(t), x_p(t), x_r(t)] = [x_1(t), \dots, x_n(t)] \quad (6)$$

where:

$x_t(t)$ – commodity operations' state vector (it describes the acreage of forage crops grown in the year t and animal classes and species that yield commodity production in the year t , like milk, meat),

$x_p(t)$ – subsistence operations' state vector (it describes the acreage of forage crops grown in the year t and animal classes and species that do not yield commodity production),

$x_r(t)$ – other operations' state vector, e.g. purchases of production materials, feeds.

Control vector $u(t) = u_{ij}(t)$ presents the flows inside the farm or between the farm and its surroundings. This vector's components describe acreages of subsequent crops, livestock class change, livestock sale or purchase, during the farms transition from state t to $t + l$. The i, j indices determine the order of succession, e.g. after a crop i , crop j will be grown, or an animal of i class will pass into the j class.

Dynamics equations for crop production take the form of:

$$x_i(t+1) = \sum u_{pi}(t) \quad (7)$$

where:

$x_i(t+1)$ – acreage of i -th arable crop in the year $t+1$,

$u_{pi}(t)$ – acreage of various forecrops p after which i -th is grown in the year $t+1$.

The dynamics equations' form for livestock production is as follows:

$$x_i(t+1) = x_i(t) - u_{is}(t) + u_{iz}(t) + u_{ji}(t) \quad (8)$$

where:

$x_i(t+1)$ – i -th species' livestock state in the year $t+1$.

$x_i(t)$ – i -th species' livestock state in the preceding year,

$u_{is}(t)$ – i -th species' livestock sales in the t year,

$u_{iz}(t)$ – i -th species' livestock purchase in the t year,

$u_{ji}(t)$ – i -th species' livestock quantity from own livestock, reclassing.

To sum up, it should be said that dynamics and constraints linear equations transition the farm from state t to state $t+1$, meaning from the previous to the next research year. They incorporate: the farm's state in the year t , control that could be utilized while transitioning from state t to state $t+1$, and limits of agricultural production.

The goal criterion vectors $m(t)$, $w(t+1)$ apply to individual agricultural income of variable controls and states leading to commodity activities or individual costs incurred in case of subsistence activities and production materials' prices (feeds, fertilizers) and agricultural products (excessing livestock's nutritional needs). In the stochastic programming model with random goal function, the parameters of these vectors are random variables. Let us assume that (to facilitate formulations) these vectors are collectively named C , and the variables of control $u(t)$ and state $x(t+1)$ – form a vector X' .

Control criterion can then be formulated as:

$$Z = CTX' \rightarrow \max \quad (9)$$

where:

C – vector of random variables with expected values of $E(C_i) = c_i$, variations $D^2(C_i) = s^2$ for $i = 1, 2, \dots, n$ and covariations of $\text{cov}(C_i, C_j) = s_{ij}$ for $j = 1, 2, \dots, m$.

Three methods will be used to solve such a model, which one calls model E, V and VE of stochastic programming. One of the first people to formulate and describe the idea of such programming was Tintner [1955].

Of the expected value of vector C presented $E(C) = c = (c_1, c_2, \dots, c_n)$, the goal function (9) could be reduced to the form of:

$$E(Z) = E(c^T X') = c^T X' \rightarrow \max \quad (10)$$

The model determined with formulas (1)–(3) and (10) is a determined task of linear programming. Its solution is the vector of control and state variables X'_E and the maximum value of z_E reachable in given conditions. This model is called E stochastic programming model and its goal function variations are determined by the formula:

$$X'^T_E S X'_E = \delta^2_E \quad (11)$$

where:

S – goal function parameters' variance and covariance matrix.

This variance measures the risk that might turn out to be too high for the decision maker. In the stochastic programming V model, Z random variable's variance is assumed as the goal function that is to be minimized. It takes the form of:

$$D^2(Z) = X'^T S X' \rightarrow \min \quad (12)$$

This function is quadratic, therefore solution of a model created by the (1)–(3) limits and function (12) is only possible through utilization of quadratic programming algorithm. The V model's solution is the X'_V variables of state and control's vectors, and the lowest δ^2_{VE} variance that can be acquired with the given limitations. The z_V expected value is obtained from the formula:

$$z_V = c^T X'_V \quad (13)$$

This value bears a slight risk, but it can be too low for the decision maker. If another limitation is introduced to the V model, one imposed on the expected value of goal function in the form of:

$$c^T X \geq d_i \quad (14)$$

where:

d_i – allowed value from the $[z_V, z_E]$ interval, i.e. from the interval with endings indicated by the expected value in the V and E models, then the model created by the (1)–(3), (14) balance conditions and the (12) goal function will be called the stochastic programming VE model. This model will be solved with quadratic programming and will allow for choosing the z_{VE} expected value, favorable for the decision maker (calculated from the (13) formula), bearing acceptable risk of δ_{VE}^2 .

Construction of models with random parameters of the objective function

Two models with random goal function parameters were built for an average Polish farm. The first, consisting of 44 state and control variables and 64 limiting and dynamics conditions, described a crop-oriented farm. The second one, with 86 variables and 138 conditions, related to a farm dealing with crop and livestock production. Statistical data on farms from the years 2009–2012 [CSO 2014] was used for creation of the models. The data related to the sown area and permanent pasture, sowing structure, yields, fertilization, the amount of livestock, livestock production efficiency and the purchase prices of agricultural products. Moreover, livestock nutritional standards and workload related to individual crops and livestock species were determined based on the literature [Kowalak 1997]. Table 1 presents basic data for an average farm in the analyzed years.

Information included in the table confirms the diversity of production (fluctuations in yields) and economic (price instability) conditions, and indicates the need of including risk in agricultural production. The gathered data represented technical and economical parameters, free expressions of optimization models, and was used for the goal function factors' calculation. Individual income in the crop model was the difference between production value (price x yield) and production cost [Augustyńska-Grzymek 2012]. The acquired income was increased

Table 1

Basic characteristics of a the average Polish farm

Specification	2009	2010	2011	2012
Sown area [ha]	7.78	7.95	8.06	8.22
Grasslands area [ha]	2.21	2.36	2.45	2.64
Pastures area [ha]	1.87	2.05	1.98	2.69
Structure of sown [%] of which:	100	100	100	100
cereals	73.9	73.2	73.8	73.7
industrial crops	9.1	11.6	10.2	9.1
potatoes	4.4	3.7	3.7	3.4
feed crops	8.0	7.0	8.3	10.8
pulses crops	1.1	1.7	1.5	0.4
other crops	3.5	2.8	2.5	2.6
Yields [dt·ha ⁻¹]:				
cereals	34.8	35.6	34.3	34.6
rape	30.8	23.6	22.4	26.4
potatoes	191	211	232	242
sugar beets	543	483	574	582
grasslands	49.2	49	50.5	51.9
pastures	204	192	210	196
Procurement prices [PLN·dt ⁻¹]:				
wheat	48.26	59.84	81.99	88.68
barley	32.74	41.12	74.24	74.40
rye	40.8	48.98	75.38	81.49
oats	30.82	34.30	64.34	65.07
triticale	37.05	46.65	72.01	79.56
potatoes	31.73	36.53	37.0	37.76
sugar beets	11.57	11.31	14.40	13.72
rape	108.24	127.76	183.91	183.91
beef for slaughter [PLN·kg ⁻¹]	4.52	4.56	5.58	6.40
pork for slaughter [PLN·kg ⁻¹]	4.56	3.89	4.52	5.45
milk [PLN·l ⁻¹]	0.9	1.07	1.21	1.20
Number of cows	4	3	3	2
Number of sows	3	2	2	1
Fertilizer use of NPK in kg per ha of agricultural land	117,9	114,6	126,6	125,1
Employment	1,97	1,95	1,95	1,94

Source: Own work based on statistical data Central Statistical Office (CSO).

by subsidies. In the livestock breeding model, the calculation method of individual income for commodity production variables was not changed. However, the crops intended for livestock feed and the livestock for breeding as a goal function were burdened with cost reduced by subsidies, and the mineral fertilizers and concentrated mixtures with the individual purchase price. Prices of variables related to livestock only included veterinarian services, livestock insurance and used electric energy. Livestock feeding was accomplished with own feeds (va-

lued according to production costs) except purchased mixtures (market prices). Excess harvested forage exceeding the nutritional needs were allocated for sale. Moreover, agricultural income for the years 2004–2012 was calculated (period with EU grants) and on its basis the variance and covariance matrix was indicated as the risk measure. In order to reflect processes occurring in a farm as accurately as possible, the models encompass a series of balances ensuring proper succession of crops and their fertilization, proper livestock feeding, optimization of farm-produced feeds' utilization and the necessary amount of purchased feeds, proper need for workforce). Dynamics equations called the model's binding equations were related to rotation of crops and livestock herd. They connected the model's individual stages (years of research) into a linear-dynamic optimization model. The total area of crops and permanent pastures, the amount of cows and sows, and the number of working hours (equations' free expressions) were assumed as the average value for the studied years.

Solutions for models with random goal function parameters

Three algorithms called the V, E and VE model were used for solving the linear-dynamics models with random goal function parameters. The limitation introduced into the VE model, assuming that expected value of agricultural income may be lower than in the E model, but at least as high as in the V model, gives an infinite number of solutions. This range was divided into 5 sections for analyses. All the calculations were done with the MATLAB suite with added subprograms allowing for solving stochastic optimization models of linear and quadratic programming.

The result of each crop production model's solution was the acreage, value of agricultural income and the risk related to its acquisition. Table 2 presents the agricultural income and risk acquired in the four analyzed years' optimal solutions.

The income in the V and VE₁ models, as well as in the E and VE₆ models, is identical due to the models' foundations. Standard deviation in the VE models increases proportionally to the agricultural income's increase. The difference of risk value in the VE₆ model compared to the E model is due to utilization of different research methods. The lowest income was acquired in the V model at a relatively low risk (9.44%). The highest income, however, was achieved in solutions making use of the E and VE₆ algorithm, but the risk of its realization was respectively: 14.07% and 10.04%. The VE₅ solution seems, therefore, more favorable where income decreased by 0.65% compared to the VE₆ model causing a decrease in risk by 2.33%. Table 3 presents the production structure acquired in the solutions of V, E and VE₅ models.

Table 2

The values of agricultural income and its risk in a crop production model

Model type	Farm income [PLN]	Variance [PLN]	Standard deviation [PLN]
E	70 516.55	98 406 096.61	9 919.98
V = VE ₁	68 205.76	41 490 345.69	6 441.30
VE ₂	68 667.92	42 631 758.49	6 529.30
VE ₃	69 130.08	43 896 455.19	6 625.44
VE ₄	69 592.24	45 627 728.33	6 754.83
VE ₅	70 054.39	47 799 939.06	6 913.75
VE ₆	70 516.55	50 109 409.44	7 078.80

Source: Author's own calculations on Matlab program.

Table 3

Acreage in the consecutive years

Variables [ha]	Years			
	2009	2010	2011	2012
Model V				
Wheat	0	0	0.8	0.88
Barley	0.96	5.36	0	0
Rye	0.4	0.48	0.64	5.04
Oats	4.56	0	0	0
Triticale	0	0	4.48	0
Rape	0.88	0.96	0.88	0.80
Potatoes	0.2	0.18	0.42	0.96
Sugar beets	0.6	0.62	0.46	0
Other crops	0.4	0.4	0.32	0.32
Stubble catch crop	0.4	0.48	0.64	0.8
Model E				
Wheat	0.96	1.24	0.8	0.88
Barley	0	4.12	0	0
Rye	0.4	0.48	0.64	5.04
Oats	4.56	0	0	0
Triticale	0	0	4.48	0
Rape	0.88	0.96	0.88	0.8
Potatoes	0.2	0.18	0.23	0.36
Sugar beets	0.6	0.62	0.65	0.6
Other crops	0.4	0.4	0.32	0.32
Stubble catch crop	0.4	0.48	0.64	0.8
Model VE ₅				
Wheat	0.96	1.24	0.8	0.88
Barley	0	4.12	0	0
Rye	0.4	0.48	0.64	5.04
Oats	4.56	0	0	0
Triticale	0	0	4.48	0
Rape	0.88	0.96	0.88	0.8
Potatoes	0.2	0.18	0.23	0.25
Sugar beets	0.6	0.62	0.65	0.71
Other crops	0.4	0.4	0.32	0.32
Stubble catch crop	0.4	0.48	0.64	0.8

Source: Author's own calculations on Matlab program.

Stubble aftercrop (sown after rye harvest) and plowed straw of cereals and oilseed rape were the source of soil organic matter in those models. Moreover, solutions in the model indicated an excess in workforce in an average crop production-only farm.

As a result of the livestock production-only model, with three algorithms, information was acquired regarding the acreage, amount of livestock of individual species and classes, the amount of sold crop products (exceeding the nutritional needs of livestock) and purchased concentrated feeds, the demand for workforce, acquired agricultural income and the risk related to its realization. Table 4 presents the values of agricultural income and its risk.

Table 4

The values of agricultural income and its risk in a livestock production model

Model type	Farm income [PLN]	Variance [PLN]	Standard deviation [PLN]
E	121 678.60	156 266 982.40	12 500.68
V = VE ₁	87 873.63	25 036 713.47	5 003.67
VE ₂	94 634.62	29 397 975.56	5 421.99
VE ₃	101 395.61	42 378 537.61	6 509.88
VE ₄	108 156.60	48 747 905.08	6 981.97
VE ₅	114 917.59	56 077 033.17	7 488.46
VE ₆	121 678.58	78 133 578.06	8 839.32

Source: Author's own calculations on Matlab program.

The agricultural income acquired in the years 2009–2012 in all the crop and livestock production model's solutions was higher than the crop production-only model's solutions (the increase fluctuated from 28.84% in the V and VE₁ model to 72.55% in the E and VE₆ model). Moreover, this model's realization was less risky than in crop production-only farms. The standard deviation varied from 5.69% of income in the V and VE₁ solution to 10.27% in the E model. The lesser uncertainty in livestock production was probably resulting from the limited influence of agro-climatic conditions on livestock breeding. The model predicted a purchase of feeds in case of absence thereof. Table 5 presents the production structure resulting from the livestock model's solutions with the V, E and VE₅ algorithm.

The crop structure in the V and VE₅ solutions is identical. The changes relate to livestock breeding and the amount of sold crop products (those variables were not indicated in table 5). The livestock fractional numbers indicate of a specimen not having been at the farm a full year. The labor-intensive livestock production increased the farm's income and provided organic fertilizers necessary for cultivation of especially root crops. Milk production and sales of young cattle and pigs for fattening were the main causes for income growth. The existing workforce was fully utilized in an average livestock farm in the period of peak demand for it (harvest, excavation).

Table 5

Basic variables in livestock and crop model

Variables	Years			
	2009	2010	2011	2012
Model V				
Wheat [ha]	0	0	0	0
Barley [ha]	5.44	0.88	0.8	0.88
Rye [ha]	0.40	0.48	5.12	0.56
Oats [ha]	0.08	0	0	4.48
Triticale [ha]	0	4.48	0	0
Rape [ha]	0.88	0.96	0.88	0.80
Potatoes [ha]	0.32	0.32	0.32	0.48
Sugar beets [ha]	0.48	0.48	0.56	0.48
Other crops [ha]	0.40	0.40	0.32	0.32
Cows [heads]	3	3	3	3
Calves [heads]	0	1.95	0	0
Beef cattle [heads]	2	0	1.56	0
Sows [heads]	2	2	2	2
Piglets [heads]	32	8.19	8.19	32
Porkers [heads]	32	0	7.94	7.94
Model E				
Wheat [ha]	0	0	0.8	0
Barley [ha]	0.96	0.88	0	5.36
Rye [ha]	0.40	4.96	0.64	0.56
Oats [ha]	0.08	0	4.48	0
Triticale [ha]	4.48	0	0	0
Rape [ha]	0.88	0.96	0.88	0.80
Potatoes [ha]	0.32	0.32	0.32	0.48
Sugar beets [ha]	0.48	0.48	0.56	0.48
Other crops [ha]	0.40	0.40	0.32	0.32
Cows [heads]	3	3	3	3
Calves [heads]	2.94	2.94	2.94	2.94
Beef cattle [heads]	2	2.35	2.35	2.35
Sows [heads]	2	2	2	2
Piglets [heads]	32	32	32	32
Porkers [heads]	32	31.04	31.04	31.04
Model VE ₅				
Wheat [ha]	0	0	0	0
Barley [ha]	5.44	0.88	0.8	0.88
Rye [ha]	0.40	0.48	5.12	0.56
Oats [ha]	0.08	0	0	4.48
Triticale [ha]	0	4.48	0	0
Rape [ha]	0.88	0.96	0.88	0.80
Potatoes [ha]	0.32	0.32	0.32	0.48
Sugar beets [ha]	0.48	0.48	0.56	0.48
Other crops [ha]	0.40	0.40	0.32	0.32
Cows [heads]	3	3	3	3
Calves [heads]	2.94	2.94	2.94	2.94
Beef cattle [heads]	2	2.35	2.35	2.35
Sows [heads]	0	0	0	0
Piglets [heads]	0	0	0	0
Porkers [heads]	32	0	0	0

Source: Author's own calculations on Matlab program.

Conclusions

Two linear-dynamic optimization models were constructed for an average Polish farm based on statistical data. One of them concerned a livestock production-only farm, and the other a livestock and crop production farm. Random variables were present in these models as goal functions, so stochastic programming was used for solving them, specifically its three algorithms (E, V and VE models) taking the decision maker's preferences into account. Acquisition of highest agricultural income was made possible by the E model but achieving it was too risky. As the cost of goal criterion expected value decrease (compared to the E model), the V model allowed for reaching a solution with smaller variance, and thus more certain realization. Such a solution was not favorable for the decision maker because of agricultural income being too low. The VE model, on the other hand, allowed for choosing the right solution variant.

The agricultural income reached in the crop and livestock production model's solutions was significantly higher than in the crop model's solutions. The differences varied from 28.84 to 72.55%. Moreover, the risk of income realization in livestock models was lower. Risk did not exceed 15% in any of the solutions. The VE₅ model yielded a favorable solution in terms of expected value and standard deviation. It allowed for significantly lowering the risk (compared with the E model) in both livestock and non-livestock farm, with a slight agricultural income reduction.

The most lucrative production lines include cultivation of oilseed rape, sugar beet and cow breeding. Industrial crop acreage in the solutions was always the upper limit in the assigned crop structure participation. Cows were included in every solution due to milk production.

Linear-dynamic models with random goal function allowed for assessing the risk related to reaching the determined agricultural income. It can therefore be used as a support tool for income study of farms under conditions of uncertainty.

References

- AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK I. (red.), 2012: *Produkcja, koszty i dochody z wybranych produktów rolniczych*, Wydawnictwo Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego.
- CSO (GUS): http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_cechter.display?p_id=532775&p_token=0.593056982760536 (accessed on: 02/03/2014).
- JAJUGA K., 2007: *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- KRAWIEC B., 1991: *Metody optymalizacji w rolnictwie*, PWN, Łódź.
- KOWALAK Z., 1997: *Ekonomika i organizacja rolnictwa*, część 1, eMPi2.

- KUZIĄK K., 2011: *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- MILLER A., DOBBINS C., PRITCHETT J., BOEHLJE M., EHMKE C., 2004: *Risk Management for Farmers*. Department of Agricultural Economics, Purdue University.
- TINTNER G., 1955: *Stochastic linear programming with applications to agricultural economics*. National Bureau of Standards, Washington.

Ryzyko związane z produkcją rolniczą w przeciętnym gospodarstwie rolnym w Polsce

Streszczenie

Dla przeciętnego gospodarstwa rolnego w Polsce zbudowano liniowo-dynamiczne modele optymalizacyjne z losowymi parametrami funkcji celu. Do rozwiązywania tych modeli wykorzystano trzy algorytmy: maksymalizujący dochód rolniczy, minimalizujący ryzyko jego osiągnięcia i minimalizujący ryzyko uzyskania dochodu z określonego przedziału. Algorytmy te wykorzystują w trakcie obliczeń programowanie liniowe i kwadratowe. Wyniki rozwiązań wskazują plany produkcji, których realizacja umożliwia osiągnięcie najwyższego w danych warunkach dochodu rolniczego bądź najniższego ryzyka związanego z realizacją dochodu. Miarą ryzyka jest odchylenie standardowe wyznaczone na podstawie macierzy wariancji i kowariancji dochodów rolniczych uzyskanych w latach 2006–2012. Cel tej pracy to ukazanie ryzyka związanego z produkcją rolniczą, której efektem jest uzyskany dochód rolniczy.

Elżbieta Klamut

Spółeczna Akademia Nauk w Łodzi

Obowiązek ewidencji i opodatkowanie działalności gospodarstw rolnych

Wstęp

Działalność gospodarstw rolnych jest obecnie objęta podatkiem rolnym. Proponowane nowe rozwiązanie opodatkowania działalności tychże gospodarstw podatkiem dochodowym nie powinno spowodować dodatkowego obciążenia rolników, gdyż ma on zastąpić istniejący obowiązek płatności podatku rolnego. Według Ministerstwa Finansów, obciążenie w postaci podatku dochodowego stanowi zwiążanie podatku z rzeczywistymi dochodami rolników. Stosowane obecnie opodatkowanie działalności w rolnictwie nie jest uzależnione ani od efektywności wykorzystania powierzchni rolnej, ani od wniesionej pracy, ani też poniesionych nakładów.

Wprowadzenie podatku dochodowego w rolnictwie zdaniem ekspertów zintegruje w większym stopniu społeczeństwo i zwiększy poczucie sprawiedliwości podatkowej. Zawsze likwidacja uprzywilejowań niektórych grup jest aprobowana przez społeczeństwo i ma na nie pozytywny wpływ. W czasach kryzysu sytuacje, gdy wszyscy ponoszą koszty, powodują większą skłonność społeczeństwa do wyrzeczeń.

Zdecydowana większość krajów członkowskich UE zastosowała opodatkowanie działalności rolniczej podatkiem dochodowym na zasadach podobnych do obowiązujących przy opodatkowaniu działalności gospodarczej, a od wysokości dochodów gospodarstw rolnych uzależniony jest sposób ich opodatkowania.

Zmiana opodatkowania w rolnictwie, w opinii ekonomistów, jest konieczna i ten fakt nie budzi wątpliwości. Rodzi się tu jednak pytanie: jakie będą z tego tytułu konsekwencje dla budżetu państwa, a w zasadzie dla budżetów gmin, gdyż podobnie jak podatek rolny, podatek dochodowy od działalności rolniczej ma być źródłem dochodu jednostek samorządów terytorialnych.

Środowisko rolnicze sceptycznie podchodzi do wprowadzenia nowych zasad opodatkowania ich działalności. Większość z nich twierdzi, że będzie to znaczne obciążenie, o wiele wyższe niż dotychczasowy podatek rolny. Czy jednak tak będzie w rzeczywistości? Brak danych o dochodach gospodarstw rolnych powoduje, że jest to jedna wielka niewiadoma. Wprawdzie istnieje system FADN¹ dokonujący ewidencji działalności gospodarstw rolnych (około 11 tys.)², funkcjonujący na zasadzie dobrowolności ewidencji, ale czy można uogólniać wyniki tych gospodarstw na całość populacji liczącej blisko 2 miliony osób? A ponadto, na ile informacje z tych gospodarstw są wiarygodne?

Autorka w artykule stawia za cel poznanie opinii rolników w zakresie wprowadzenia podatku dochodowego w rolnictwie, a w szczególności obowiązku ewidencji, a także przybliżenie i analizę proponowanego rozwiązania opodatkowania podatkiem dochodowym oraz problemu ewidencji działalności gospodarstw rolnych. Jednym z narzędzi realizacji celu jest analiza aktualnych przepisów prawnych i proponowanych zmian oraz poglądów naukowców i praktyków życia gospodarczego. Drugim z kolei jest analiza opinii rolników w kwestii opodatkowania i ewidencji działalności gospodarstw rolnych. Badaniu poddano grupę 120 rolników z centralnych i wschodnich regionów Polski. Badaniu poddano także grupę 20 małych biur rachunkowych w tych regionach w celu uzyskania informacji w kwestii usług prowadzenia ewidencji zdarzeń gospodarczych w rolnictwie.

Niniejszy artykuł jest wstępem do dalszych badań autorki w zakresie zagadnienia rachunkowości i opodatkowania gospodarstw rolniczych.

Podatki w rolnictwie – stan aktualny

Podatek rolny jest jednym z elementów systemu opodatkowania działalności podmiotów gospodarczych, a w szczególności gospodarstw rolnych. Wprowadzony ustawą o podatku rolnym³ zastąpił podatek gruntowy o charakterze progresywnym, istniejący od 1946 roku. Podstawą obliczenia podatku rolnego jest suma wartości użytkowej danych gruntów ustalana w wyniku

¹ FADN – Sieć Danych Rachunkowości Gospodarstw Rolnych, czyli FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*) oraz RICA (franc. *Reseau D'information Comptable Agricole*).

² Próba reprezentatywna polskiego FADN w województwach mazowieckim, wielkopolskim, małopolskim oraz pomorskim i lubuskim, patrz: L. Goraj, S. Mańko, 2009: *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 56.

³ Ustawa o podatku rolnym z dnia 15 listopada 1984 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 94, poz. 431 z późn. zm.).

przewaloryzowania współczynnikami przeliczeniowymi gruntów na hektary przeliczeniowe (podatkowe) [Gruziel 2008, s. 57]. Opodatkowaniu podlegają więc grunty o odpowiedniej klasyfikacji zawartej w ewidencji gruntów i budynków. Podstawę opodatkowania stanowi liczba hektarów fizycznych lub przeliczeniowych, które wynikają ze wspomnianej ewidencji. Oznacza to, że opodatkowaniu tym podatkiem podlegają wszystkie użytki rolne oraz grunty zadrzewione i zakrzewione na tych użytkach, bez względu na ich powierzchnię, dochodowość czy też położenie⁴.

Kryterium wymiaru podatku rolnego to:

- powierzchnia gruntów, które podlegają opodatkowaniu,
- jakość i rodzaj użytków rolnych,
- położenie gospodarstwa (okręgi podatkowe),
- normy hektarowe,
- stałe stawki podatku,
- zwolnienia i ulgi.

Z kolei za kryteria ekonomiczne wymiaru podatku rolnego [Podstawka 2000, s. 52–53] uważa się: wartość użytkową, normy określające wartość użytkową, normy hektarowe, okręgi podatkowe, stawki podatkowe, ulgi i zwolnienia. Użytki rolne podlegające opodatkowaniu wyodrębnione w ewidencji to grunty orne, sady, łąki trwałe, pastwiska trwałe, grunty rolne zabudowane, grunty pod stawami, rowy. Wysokość podatku rolnego w każdym roku jest inna i jest ona zależna od ceny jednego q żyta określanego w komunikacie prezesa GUS.

Do wad tego rozwiązania najczęściej zalicza się traktowanie podatku rolnego jako podatku uniwersalnego [Wyszkowska 2006, s. 180–186]. Niestety daje on możliwości różnych spekulacji przez osoby chcące wykorzystać niskie obciążenia podatkowe. Odbywa się to poprzez nabywanie gruntów przez osoby nieprowadzące działalności rolniczej w celach spekulacyjnych lub korzystanie z dopłat lub preferencji przewidzianych dla rolników. Innym sposobem jest „sztuczne” powiększanie posiadanych obszarów rolnych celem obniżenia wysokości podatku rolnego.

Według rolników, obowiązujący podatek rolny jest sprawiedliwy, chociaż niektórzy z nich proponują zmianę zasad określania współczynników przeliczeniowych. Wśród badanych są także głosy postulujące zmianę nieodpowiednio dobranych okręgów podatkowych. Rolnicy, zwłaszcza starsi wiekiem, boją się zmian, a przede wszystkim wprowadzenia obowiązku dodatkowych ewidencji i rozliczeń.

⁴ Rozwiązanie to wprowadzono zmianą ustawy o podatku rolnym z dnia 10 października 2002 r. (Dz.U. z 2002 r., Nr 200, poz. 1680).

Propozycje zmian w opodatkowaniu gospodarstw rolnych

Wielu rolników nie aprobuje zaproponowanych zmian w opodatkowaniu ich działalności. Ustawodawca twierdzi, że wprowadzenie podatku dochodowego w zamian za podatek rolny nie powinno powodować znacznego zwiększenia obciążeń rolników, ale według rolników, tak niestety nie będzie. Wysokość nowego podatku powinna zostać tak określona, aby była neutralna dla rolników. Proponowanym podatkiem dochodowym obciążone mają zostać tylko te większe gospodarstwa rolne i to one będą miały obowiązek ewidencji w księgach rachunkowych.

W projekcie Ministerstwa Finansów dokonano podziału rolników na uboższych i tych bardziej zamożnych, tzn. tych, których przychody przekraczałyby 100 tys. zł w roku gospodarczym⁵. Grupa uboższych rolników miałaby zostać zwolniona z podatku dochodowego, ale zmuszona byłaby do płacenia podatku od nieruchomości (na zasadach podobnych do obecnego podatku rolnego, czyli określoną stawkę od hektara przeliczeniowego). Ministerstwo proponuje określone stawki tego podatku, a ponadto próbuje wymusić zagospodarowanie nieużytków, stosując ich opodatkowanie stawką za hektar dwukrotnie wyższą niż w przypadku podatku od nieruchomości⁶. Dla celów tych podatków rolnicy będą zmuszeni do prowadzenia odpowiednich ewidencji przychodów.

Na wzór opodatkowania działalności gospodarczej, w stosunku do gospodarstw rolnych osiągających wyższe przychody, Ministerstwo Finansów chce wprowadzić zróżnicowany sposób opodatkowania. Rolnicy posiadaliby możliwość wyboru zryczałtowanej formy opodatkowania w postaci funkcjonującego obecnie tzw. ryczału od przychodów ewidencjonowanych⁷. Wprowadzony limit przychodu ograniczający możliwość stosowania tego ryczału to 150 tys. euro w roku poprzednim, a zaproponowana stawka opodatkowania wynosi 4%. Przychody wyższe podlegałyby opodatkowaniu na zasadach ogólnych.

Do przychodów z gospodarstw rolnych proponowany projekt przewiduje zaliczenie przychodów z agroturystyki, ze sprzedaży produktów rolnych, a także przychody rolników prowadzących tzw. małe przetwórstwo. Z całą pewnością do przychodów nie będą zaliczane dopłaty do ubezpieczeń rolniczych, dopłaty do paliwa rolniczego czy dopłaty bezpośrednie.

⁵ Rok obrotowy przyjmuje się inny niż kalendarzowy, a więc od 1 lipca do 30 czerwca następnego roku.

⁶ Założenia do projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, ustawy o podatku rolnym, www.bip.kprm.gov.pl (data dostępu: 12.01.2014).

⁷ Tamże.

Podobnie jak podatnicy podatku dochodowego sektora MSP, właściciele gospodarstw rolnych mieliby możliwość odliczania składek na ubezpieczenia społeczne, a także korzystania z odliczeń, ulg przewidzianych dla podatników podatku dochodowego od osób fizycznych.

W projekcie przewiduje się złagodzenie okresu wejścia podatku dochodowego w postaci zastosowania limitów dochodów celem ustalenia sposobu obliczania podatków. Ustawodawca stara się wprowadzić okres przejściowy pomagający rolnikom przystosować się do nowych zasad opodatkowania. Propozycje okresu przejściowego przyjmują limit dochodów i tak na przykład w 2015 roku w wysokości do 200 tys. zł, a w 2016 roku 150 tys. zł⁸. Za podstawę ustalania tych limitów powinny zostać uznane przychody z poprzedniego roku gospodarczego.

Wśród badanych, którzy nie są przeciwni wprowadzeniu podatku dochodowego, zdania na temat zasad naliczania proponowanego podatku są podzielone. Większość jednak stwierdza, że wysokość obciążenia podatkowego powinna być uzależniona od dochodu, po uwzględnieniu kosztów pracy rolnika oraz jego rodziny. Ponadto badani wysuwają postulaty uzależnienia wysokości opodatkowania od areálu oraz warunków klimatyczno-glebowych. Oczywiście wśród badanych przeważają rolnicy przeciwni wprowadzeniu podatku dochodowego w rolnictwie. Według nich, obecny podatek rolny jest prosty, sprawiedliwy i nie podlega spekulacjom. Odnosząc się do badań w okresach poprzednich, liczba rolników przeciwnych wprowadzeniu nowych rozwiązań w podatkach w rolnictwie uległa nieznacznemu zmniejszeniu.

Według szacunków Ministerstwa Finansów, proponowanym podatkiem dochodowym objętych zostałoby około 120 tys. gospodarstw, a pozostałe (1,8 mln) korzystałyby ze zwolnienia z tego podatku, ale miałyby one obowiązek płacenia podatku od nieruchomości⁹. Być może z powodu faktu, że tak duża grupa rolników korzystałaby ze zwolnień, przyjęcie zmian w opodatkowaniu gospodarstw rolniczych nie budzi już takich emocji.

Niestety, o ile podatek rolny nie podlegał dyskusji i miał jasne reguły naliczania (choć też podlegał spekulacjom), to podatek dochodowy może już podlegać większemu „sterowaniu” przez podatnika. To, jakie koszty i jakiej wysokości przychody ujawni podatnik może zależeć tylko od rolnika. Część przychodów, zwłaszcza ze sprzedaży dla sfery detalicznej, może zostać nie zarejestrowana w księgach rachunkowych lub innej ewidencji. Podobnie część kosztów dotycząca sfery życia prywatnego rolnika, która może zostać zaksięgowana w koszty prowadzonej działalności. Propozycja zwolnienia tej największej

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

grupy z podatku dochodowego zapobiegnie w znacznym stopniu „zabiegom” obniżania obciążeń podatkowych.

Patrząc na rozwiązania opodatkowania działalności rolniczej w innych krajach, należałoby stwierdzić, że w większości z nich traktuje się tę działalność pod względem opodatkowania tak samo, jak pozostałą działalność gospodarczą. W opodatkowaniu działalności rolniczej spotykamy niemal wszystkie rodzaje podatków: podatek dochodowy od osób fizycznych, podatek dochodowy od osób prawnych, podatek gruntowy, podatek majątkowy, podatek VAT i oczywiście wiele innych podatków lokalnych¹⁰. Podobnie jak przy rozliczaniu działalności gospodarczej, rolnicy mogą korzystać z wielu różnych ulg, uproszczeń, zwolnień pozwalających na obniżenie płaconych podatków. W krajach takich jak Austria, Niemcy, Włochy i Francja stosowane są preferencyjne formy opodatkowania działalności rolniczej. Przy okazji omawiania podatków należy wspomnieć, że dopłaty bezpośrednie i różnego rodzaju dotacje w wielu krajach podlegają opodatkowaniu (Francja, Holandia, Węgry)¹¹, ale są i takie kraje, które zwalniają je z opodatkowania (Niemcy) lub stosują stawki preferencyjne (Belgia).

Różnice w sposobie opodatkowania w krajach UE są wynikiem różnego podejścia do określania dochodu. Może to się odbywać na podstawie ewidencji rachunkowości uproszczonej bądź pełnej, a nawet średniej dochodu z kilku wcześniejszych lat. W niektórych krajach dochód gospodarstw rolnych może być ustalany kilkoma metodami: na podstawie ksiąg rachunkowych, uproszczonej rachunkowości, na podstawie ekonomicznej wartości gruntu (metoda liniowa), a także na podstawie wyceny przez organy skarbowe w przypadkach, kiedy nie można zastosować żadnej z metod. W przypadku stawek podatku dochodowego, różnice te wynikają ze stosowania specyficznych, odrębnych form opodatkowania dla dochodów gospodarstw rolnych w poszczególnych krajach, jednak w ramach systemów podatkowych poszczególnych krajów stawki są z reguły podobne i dla działalności gospodarczej, i dla działalności rolniczej.

Czy zastąpienie podatku rolnego dochodowym będzie neutralne trudno powiedzieć, patrząc na wyniki badań Gruziel [2008, s. 147–173] biorącej za podstawę ewidencję FADN w niektórych regionach Polski. Z badań tych wynika, że zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym w regionach Mazow-

¹⁰ USA – podatki: PDOF, PDOP, podatek od sprzedaży, podatki lokalne. Francja – PDOF, PDOP, podatek gruntowy, majątkowy, podatki lokalne i VAT. Niemcy – podobnie jak Francja, ale podatek majątkowy ma charakter katastralny i jest włączony do podatku gruntowego.

¹¹ Rozporządzenie Rady (WE) nr 73 (24) z dnia 19 stycznia 2009 r. „Płatności przewidziane w ramach wspólnotowych systemów wsparcia powinny być przekazywane przez właściwe organy krajowe beneficjentom w pełnej wysokości – z zastrzeżeniem jakichkolwiek zmniejszeń przewidzianych w niniejszym rozporządzeniu – oraz w określonych terminach”.

sza i Podlasia byłoby niekorzystne z uwagi na niższą jakość gleb, a więc niższy podatek rolny niż w pozostałych badanych regionach (Wielkopolska, Śląsk). W przypadku tych drugich również podatek rolny jest niższy niż hipotetyczny podatek dochodowy. Oczywiście przy większych dochodach gospodarstw różnica w wielkościach omawianych podatków będzie zdecydowanie większa na korzyść podatku rolnego.

Przyszłość rachunkowości w gospodarstwach rolnych

Rachunkowość gospodarstw rolniczych istniała i nadal istnieje, mimo że rolnicy nie mają obowiązku jej prowadzenia. Już w 1907 roku pojawiają się pierwsze informacje o polskiej rachunkowości rolniczej, a dokładniej jej potrzebie prowadzenia¹². Już wtedy dostrzegano potrzebę prowadzenia ewidencji księgowej między innymi po to, aby określić liczbowo wielkość majątku gospodarstwa, wykazać jego efektywność itp. Bez odpowiedniej ewidencji jest to utrudnione. Musiał minąć wiek, aby pojawiła się szansa wprowadzenia takiego obowiązku. Oczywiście rolnicy mogą z własnej inicjatywy prowadzić różnego rodzaju ewidencje¹³. Część z nich dobrowolnie uczestniczy w programie FADN, prowadząc rachunkowość swoich gospodarstw pod opieką IERGiŻ. Według wielu rolników, jest ona jednak mało przejrzysta, mało czytelna i nie oferuje informacji będącej przedmiotem zainteresowania rolników¹⁴. Należałoby również zaznaczyć wrodzoną niechęć rolników do gromadzenia dokumentacji, ujawniania części dochodów, brak wiedzy na temat prowadzenia ewidencji itp.

Wprowadzie rachunkowość rolnicza ma tradycję wielowiekową, tak, jak rachunkowość klasyczna, ma jednak nieco szerszy zasięg zainteresowania. W jej skład zalicza się ewidencję księgową, sprawozdawczość, a także pozaksięgowe obliczanie kosztów. Obecnie zaczęto analizę działalności rolniczej traktować jako oddzielną dyscyplinę naukową i praktyczną, podobnie jak kalkulacje rolnicze, które pierwotnie wchodziły w skład rachunkowości rolniczej, a obecnie zalicza się je do elementów rachunku ekonomicznego w gospodarstwach rolnych.

¹² Rolnik Jan Kopecki (region Poznań) w swoim referacie postawił pytanie: „Dlaczego i jak powinien gospodarz rachować?”.

¹³ W 1926 roku wprowadzono rachunkowość laurową ze Szwajcarii (inż. J. Cużytko). Przetrwała ona okupację i jest nadal prowadzona przez niektórych rolników, [za:] Bernacki A., *Informatyka w gospodarstwie rolniczym*, referat na konferencji „Nowoczesne techniki informacyjne w nauce, edukacji i doradztwie dla wsi i rolnictwa, 16–18.09.2004 r. Brwinów–Warszawa.

¹⁴ Opinie wypowiediane przez rolników podczas przeprowadzanych badań.

Czy rachunkowość gospodarstw rolnych jest inna od tej klasycznej? Zarówno w rachunkowości działalności gospodarczej, jak i w rachunkowości gospodarstw rolnych celem jest pomiar, gromadzenie i przetwarzanie informacji o procesach zachodzących w danej jednostce gospodarczej czy też organizacyjnej [Goraj i in. 2004, s. 12–17]. Podobnie można wyróżnić w niej rachunkowość finansową, rachunkowość zarządczą, a także rachunkowość podatkową, która może być traktowana jako odmiana rachunkowości finansowej.

Wielu rolników może się zastanawiać nad sensem stosowania rachunkowości zarządczej w swoich gospodarstwach, ale w dobie gospodarki rynkowej jest ona potrzebna do prawidłowego funkcjonowania gospodarstwa. Do skutecznego zarządzania gospodarstwem niezbędna jest wiedza i rozumienie zasad planowania, funkcjonowania gospodarstwa rolnego, ograniczeń, efektywności i skuteczności realizacji wytyczonych celów, umiejętność analizy informacji z ewidencji księgowej. Jakość informacji z rachunkowości jest niezbędnym elementem procesów zarządzania, bez względu na rodzaj prowadzonej działalności, dlatego dłożenie starań o tę jakość wpłynie na eliminację błędów w zarządzaniu i zapewni skuteczne zarządzanie. Wniosek nasuwa się sam – bez ewidencji, bez informacji z rachunkowości nie można skutecznie zarządzać.

Rachunkowość nie stanowi obowiązku dla gospodarstw rolnych, z wyjątkiem tych, które prowadzą działy specjalne produkcji rolnej oraz dodatkową działalność gospodarczą. W przypadku tych drugich, mogą one prowadzić uproszczoną ewidencję, jeśli ich gospodarstwo posiada ponad 1 ha powierzchni, a działalność gospodarza przynosi przychód roczny do 10 tys. zł i jest wykonywana osobiście lub z udziałem członków rodziny. Ewidencja ta ma nazwę PKPiRPdR (Podatkowa Księga Przychodów i Rozchodów Przeznaczona dla Rolników) – jest to prosta ewidencja uwzględniająca tylko kategorie: przychód, koszt i dochód.

O ile sama rejestracja w księgach nie nasręcza wiele problemów w przypadku ewidencji uproszczonej, to jednak pojawia się wiele pytań o inne elementy związane z jej prowadzeniem. Do tych problemów należą między innymi:

- wycena zapasów, produktów i ich inwentaryzacja,
- kwestia dokumentacji niektórych operacji gospodarczych (sprzedaż na targowiskach, w gospodarstwie itp.)
- wycena pracy własnej i członków rodziny,
- rozdzielenie kosztów prywatnych i służących działalności rolniczej,
- określenie roku obrotowego,
- wiele innych, z którymi rolnik będzie musiał sobie poradzić.

Bez jasnego sprecyzowania wielu problemów związanych z ewidencją i zakwalifikowaniem kosztów do tzw. kosztów uzyskania przychodów rolnicy będą borykać się, podobnie jak większość przedsiębiorców, z udowodnieniem faktu konieczności poniesienia określonego kosztu przed kontrolą skarbową.

Subiektywne podejście urzędników do niektórych kategorii i niektórych elementów działalności rolniczej spowoduje poczucie krzywdy, niesprawiedliwości wśród właścicieli gospodarstw nieprzywykłych do kontaktów z nimi. Wielu przedsiębiorców, którzy od lat prowadzą działalność, nie radzi sobie z problemem rozliczania swojej działalności, a coś dopiero rolnicy, którzy nie są przyzwyczajeni do prowadzenia ewidencji i rozliczania jej przed organami podatkowymi.

Większość gospodarstw rolnych w Polsce nie ma zwyczaju prowadzenia rejestrów wpływów i wydatków, nie mówiąc już o szacowaniu dochodowości i opłacalności swojej działalności. Rolnicy, tak jak kiedyś właściciele przedsiębiorstw sektora MSP, decyzje podejmują bardziej intuicyjnie niż na podstawie jakichkolwiek analiz. Często pod wpływem obserwacji otoczenia, doradztwa sąsiedzkiego itp. Brak stosowania jakiejkolwiek ewidencji (księgowości), przyzwyczajenia, emocje lub sentymenty przy podejmowaniu decyzji skutkują bardzo często negatywnymi wynikami.

Rząd podejmując decyzje o opodatkowaniu podatkiem dochodowym ma do dyspozycji kilka metod ewidencji działalności rolniczej. Może wykorzystać już istniejące metody, takie jak:

- ryczałt od przychodów ewidencjonowanych – ewidencja tylko przychodów,
- karta podatkowa – brak obowiązku ewidencji, podatek naliczany według określonego kryterium, np. wielkość areálu lub rodzaj produkcji,
- przychód pomniejszony o koszty ryczałtowe – ewidencja przychodów, koszty określone procentowo lub kwotowo, opodatkowanie liniowe lub w określonej skali,
- przychód pomniejszony o poniesione koszty rzeczywiste, w tym inwestycje (PKPiR lub księgi rachunkowe) – zasady obowiązujące w działalności gospodarczej (progresywny lub liniowy sposób opodatkowania).

Kwestią jest tylko wyznaczenie górnego pułapu przychodów, tak jak to ma miejsce w działalności gospodarczej dla każdej z tych metod. W przypadku niektórych z tych metod można byłoby zastosować swobodę decyzji, co do wyboru formy ewidencji i opodatkowania. Należałoby również uwzględnić kwestię kłeski nieurodzaju, której ryzyko nie jest zależne od rolnika.

Wśród sektora MSP najczęściej stosowaną formą ewidencji jest uproszczona jej forma w postaci podatkowej księgi przychodów i rozchodów. Pozwala ona przedsiębiorcom od uzyskanych przychodów odliczyć poniesione koszty, a jednocześnie jest to niezbyt pracochłonna forma ewidencji ograniczona górnym limitem obrotów ze sprzedaży, po przekroczeniu którego przedsiębiorstwo ma obowiązek prowadzić księgi rachunkowe.

W UE stosowane są podobne do tych funkcjonujących w działalności gospodarczej formy ewidencji i opodatkowania, chociaż rolnicy nie mają obowiązku

prowadzenia rachunkowości. Niektóre z państw stosują odmienne rozwiązania¹⁵, jednak w przypadku działalności rolniczej o znacznych dochodach oraz osób prawnych nie dopuszczają możliwości uproszczonych ewidencji i korzystania z ulg czy przywilejów.

Biura rachunkowe a rachunkowość gospodarstw rolnych

Istniejący obecnie podatek rolny nie naraża rolnikom problemów z rozliczaniem się z administracją samorządową, gdyż jest on przez nią naliczany, a rolnik ma tylko obowiązek zapłaty wyliczonej przez urząd kwoty. Po zmianie sposobu opodatkowania z podatku rolnego na podatek dochodowy rolnicy będą mieli obowiązek prowadzenia ewidencji prowadzonej działalności. W zależności od wielkości osiąganych dochodów może to być albo uproszczony sposób ewidencji, albo ewidencja pełna w postaci ksiąg rachunkowych.

Zasada ewidencji (rachunkowości) dla wszystkich osób i organizacji korzystających z dopłat jest obecnie przedmiotem prac w UE, stąd prawdopodobnie będzie wynikał obowiązek prowadzenia rachunkowości również w gospodarstwach rolnych. Wynika to z faktu, że rolnictwo jest jedną z form prowadzenia działalności gospodarczej.

W Polsce proponowane zmiany zasad opodatkowania działalności rolniczej przewidują, że znaczna grupa rolników zwolniona zostanie z podatku dochodowego, a więc i prawdopodobnie z ewidencji, ale patrząc na poczynania Unii Europejskiej może dojść do sytuacji, gdy chcąc korzystać z dopłat, rolnicy zmuszeni zostaną do prowadzenia rachunkowości [Różańska i Terlecki, [www](#)].

Obecnie większość rolników nie prowadzi żadnych ewidencji, a z badań wynika¹⁶, że zaledwie 5% rolników prowadzi uproszczone rozliczenia działalności swoich gospodarstw (tab. 1).

Wśród badanych tylko 2% zgłosiło dobrowolny ewentualny akces prowadzenia rachunkowości w ramach programu FADN. Pozostali rolnicy nie widzą potrzeby prowadzenia jakichkolwiek rozliczeń. W przypadku wprowadzenia

¹⁵ Wielka Brytania – nakaz prowadzenia rachunkowości zamiast amortyzacji; odlicza się rocznie od dochodu 40% kosztów inwestycji, a straty w ciągu 5 lat – te zasady dotyczą tylko osób fizycznych. Francja – jeśli rolnik prowadzi księgi rachunkowe może uzyskać 20% ulgi, stosować uproszczone formy ewidencji (do 76 tys. euro przychodu), a straty rozliczać przez 6 lat, może także ustalać dochód jako średnią dochodu z 3 lat.

¹⁶ Badania własne na grupie 120 osób (rolników i właścicieli biur rachunkowych) w województwach mazowieckim, łódzkim i podlaskim w okresie od listopada 2013 roku do lutego 2014 roku.

Tabela 1

Wybrane elementy badań wśród gospodarstw rolnych

Lp.	Pytanie ankietowe	Wyniki [%]
1	Czy jest Pan/Pani skłonny do dobrowolnego prowadzenia rachunkowości?	2
2	Kto będzie prowadził ewidencję w Pana/Pani gospodarstwie: – samodzielnie, – rodzina lub znajomi, – platforma internetowa.	78 7 1
3	Czy jest Pan/Pani skłonny uczestniczyć w szkoleniach z zakresu rachunkowości?	28

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

obowiązkowej ewidencji działalności rolniczej około 78% rolników stanowczo opowiada się za prowadzeniem jej przez biura rachunkowe. Około 7% poszuka pomocy wśród rodziny i znajomych, a zaledwie 1% skorzysta z platform internetowych oferujących możliwość samodzielnego prowadzenia uproszczonych ewidencji. Pozostali badani nie mają jeszcze zadania, tym bardziej że nie mają pewności czy wprowadzony zostanie obowiązek prowadzenia rachunkowości. Wśród badanych około 28% planuje odbyć szkolenia dotyczące prowadzenia ewidencji działalności rolniczej.

Biura rachunkowe muszą się również przygotować do przejęcia obsługi rachunkowej indywidualnych gospodarstw rolnych. Problem będzie polegał między innymi na tym, jaką część ponoszonych kosztów zaliczyć do działalności gospodarczej, a jaką do wydatków prywatnych. Niezwykle ważne jest określenie w ustawie sposobu postępowania w tego rodzaju przypadkach, gdyż podczas kontroli może być zastosowane subiektywne podejście kontrolującego, a przez to często krzywdzące rolnika. Mogą zdarzyć się również odwrotne sytuacje, czyli takie, w których podatnicy nadużywają prawa do odliczania kosztów od przychodów i nawet koszty dotyczące sfery życia prywatnego zaliczają do kosztów działalności, zmniejszając podstawę opodatkowania. Biura zostaną postawione przed decyzją, czy reprezentować interesy swoje, dbając o dobro klienta, czy też reprezentować interesy państwa, tracąc klientów, ale nie narażając się na konsekwencje karne. Inną kwestią będzie między innymi dokumentacja niektórych zdarzeń gospodarczych, zaliczenie środków trwałych do tych służących działalności rolniczej i tych, które są tylko częściowo używane w tej działalności (np. samochód), ich amortyzacji itp.

Wprowadzenie obowiązku prowadzenia ewidencji działalności rolniczej może spowodować konieczność powstania biur rachunkowych w obszarach wiejskich. Już teraz liczba funkcjonujących biur rachunkowych jest znaczna (tab. 2), a liczba osób uprawnionych do świadczenia usług prowadzenia ksiąg

Tabela 2

Zmiany strukturalne biur rachunkowych według grup zatrudnienia w latach 2005–2013

Okres	Liczba biur rachunkowych	Wielkość biura rachunkowego według liczby zatrudnionych			
		0–9	10–49	50–249	< 250
2005	35 340	34 450	808	70	12
2006	35 825	34 910	834	69	12
2007	36 509	35 552	877	69	11
2008	37 351	36 239	1034	63	15
2009	38 901	37 684	1130	68	19
2010	42 348	41 075	1185	67	21
2011	43 401	42 107	1204	72	18
2012	44 987	43 792	1114	63	18
2013	46 243	45 047	1113	63	20

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS za lata 2005–2013.

rachunkowych co roku wzrasta i obecnie wynosi około 120 tys., biorąc pod uwagę także profesje biegłych rewidentów i doradców podatkowych¹⁷.

Ponad 96% tych biur rachunkowych to osoby fizyczne, a największa liczba biur funkcjonuje w województwach mazowieckim (10 125), śląskim (5215), wielkopolskim (4779), a najmniejsza w podlaskim, lubuskim i świętokrzyskim¹⁸.

Właściciele biur rachunkowych do zmian podchodzą ze spokojem. Wprawdzie widzą szansę w rozszerzeniu swojej oferty o usługi prowadzenia rachunkowości dla gospodarstw rolnych i starają się przygotować do przejścia tego rynku usług, ale równocześnie uważają, że raczej nie zdecydują się na podnoszenie cen swoich usług z uwagi na ewentualny zwiększony popyt na rynku usług finansowo-księgowych. Ponad 39% z badanych biur rachunkowych ma nadzieję na pozyskanie dodatkowych klientów (gospodarstw rolnych) i ma zamiar w przyszłości poszerzyć teren swojego działania na obszary wiejskie, wykorzystując dostęp do Internetu. Około 48% właścicieli badanych biur rachunkowych już stara się pozyskać wiedzę dotyczącą prowadzenia rachunkowości gospodarstw rolnych, pozostali z badanych nie widzą jeszcze potrzeby przygotowań do świadczenia takich usług.

¹⁷ Certyfikaty księgowe – 65 200, świadectwa kwalifikacyjne wydawane do 2002 roku – 34 787 (stan na 31.03.2014).

¹⁸ Zobacz szerzej: E. Klamut, 2012: *Perspektywy i kierunki rozwoju rynku usług finansowo-księgowych*, [w:] Antoszkiewicz J. (red.), M. Dębski, *Problemy Zarządzania*, Przedsiębiorczość: Zarządzanie, Tom XIII, Zeszyt 15, Społeczna Akademia Nauk, Łódź, s. 42–58, oraz E. Klamut, 2013: *Wpływ kryzysu na rynek usług finansowo-księgowych*, [w:] Brendzel-Skowera K. (red.), *Wyzwania i perspektywy współczesnego zarządzania. Innowacje, kryzys, przedsiębiorczość*, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa.

Podsumowanie

W przekonaniu dużej liczby rolników zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym spowoduje zwiększenie obciążeń ich działalności rolniczej. Formy ryczałtowe zmniejszą konieczność pełnej ewidencji działalności, ale z pewnością zwiększą obowiązki związane z rozliczaniem. W tym przypadku rolnicy będą mogli skorzystać z outsourcingu finansowo-księgowego, bądź też zatrudnić osobę z odpowiednią wiedzą lub nabyć wiedzę przez odbycie odpowiednich szkoleń w tym zakresie.

Jeśli wprowadzony zostanie podatek dochodowy w formie progresywnej, będzie on odpowiedni dla gospodarstw o wysokich kosztach i niskich dochodach, przynoszących niskie dochody lub nawet straty. Formy ryczałtowe nie zawsze są opłacalne, patrząc przez analogię do form opodatkowania działalności gospodarczej. Stosowany w działalności gospodarczej podatek liniowy odpowiedniejszy byłby dla gospodarstw wyspecjalizowanych, o wyższych dochodach, o intensywniejszej produkcji. Proponowane wprowadzenie podatku od nieruchomości i zwolnienie małych jednostek rolniczych z podatku dochodowego jest zastąpieniem podatku rolnego i nie powinno obciążyć dodatkowymi kosztami „małych rolników”.

Podobnie jak w innych krajach UE, rolnicy powinni mieć możliwość wyboru z pośród kilku wariantów opodatkowania tak, aby mogli zoptymalizować opodatkowanie własnej działalności.

Problemem dla rolników może być wprowadzenie obowiązku prowadzenia ewidencji w gospodarstwach korzystających z dopłat, nad którym pracuje UE. Obecnie wielu rolników korzysta z dopłat, ale czy przy uwarunkowaniu prowadzenia rachunkowości nie zmienią zdania, czy nie ucierpi na tym rozwój gospodarstw? I tak, i nie. Osoby w sposób uczciwy prowadzący swoje gospodarstwa nie będą się bać tego obowiązku, a pozostali albo zrezygnują z dopłat, albo znajdą możliwość obejścia tych przepisów.

Przeprowadzane badania w niektórych regionach Polski wśród indywidualnych gospodarstw rolnych o intensywnej produkcji rolnej wskazują [Forfa 2011, s. 87–101], że opodatkowanie podatkiem dochodowym może spowodować obniżenie dochodowości, a tym samym zmniejszenie nakładów na modernizację gospodarstw i intensyfikację produkcji.

Następnym problemem związanym z rolnictwem są coraz częstsze anomalie pogodowe, które w znaczący sposób zmniejszają w ostatnich latach dochody sporej grupy rolników. Ten problem klęsk żywiołowych powinien być uwzględniany w działalności rolniczej bądź to przez ubezpieczenia, bądź przez ulgi w obciążeniach podatkowych.

Nikt nie lubi zmian, a z całą pewnością tych, które nie wiadomo, co przyniosą. Czy wygra budżet, czy wygrają rolnicy, a może wszyscy? Na rezultat tych zmagania musimy nieco poczekać. Ważne jest, aby wprowadzane zmiany były przemyślane. Od rolników będzie zależeć, jak sobie poradzą.

Literatura

- BERNACKI A., 2004: *Infomatyka w gospodarstwie rolniczym*, Konferencja „Nowoczesne techniki informacyjne w nauce, edukacji i doradztwie dla wsi i rolnictwa, 16–18.09.2004 r., Brwinów–Warszawa.
- FORFA M., 2011: *Obciążenia fiskalne gospodarstw rolniczych w zależności od wielkości ekonomicznej oraz typu rolniczego*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, EiOGŻ 92.
- GORAJ L., MAŃKO S., SASS R., WYSZKOWSKA Z., 2004: *Rachunkowość rolnicza*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- GORAJ L., MAŃKO S. (red.), 2009: *Rachunkowość i analiza w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- GRUZIEL K., 2008: *Stan i kierunki zmian w opodatkowaniu gospodarstw rolniczych*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KLAMUT E., 2012: *Perspektywy i kierunki rozwoju rynku usług finansowo-księgowych*, [w:] Antoszkiewicz J. (red.), M. Dębski, *Problemy zarządzania, Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, Tom XIII, Zeszyt 15, Społeczna Akademia Nauk, Łódź.
- KLAMUT E., 2013: *Wpływ kryzysu na rynek usług finansowo-księgowych*, [w:] Brendzel-Skowera K. (red.), *Wyzwania i perspektywy współczesnego zarządzania. Innowacje, kryzys, przedsiębiorczość*, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa.
- PODSTAWKA M., 2000: *System podatkowy w rolnictwie*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- RÓŻAŃSKA E., TERLECKI J., *Rachunkowość rolna instrumentem kształtowania zdolności konkurencyjnej gospodarstw rolnych*, www.wodr.poznan.pl (data dostępu: 12.01.2014).
- WYSZKOWSKA Z., 2006: *Rachunkowość w przedsiębiorstwach rolniczych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2002 r. Nr 200, poz. 1680).
- Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych. (Dz.U z 2000 r. Nr 3, poz. 20 ze zm.)
- Założenia do projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, ustawy o podatku rolnym, www.bip.kprm.gov.pl (data dostępu: 12.01.2014).

Taxation and accountancy of agricultural farm activities

Abstract

Foreshadowed introduction of income tax on agricultural farm activities has caused an avalanche of questions on: how should records and accounting of economic events in these farms be kept? Is it profitable for farmers or should it rather plunge them? Is agricultural tax more suitable than income tax? The article is an attempt to answer some of the nagging questions on the basis of researching legal acts, opinions of experts and those most interested – farmers.

Wojciech Sroka

Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Rolnictwo w obrębie miast – wybrane aspekty zmian strukturalnych przed i po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej

Wstęp

Aktualny stan rolnictwa miejskiego, w tym sposób zagospodarowania użytków rolnych, zachodzące procesy rozwojowe, także integracyjne, kształtowane były i są przez różnorodne i złożone uwarunkowania. W ostatnich latach bardzo duży wpływ na zmiany strukturalne w rolnictwie odegrała akcesja Polski do UE i związane z tym objęcie rolnictwa instrumentami WPR [Wigier 2014]. Obszary zurbanizowane, w tym przede wszystkim duże i bardzo duże miasta są specyficznym miejscem produkcji rolnej, a rosnąca presja sektora pozarolniczego na przejmowanie gruntów, a także nowe możliwości rozwoju związane z wdrażaniem WPR sprawiają, iż zmiany struktur agrarnych zachodzą tam szybciej niż na pozostałych terenach. Użytki rolne, jak też gospodarstwa rolne zlokalizowane w granicach administracyjnych miast często postrzegane są jako pewna archaiczna i występująca w bardzo silnym regresie forma działalności [Krzyk i in. 2013]. Obraz ten nie jest jednak prawdziwy. Zestawienie pojęć „rolnictwo” i „miasto” mimo pozornie antagonistycznego charakteru jest jednak uzasadnione.

Wprawdzie w formalnych definicjach miast w dalszym ciągu można spotkać się z przeciwstawianiem wsi i rolnictwa miastom, jednak coraz częściej podkreśla się integralność tych elementów. W literaturze z zakresu geografii pierwsze definicje miasta (początek XX wieku) określają je jako skupisko ludzi, dla których źródłem środków utrzymania jest koncentracja rodzajów pracy niezwiązanych z rolnictwem — przede wszystkim praca w handlu i przemyśle [Maik 1992]. Podobnie współczesna definicja miasta określa je jako „jednostkę osadniczą o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym przepisami” [Ustawa 2003].

Obecnie większość naukowców twierdzi jednak, iż paradygmat „miasto w opozycji do wsi i rolnictwa” stracił na znaczeniu [Maik 1992] i coraz częściej, szczególnie w krajach Europy Zachodniej oraz Ameryki Północnej, podkreśla się ważną rolę gruntów rolnych w kreowaniu zrównoważonego (trwałego) rozwoju miast. Także „do łask” powraca problematyka miejskiej produkcji żywności oraz miejskiego rolnictwa, które ma tak długą historię, jak same miasta [Sroka 2013]. Miejska agrokultura oraz jej podstawowa forma, tj. rolnictwo miejskie są w krajach wysoko rozwiniętych postrzegane jako integralna część i funkcja miast [Sroka 2014a]. Podkreśla się przy tym, iż ziemia miejska będąca w użytkowaniu rolniczym oprócz podstawowej funkcji produkcyjnej pełni jeszcze wiele niezwykle ważnych, ale i trudno wycenianych (na gruncie ekonomii) funkcji, w tym funkcje rekreacyjno-zdrowotne czy ekologiczne [Wagner 2005]. Utrzymanie półotwartych przestrzeni rolnych w miastach sprzyja zachowaniu w dobrym stanie istniejących dóbr publicznych (np. bioróżnorodności, krajobrazu kulturowego), a przede wszystkim kreowaniu nowych wartości, w tym poprawie jakości powietrza atmosferycznego, wód powierzchniowych i gruntowych oraz poprawie jakości gleb. W wielu europejskich metropoliach, w tym w Paryżu, Lyonie, Wiedniu, Monachium, Stuttgarcie, Zagłębiu Rury oraz innych podjęto liczne działania zmierzające do ochrony, a nawet restytucji rolnictwa [Giećwicz 2005]. W większości wymienionych miast już od lat 70. XX wieku miejska agrokultura zajmuje ważne miejsce w planowaniu przestrzennym, a miejskie rolnictwo oraz uprawy ogrodnicze (np. ogrody działkowe) są na bieżąco inwentaryzowane i wspierane finansowo przez władze miast.

W Polsce, pomimo rosnącego zainteresowania problematyką trwałego rozwoju miast, nadal wyraźne są tendencje do marginalizowania znaczenia rolnictwa, a nawet niektórzy autorzy [Lorens i Martyniuk-Pęczek 2013, Krzyk i in. 2013] twierdzą, iż grunty rolne są jedynie rezerwą pod przyszłą zabudowę. Nie jest znana skala produkcji, jak również podstawowe charakterystyki struktury agrarnej.

Cel oraz metodyka badań

Głównym celem opracowania jest ocena stanu i zmian struktury agrarnej rolnictwa miejskiego w okresie poprzedzającym przystąpienie Polski do struktur europejskich oraz po akcesji. Zakres czasowy prowadzonych analiz obejmie lata 2002–2010, a zakres przestrzenny badań ograniczono do miast wojewódzkich Polski. Z uwagi na specyfikę miast: Katowice oraz Gdańsk, tj. bezpośredniego ich sąsiedztwa z innymi gminami miejskimi zdecydowano, iż za stolicę województwa śląskiego przyjmie się Aglomerację Śląską wraz z przyległymi miastami.

mi, a stolica województwa pomorskiego będzie obejmować Trójmiasto. Jest to uzasadniono merytorycznie, gdyż zarówno Trójmiasto, jak i Aglomeracja Śląska stanowią zwarte i spójne terytorialnie oraz funkcjonalnie ośrodki miejskie [MRR 2010].

O wyborze miast do analiz zdecydowały przesłanki merytoryczne. Największe w danych województwach gminy miejskie stanowią regionalne bieguny wzrostu i właśnie tam presja sektora pozarolniczego na rolnictwo wydaje się być największa. Ponadto w wytypowanych do analiz JST znajduje się około 40% ogółu miejskich gruntów rolnych w Polsce, a także występuje relatywnie wysoki odsetek UR w powierzchni ogólnej, co również uzasadnia celowość badań struktury agrarnej. Wcześniejsze badania autora [Sroka 2014b] wykazały, iż zarówno zasoby ziemi, jak i ich sposób zagospodarowania jest uzależniony od wielkości miast, stąd zostały one arbitralnie podzielone na dwie grupy: miasta duże o liczbie ludności od 100 do 500 tys. oraz bardzo duże (metropolie), w których liczba mieszkańców przekracza 500 tysięcy¹. Na podstawie danych GUS o liczbie ludności za 2012 rok, do pierwszej grupy zaliczono miasta: Zieloną Górą, Opolę, Gorzów Wielkopolski, Olsztyn, Rzeszów, Kielce, Toruń, Białystok, Lublin, Bydgoszcz, Szczecin, do drugiej zaś: Warszawę, Aglomerację Śląską (Katowice, Bytom, Chorzów, Dąbrówę Górniczą, Gliwice, Jaworzno, Mysłowice, Piekary Śląskie, Rudę Śląską, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze), Trójmiasto (Gdańsk, Gdynia, Sopot), Kraków, Poznań, Łódź oraz Wrocław.

Główne źródło danych stanowią informacje dostępne w Banku Danych Lokalnych GUS oraz literatura przedmiotu. Dane dla badanej zbiorowości indywidualnych gospodarstw rolnych zaprezentowano w podziale według grup wielkości miast, w których zlokalizowana była siedziba gospodarstwa. Wybór metody prezentacji danych według siedziby gospodarstwa rolnego przesądził o wyłączeniu ze zbiorowości gospodarstw rolnych osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, tj. innych niż gospodarstwa osób fizycznych (indywidualne), których siedziba (zarząd) znajdowała się w miastach wojewódzkich. Należy bowiem zdawać sobie sprawę z tego, że w przypadku gospodarstw działających jak przedsiębiorstwa – częściej niż w przypadku gospodarstw indywidualnych – grunty położone mogą być w innej niż siedziba jednostce podziału administracyjnego [Urząd Statystyczny w Warszawie 2013].

¹ W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele klasyfikacji miast według wielkości i często toczona są dyskusje odnośnie kryteriów ich delimitacji. W opracowaniu, zgodnie z panującą konwencją, za miasta bardzo duże (często nazywane również metropoliami) uznano gminy miejskie liczące powyżej 500 tys. mieszkańców, a pozostałe ośrodki wojewódzkie spełniają kryteria miast dużych [Runge 2008, Jałowiecki 2005].

W opracowaniu wykorzystano wiele metod badawczych, w tym metody ogólne (dedukcyjne, wnioskowania redukcyjnego, porównań oraz analogii), metodę opisową, a także metody ilościowe, tj. analizę dynamiki oraz struktury.

Wyniki badań

W Polsce co najmniej od początku XX wieku zauważa się nasilanie procesów urbanizacyjnych i stopniowy wzrost liczby miast oraz ich powierzchni. Często rozrost miast następował poprzez dołączanie sąsiednich miejscowości, które niekoniecznie posiadały zwartą zabudowę, wysoką gęstość zaludnienia i tym samym w granicach administracyjnych miast znalazły się również obszary o funkcjach rolniczych [Bański 2008]. Największe wzrosty powierzchni miast dużych, tj. powyżej 100 tys. mieszkańców, następowały w latach 1960–1985, a obecnie zostały one nieco wyhamowane [Szymańska i in. 2006]. W niniejszym opracowaniu badaniami objęto największe polskie miasta, których łączna powierzchnia w 2010 roku wynosiła 472,1 tys. ha, co stanowi około 33% powierzchni wszystkich gmin miejskich w Polsce. Miasta duże (wojewódzkie) zajmowały ponad 139,7 tys. ha, a bardzo duże 332,4 tys. ha. W pierwszej grupie miast w stosunku do 2002 roku powierzchnia wzrosła o ponad 5%, a w drugiej nie odnotowano wyraźnych zmian obszarowych. Zdecydowanie najszybciej powiększającym się miastem był Rzeszów, który w analizowanych latach podwoił swoją powierzchnię.

Łączny areal użytków rolnych będących we władaniu gospodarstw indywidualnych, których siedziba zlokalizowana była na terenie miast wojewódzkich, wynosił w 2010 roku około 116,5 tys. ha i wzrósł w stosunku do 2002 roku o prawie 43%. Ponad dwukrotne wzrosty odnotowano w przypadku dużych miast, które w analizowanym okresie częściej i na większą skalę powiększały powierzchnię, niż miasta bardzo duże. W wyniku przesunięcia granic miast, kolejne siedziby gospodarstw rolnych znalazły się w ich granicach administracyjnych, a według metodologii PSR 2010 do miast wliczono całą powierzchnię gospodarstw, nawet jeżeli większość gruntów w rzeczywistości leżała poza granicą miast. Ponadto część gospodarstw rolnych powiększała swój areal, bazując zapewne na gruntach leżących poza granicami miasta, co wywołało tak duże wzrosty powierzchni UR gospodarstw. Na podstawie zaprezentowanych danych nie można zatem jednoznacznie ocenić skali zmian powierzchni UR w miastach, tylko wskazać kierunki zachodzących procesów.

Oceniając strukturę zagospodarowania gruntów w miastach o różnej wielkości, należy zauważyć, iż w 2002 roku udział UR użytkowanych przez gospodarstwa rolne o wielkości poniżej 1 ha był na stosunkowo wyrównanym poziomie,

tj. w miastach dużych wynosił 14,0%, a bardzo dużych 15,5% (tab. 1). W ciągu następnych lat, szczególnie w największych miastach, nastąpiły jednak bardzo dynamiczne zmiany i w 2010 roku już tylko 7,7% UR znajdowało się w użytkowaniu najmniejszych gospodarstw. Jednocześnie bardzo wyraźnie wzrósł udział gruntów w gospodarstwach o wielkości powyżej 10 ha. Przy przeciętnym w kraju wzroście na poziomie około 4,5 p.p., w miastach bardzo dużych udział UR w gospodarstwach powyżej 10 ha UR zwiększył się o ponad 25 p.p., a w dużych o ponad 15 p.p. Skutkiem tych zmian był również wzrost przeciętnej powierzchni UR gospodarstw powyżej 1 ha. Średnio w analizowanych miastach proces wzrostu powierzchni gospodarstw przebiegał prawie 5 razy szybciej niż średnio w kraju.

Zmiany struktury użytkowanych gruntów, w tym znaczny wzrost udziału gruntów w gospodarstwach większych obszarowo w dużej mierze wynikają ze zmian liczby gospodarstw. W latach 2002–2010 w miastach wojewódzkich zauważa się bardzo dynamiczne, ale i zróżnicowane tendencje. Są one znacznie wyraźniejsze niż przeciętnie w kraju. W gminach miejskich bardzo dużych ogólna liczba gospodarstw indywidualnych zmniejszyła się aż o 43%, a w dużych wzrosła o 48% (tab. 2). W przypadku miast bardzo dużych zmiany liczby gospodarstw są pochodną przede wszystkim zmian w liczbie gospodarstw najmniejszych obszarowo, tj. gospodarstw do 1 ha, których liczebność zmniejszyła się o 49%, oraz gospodarstw z przedziału 1–2 ha (spadek o około 54%).

Tabela 1

Wybrane charakterystyki gruntów użytkowanych przez gospodarstwa indywidualne na terenie miast wojewódzkich oraz w Polsce

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR w gospodarstwach indywidualnych* [tys. ha]		Udział UR we władaniu gospodarstw mniejszych niż 1 ha [%]		Udział UR we władaniu gospodarstw powyżej 10 ha [%]		Średnia powierzchnia gospodarstwa indywidualnego pow. 1 ha UR [ha]	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Miasta wojewódzkie duże	24,5	53,9	14,0	10,0	40,9	55,0	4,3	6,9
Miasta wojewódzkie bardzo duże	57,1	62,6	15,5	7,7	29,1	55,1	3,7	6,4
Miasta wojewódzkie ogółem	81,6	116,5	15,1	8,7	32,6	55,0	3,9	6,6
Polska	14 858,4	13 660,4	3,1	3,4	56,3	60,8	7,6	8,7

*Ze względu na zmianę metodologii GUS dane nie są w pełni porównywalne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PSR 2002 oraz PSR 2010.

Tabela 2

Wybrane charakterystyki dotyczące gospodarstw indywidualnych w miastach wojewódzkich oraz w Polsce

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw indywidualnych [tys.]		Udział gospodarstw o powierzchni poniżej 1 ha UR [%]		Udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą [%]		Udział gospodarstw rolnych utrzymujących zwierzęta [%]	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Miasta wojewódzkie duże	14,1	21,0	65,4	67,0	46,9	51,1	8,4	14,0
Miasta wojewódzkie bardzo duże	37,1	21,2	64,9	57,2	43,4	56,1	8,4	16,3
Miasta wojewódzkie ogółem	51,2	42,2	65,1	62,1	44,3	53,6	8,4	15,2
Polska	2 928,5	2 271,5	33,3	31,4	74,2	83,0	39,1	46,6

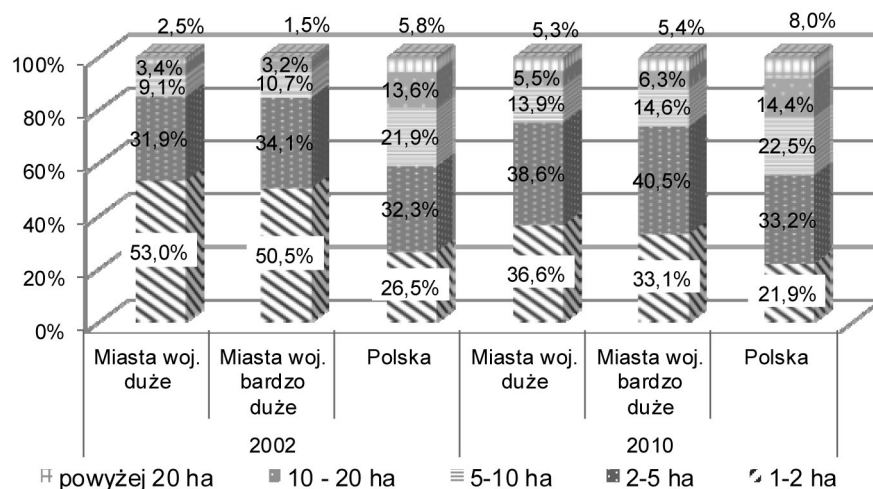
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PSR 2002 oraz PSR 2010.

W mniejszych miastach wojewódzkich było nieco inaczej, gdyż odnotowano spory wzrost liczby gospodarstw do 1 ha (średnio o 53%), ale i przyrost stanu gospodarstw większych obszarowo. Omówione korekty liczebności gospodarstw mają również przełożenie na inne charakterystyki struktury agrarnej, w tym udział jednostek prowadzących działalność rolniczą i udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie.

Również w tym przypadku zmiany w gminach miejskich zachodziły szybciej niż średnio w Polsce, a szczególnie wyraźne są one w miastach bardzo dużych. W gminach tych w latach 2002–2010 zauważa się wzrost udziału gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (o około 12,7 p.p) oraz prawie dwukrotne zwiększenie udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie. Zmiany te są głównie konsekwencją „wypadania” ze statystyki gospodarstw najmniejszych obszarowo, które w 2002 roku nie prowadziły działalności rolniczej, ale również wzrostu liczby gospodarstw zajmujących się chowem zwierząt. Można zatem postawić tezę, iż ośrodki miejskie (centra miast) korzystnie wpływają na zmiany strukturalne, przyczyniając się do koncentracji produkcji i jej profesjonalizacji. Wpływ na zaznaczone zmiany może mieć również przystąpienie Polski do UE i objęcie gospodarstw rolnych instrumentarium WPR, gdyż średnio w polskich miastach do około 40% gruntów pozyskiwane są płatności bezpośrednie [Sroka 2014b].

Analizując zmiany liczby gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR, również można wskazać podobne tendencje jak w przypadku wcześniejszych analiz, tj. wyraźniejszą poprawę struktury obszarowej gospodarstw w miastach, niż średnio w Polsce (rys. 1). Szczególnie dotyczyło to miast bardzo dużych, w których w latach 2002–2010 relatywnie szybko wzrastał udział gospodarstw z grup obsza-

rowych 10–20 ha oraz powyżej 20 ha przy jednoczesnym spadku udziału gospodarstw o powierzchni 1–2 ha. Wskutek tych procesów w 2010 roku w gminach miejskich o liczbie ludności powyżej 500 tys. udział gospodarstw rolnych, które można w warunkach rolnictwa miejskiego uznać już za potencjalnie rozwojowe, tj. powyżej 10 ha UR, wynosił 11,7%. Analogiczny wskaźnik dla miast dużych oscylował natomiast w granicach 11%, a przeciętnie w Polsce 22,4%.

Rysunek 1

Struktura obszarowa indywidualnych gospodarstw rolnych powyżej 1 ha w miastach wojewódzkich oraz w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PSR 2002 oraz PSR 2010.

Jednoznaczna ocena przyczyn zróżnicowania tempa przemian struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w miastach różnej wielkości jest bardzo trudna. Problemy interpretacyjne dotyczą szczególnie dużych miast, gdyż spośród 12 takich miast aż w 7 odnotowano wzrost ich powierzchni ogólnej, czego skutkiem było również zwiększenie powierzchni gruntów rolnych i liczby gospodarstw. Prowadzone analizy wykazały, iż w przypadku tych miast zdecydowanie szybciej przyrastała liczba gospodarstw najmniejszych obszarowo (do 1 ha UR oraz 1–2 ha UR) niż gospodarstw powyżej 10 ha UR, co skutkowało pogorszeniem struktury agrarnej. W dużych miastach, których powierzchnia nie zmieniała się lub w bardzo niewielkim stopniu zmalała, odnotowano 3-procentowe zmniejszenie liczby gospodarstw poniżej 1 ha i 70-procentowy wzrost liczby gospodarstw powyżej 10 ha. Niemniej jednak uśrednione zmiany strukturalne dla wszystkich miast dużych są zdecydowanie mniej korzystne niż dla miast

bardzo dużych. Wcześniejsze badania autora dają również podstawę do szukania przyczyn zróżnicowania dynamiki zmian struktury obszarowej gospodarstw w poziomie rozwoju gospodarczego gmin miejskich. Sroka [2014b] wykazał bowiem, iż w 2010 roku udział gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha UR był prawie dwukrotnie wyższy w gminach o bardzo dużej liczbie podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w przeliczeniu na 10 tys. ludności niż w gminach cechujących się najniższym poziomem tego wskaźnika. Może to tłumaczyć nieco wolniejsze tempo przemian agrarnych mniejszych miast zlokalizowanych na terenie wschodniej Polski (Rzeszowa, Białegostoku, Kielc czy Olsztyna) i korzystniejsze dla lepiej rozwiniętych gospodarczo miast Polski Zachodniej (Zielonej Góry, Opola, Szczecina czy Torunia).

W miastach bardzo dużych o liczbie ludności powyżej 500 tys. osób, tj. gminach mających największy potencjał rozwojowy, popyt na ziemię na cele budowlane oraz inwestycyjne jest znacznie większy niż w przypadku miast mniejszych. Może to tłumaczyć znaczne spadki liczby gospodarstw do 1 ha UR. Wynikają one zapewne z kolejnych podziałów gruntów należących do gospodarstw, ich ewentualnej zabudowy (np. przez dzieci właścicieli gospodarstw) lub sprzedaży (np. na cele budowlane czy gospodarcze). W takiej sytuacji w wyniku kolejnych podziałów lub sprzedaży gruntów jednostka „wypada” z ewidencji gospodarstw rolnych. Ponadto nasilają się tam procesy spekulacyjne, a oczekiwana renta kapitałowa lub (i) planistyczna z tytułu posiadania ziemi w dogodnej lokalizacji jest bardzo wysoka. Zdarza się, iż właściciele gospodarstw rolnych, jeżeli zezwala na to plan zagospodarowania przestrzennego, zmieniają przeznaczenie gruntów z rolnych na budowlane w celu ich sprzedaży. Proces ten mógł się nasilić po wejściu w życie zmian w ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych [Ustawa 2008], która wyłącza spod ochrony grunty zlokalizowane w granicach administracyjnych miast. Wydaje się zatem, iż poprawa struktury agrarnej bardzo dużych miast wynika z jednej strony z ubytku gospodarstw najmniejszych obszarowo (zmniejszenia podstawy obliczania udziału poszczególnych grup obszarowych) i tym samym poprawy większości wskaźników obrazujących strukturę agrarną, ale jest również skutkiem powiększania areału gospodarstw, koncentracji ziemi np. poprzez dodzierżawianie gruntów lub ich zakup również poza granicami miast, choć w znacznie mniejszym stopniu.

Podsumowanie i wnioski

Rolnictwo na obszarach miast, podobnie jak na terenach wiejskich, podlega ciągłej ewolucji, przy czym występująca w ostatnim okresie dynamika przekształceń strukturalnych jest bardzo duża i znacznie większa niż średnio w kraju.

Uwarunkowania rozwoju rolnictwa miejskiego szczególnie w gęsto zaludnionych i zurbanizowanych regionach zasadniczo różnią się od warunków wiejskich. Duża konkurencja o grunty, a także możliwość alternatywnego wykorzystania ziemi w innej działalności niż rolnicza przyczyniają się do dynamicznych zmian strukturalnych, w tym „wychodzenia gospodarstw z rolnictwa” poprzez sprzedaż ziemi np. na cele budowlane czy inwestycyjne, jej wydzierżawienie, czy wreszcie podział i przekazanie gruntów zstępnym. Dotyczy to szczególnie bardzo dużych ośrodków miejskich i raczej gruntów położonych bliżej centrów miast. Świadczą o tym wyraźne (ponad 50%) spadki liczby gospodarstw najmniejszych obszarowo, tj. poniżej 2 ha, oraz zmniejszenie udziału ziemi będącej w użytkowaniu tych gospodarstw. Tendencje te, o ile następują w zgodzie z zachowaniem ładu przestrzennego, należy ocenić pozytywnie.

Oprócz zaznaczonych powyżej procesów dezagraryzacyjnych, które są wynikiem „przegrywania rolnictwa” z przynoszącymi znacznie wyższe renty ekonomiczne sektorami pozarolniczymi widoczne są jednak również procesy koncentracyjne. W latach 2002–2010 pięciokrotnie szybciej niż średnio w kraju wzrastał udział gruntów w gospodarstwach o wielkości powyżej 10 ha, jak również ponad 2-krotnie wzrosła liczba takich gospodarstw. Dane te wskazują na bardzo duże tempo koncentracji ziemi, a relatywnie mniejsze wzrosty liczby gospodarstw do 10 ha niż wzrosty użytkowanej przez nie powierzchni oznaczają, iż tworzą się tam relatywnie duże gospodarstwa. Częściowo proces ten mógł zostać przyśpieszony dzięki przystąpieniu Polski do UE i objęciu gospodarstw płatnościami obszarowymi.

Dane statystyki publicznej niestety nie pozwalają zweryfikować ile gruntów użytkowanych przez gospodarstwa rolne mające siedzibę w miastach rzeczywiście położone jest w granicach administracyjnych gmin miejskich, ale duże wzrosty powierzchni miejskich UR sugerują, iż gospodarstwa te coraz częściej powiększają swoją powierzchnię, użytkując grunty na obszarach wiejskich. Nawet nie rozstrzygając tych kwestii można jednoznacznie stwierdzić, iż bliskie sąsiedztwo obszarów zurbanizowanych sprzyja zmianom agrarnym i są one tym silniejsze, im większy jest ośrodek miejski.

Literatura

- BAŃSKI J., 2008: *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w]: *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, (red.) A. Jezierska-Thiele, L. Kozłowski, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, s. 29–43.
- GIECEWICZ J., 2005: *Obszary rolne jako czynnik przyrodniczej rewitalizacji miasta*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, s. 128–134.

- HALAMSKA M., 2011: *Wiejskość jako kategoria socjologiczna*, *Wieś i Rolnictwo* 1(150), s. 37–55.
- JĄŁOWIECKI B., 2005: *Polskie miasta w procesie metropolizacji*, *Studia Regionalne i Lokalne* 1(19), s. 5–15.
- KRZYK P., TOKARCZUK T., HECZKO-HYŁOWA E., ZIOBROWSKI Z., 2013: *Obszary rolne jako element struktury przestrzennej miast – problemy planistyczne*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- LORENS P., MARTYNIUK-PĘCZEK J., 2010: *Zarządzanie rozwojem przestrzennym miast*, Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk.
- MAIK W., 1992: *Podstawy geografii miast*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR), 2010: *Rozwój miast w Polsce*, Warszawa.
- RUNGE A., 2012: *Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce*, *Prace Geograficzne* 129, s. 83–101.
- SROKA W., 2013: *Rolnictwo i gospodarstwa rolne w miastach – znaczenie i zakres zjawiska*, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom XV, zeszyt 3, s. 317–322.
- SROKA W. 2014a: *Definicje oraz formy miejskiej agrokultury – przyczynek do dyskusji*, *Wieś i Rolnictwo* 2 (163), s. 85–104.
- SROKA W. 2014b: *Zróżnicowanie zasobów oraz sposobów wykorzystania miejskich gruntów rolnych w Polsce*. Maszynopis.
- STEINBUCH L., 2012: *Nahrungsmittelproduktion in der Stadt. Konzepte für Stuttgart*, Universität Stuttgart, Stuttgart.
- SZYMAŃSKA D., GRZELAK-KOSTULSKA E., HOŁOWIECKA B., 2006: *Zmiany powierzchni i gęstości zaludnienia miast Polski w latach 1960–2003*, [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społecznej miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 341–353.
- Urząd Statystyczny w Warszawie, 2013: *Rolnictwo na terenach miejskich w województwie mazowieckim*, Powszechny spis rolny 2010, Wydawnictwo Urzędu Statystycznego w Warszawie, Warszawa.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz.U. z 2003 r. Nr 166, poz. 1612).
- Ustawa z dnia 31 grudnia 2008 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz.U. z 2008 r. Nr 237, poz. 1675 z późn. zm.).
- WAGNER K., 2005: *Funktionen der Landwirtschaft in stadtnahen Grünstrukturen: EU-COST Aktion C11 „Greenstructure and urban planning”* (No. 19), AWI Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, Wien.
- WIGIER M., 2014: *The competitiveness of polish agriculture after accession to the EU*, *Economics of Agriculture* 1, s. 87–102, UDC: 005.51:631(438).

Urban agriculture before and after Polish admission to the European Union – the chosen aspects of structural changes

Abstract

This article touches upon the problem of identification and evaluation of the productive significance of urban agriculture, with the emphasis on both the analysis of its state and the changes in agrarian structure. The temporal scope covers the years 2002–2010, while the spatial scope covers only the provincial cities in Poland. Results of the conducted analyses show that very dynamic agrarian changes have taken place in provincial cities; these changes have been particularly visible in big cities. A 25% decrease in the number of farms with the areas up to 1 ha of agricultural land and almost a threefold increase in the number of individual farms with the areas above 20 ha of agricultural land has been noted down in all the provincial cities. As a result, the average surface of individual farms above 1 ha of agricultural land in cities has increased five times quicker than it is visible in Poland.

Piotr Gołasa

Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Znaczenie kosztów energii w zależności od typu gospodarstw rolnych¹

Wstęp

We współczesnej gospodarce coraz większe znaczenie odgrywają zagadnienia związane z zużyciem energii i efektywnością energetyczną. Ma to kilka podstaw. Pierwszą z nich są kwestie środowiskowe. Udział odnawialnych źródeł energii w Unii Europejskiej wynosi zaledwie 12,5%², więc każde jej użycie skutkuje spalaniem paliw kopalnych. Prowadzi to do wzrostu poziomu CO₂ w atmosferze. Zgodnie z najnowszym raportem Intergovernmental Panel on Climate Change, to właśnie antropogeniczna emisja CO₂ z 95-procentowym prawdopodobieństwem jest przyczyną zachodzącym zmian klimatycznych i będzie prowadziła do wzrostu średniego poziomu temperatury i intensyfikacji nagłych, niekorzystnych zjawisk pogodowych [IPCC 2013]. Drugi powód jest również znaczący. Chodzi o koncepcje Peak Oil (szczytu wydobywania), która powstała w latach 50. XX wieku. Zakłada, że wydobywanie ropy metodami konwencjonalnymi osiągnie w pewnym momencie maksimum, a następnie zacznie stopniowo spadać. Przewidywania te sprawdziły się co do USA, gdzie Peak Oil osiągnięto w 1971 roku [Bowden 1985]. Badania prowadzone w kolejnych latach dotyczące globalnego wydobywania podawały niezwykle rozbieżne daty osiągnięcia tego punktu: od 2017 roku do określenia „nie wcześniej niż 2035” [Chapman 2014]. Pojawiają się również głosy, iż teorie Peak Oil należy porzucić ze względu na to, że ignoruje ona postęp technologiczny, pozwala-

¹ Badania finansowe w ramach projektu NCN „Ekonomiczne uwarunkowania produkcji bioenergii w gospodarstwach rolnych”. Umowa UMO-2011/01/B/HS4/06220.

² European Environment Agency, <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps> (data dostępu: 15.03.2014).

jący na korzystanie z do tej pory niedostępnych źródeł, tzw. tight oil, łupków roponośnych czy też ropy wydobywanej z dna morskiego z dużych głębokości [Maugeri 2012]. Jednakże jeden fakt jest niezaprzeczalny – wzrost cen ropy naftowej. Od 2005 roku cena baryłki ropy brent wzrosła z 52 do 107 dolarów w 2014 roku. W tym czasie również wzrastało ogólne zużycie energii na całym świecie, które do 2035 roku ma wzrosnąć o jedną trzecią³. Te wszystkie sprawy powodują, że coraz większego znaczenia nabiera kwestia zużycia energii w rolnictwie oraz jej kosztów. Jest to jednak skomplikowane zagadnienie. W przeprowadzonych badaniach stwierdzono, że trudno odnaleźć zależność pomiędzy wartością bezpośrednich nakładów energii w rolnictwie a wartością produkcji, gdyż istnieje tutaj wiele innych czynników, takich jak zmienność pogody, wzrost cen poszczególnych nośników energii czy zmiany technologii produkcji [Pawlak 2012].

Cel i metody

Celem badawczym artykułu jest określenie wielkości kosztów energii ponoszonych przez polskie indywidualne gospodarstwa rolne i ich udziału w kosztach ogólnych w zależności od typu gospodarstwa.

Do obliczeń wykorzystano dane dotyczące indywidualnych gospodarstw rolnych pozyskiwanych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy w ramach systemu FADN (Farm Accountancy Data Network) za lata 2007–2012. W polu obserwacji FADN znajdują się gospodarstwa towarowe. Minimalna wielkość ekonomiczna, po przekroczeniu której włącza się gospodarstwo rolne do pola obserwacji FADN, ustalana jest od 2010 roku obrachunkowego na podstawie analizy sum standardowej produkcji (SO). Jest to uśredniona z pięciu lat wartość produkcji z określonej działalności rolniczej uzyskanej z 1 ha lub od 1 zwierzęcia [FADN 2013]. W praktyce prowadzony jest rachunek polegający na obliczeniu skumulowanej sumy SO z poszczególnych klas, zaczynając od największej, aż do osiągnięcia ok. 90% SO z populacji badawczej. Dolna granica przedziału, w którym to nastąpi, jest minimalnym progiem wielkości ekonomicznej. W 2012 roku wyniki obliczono dla 10 909 gospodarstw o wielkości ekonomicznej większej lub równej 4000 euro.

Typ rolniczy gospodarstwa rolnego określany jest na podstawie udziału poszczególnych działalności rolniczych w tworzeniu całej produkcji standardowej

³ International Energy Agency 2012: World Energy Outlook 2012, Synthesis, Paris.

gospodarstwa. W zależności od pożądanego stopnia szczegółowości badań typy rolnicze można przedstawić na trzech płaszczyznach:

- 8 typów ogólnych,
- 21 typów podstawowych,
- 61 typów szczegółowych.

Na potrzeby pracy przyjęto pierwszy z podziałów. Obliczenia dokonano według rachunku wyników obowiązujących w systemie FADN (tab. 1).

Tabela 1

Grupowanie gospodarstw rolnych według typów rolniczych

Typy rolnicze		Typy rolnicze podstawowe	
Symbol	Nazwa	Symbol	Nazwa
1	Uprawy polowe	15	Specjalizujące się w uprawie zbóż (łącznie z ryżem), roślin oleistych i wysokobiałkowych na nasiona
		16	Specjalizujące się w uprawie polowej różnych gatunków roślin
2	Uprawy ogrodnicze	21	Specjalizujące się w uprawach ogrodnich (warzyw, truskawek, kwiatów i roślin ozdobnych) pod wysokimi osłonami
		22	Specjalizujące się w gruntowych uprawach ogrodnich (warzyw, truskawek, kwiatów i roślin ozdobnych)
		23	Specjalizujące się w uprawie grzybów i w szkółkarstwie oraz uprawach ogrodnich (warzyw, truskawek, kwiatów i roślin ozdobnych)
3	Winnice	35	Specjalizujące się w uprawie winorośli
4	Uprawy trwałe	36	Specjalizujące się w uprawie drzew i krzewów owocowych (bez winorośli i oliwek)
		37	Specjalizujące się w uprawie oliwek
		38	Specjalizujące się w uprawie drzew i krzewów owocowych (uprawy trwałe)
5	Krowy mleczne	45	Specjalizujące się w chowie bydła mlecznego
6	Zwierzęta trawożerne	46	Specjalizujące się w chowie bydła rzeźnego (w tym hodowla)
		47	Specjalizujące się w chowie bydła mlecznego i rzeźnego (w tym hodowla)
		48	Specjalizujące się w chowie owiec, kóz i innych zwierząt żywionych paszami objętościowymi
7	Zwierzęta ziarnożerne	51	Specjalizujące się w chowie trzody chlewnej
		52	Specjalizujące się w chowie drobiu
		53	Specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi

cd. tabeli 1

Typy rolnicze		Typy rolnicze podstawowe	
Symbol	Nazwa	Nazwa	
8	Mieszane	61	Mieszane – różne uprawy
		73	Mieszane – różne zwierzęta, z przewagą zwierząt żywionych paszami objętościowymi
		74	Mieszane – różne zwierzęta, z przewagą zwierząt żywionych paszami treściwymi
		83	Mieszane – uprawy polowe i zwierzęta żywione paszami objętościowymi
		84	Mieszane – różne uprawy i zwierzęta

Źródło: Wyniki standardowe 2012 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN.

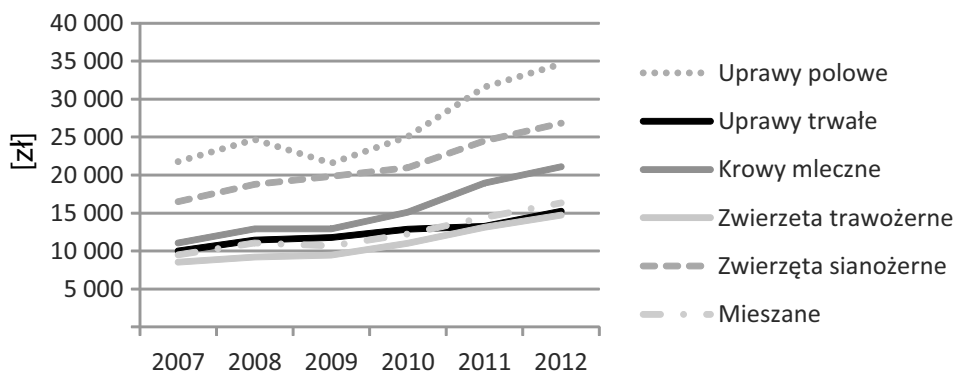
Do kosztów energii zaliczono następujące kategorie kosztów: materiały opałowe (węgiel, miał, brykiet, drewno, koks, gaz opałowy, olej opałowy), materiały pędne kupowane do baków zbiorników (benzyna, olej, gaz napędowy, inne materiały pędne), materiały pędne kupowane do dużych zbiorników (benzyna, olej napędowy, inne materiały pędne, drewno opałowe), opłaty (energia elektryczna, podgrzanie wody, centralne ogrzewanie).

Wyniki badań i dyskusja

Okres 2007–2012 to czas bardzo istotnych zmian koniunktury w rolnictwie. Generalnie możemy wyróżnić dwa okresy. Do 2007 roku ceny produktów rolnych (z wyjątkiem wieprzowiny) wzrastały. W latach 2008–2009 nastąpił gwałtowny spadek cen i pogorszenie koniunktury w rolnictwie. W kolejnych latach jednak sytuacja się poprawiła, ale nie osiągnęła takiego poziomu, jak w szczycie 2007 roku [Grzelak 2013]. Jednakże w całym badanym okresie zanotowano stały wzrost kosztów energii we wszystkich typach gospodarstw (z wyjątkiem typu gospodarstwa ogrodnicze) – rysunek 1.

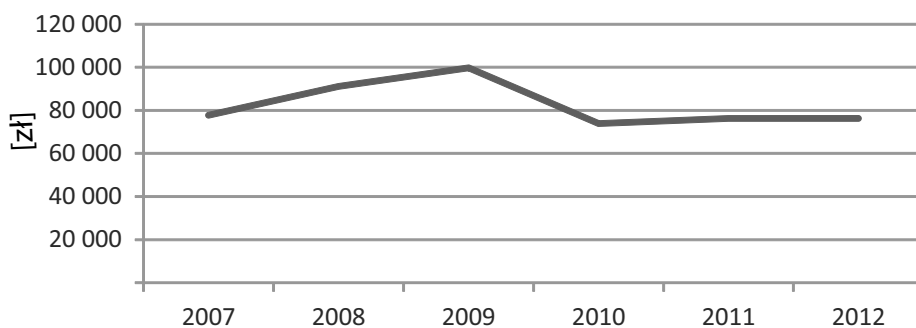
W celu pokazania tych relacji w sposób jak najbardziej czytelny typ gospodarstwa ogrodnicze przeniesiono na kolejny wykres (rys. 2).

Największe koszty energii bezsprzecznie zanotowano w gospodarstwach ogrodniczych. Były one 3–4-krotnie wyższe niż w drugim pod względem typie uprawy polowe. W 2012 roku wśród pozostałych gospodarstw najwyższe koszty energii poniesiono w gospodarstwach uprawy polowe (34 611,03 zł), najniższe dla typu uprawy trwałe (15 239,81 zł) i zwierzęta trawożerne (14 745,69 zł).

Rysunek 1

Koszty roczne energii w zależności od typu gospodarstw rolnych

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Rysunek 2

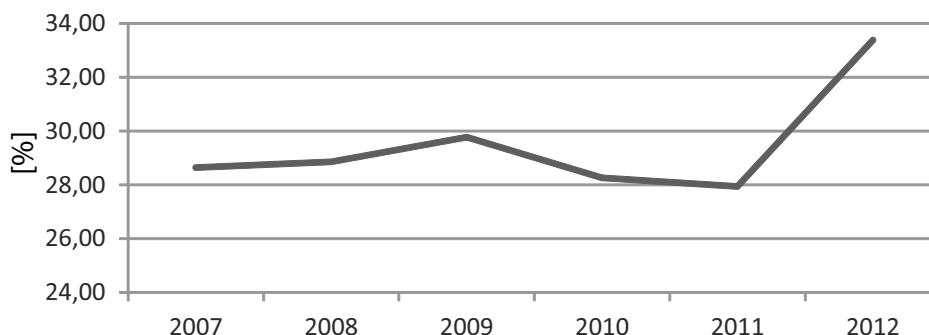
Koszty energii w gospodarstwach ogrodniczych

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Co ciekawe, poziom tych kosztów w gospodarstwach ogrodniczych w badanym okresie podlegał niewielkim wahaniom i w badanym okresie zmniejszył się o 5,36%. W przypadku pozostałych typów gospodarstw zanotowano znaczący wzrost kosztów energii w szczególności dla typu krowy mleczne (90,72%) oraz typu mieszane i zwierzęta trawożerne (nieco ponad 70%).

Koszty energii warto również odnieść do kosztów ogólnych gospodarstwa. Ponownie wyodrębniono typ uprawy ogrodniczej charakteryzujący się niezwykle wysokim udziałem kosztów energii w kosztach całkowitych. W całym badanym okresie udział ten wzrósł z 28,65% w 2007 roku do 33,38% w 2012 roku.

Oznacza to, że 1/3 wszystkich kosztów w tych gospodarstwach to koszty szeroko rozumianej energii (rys. 3).

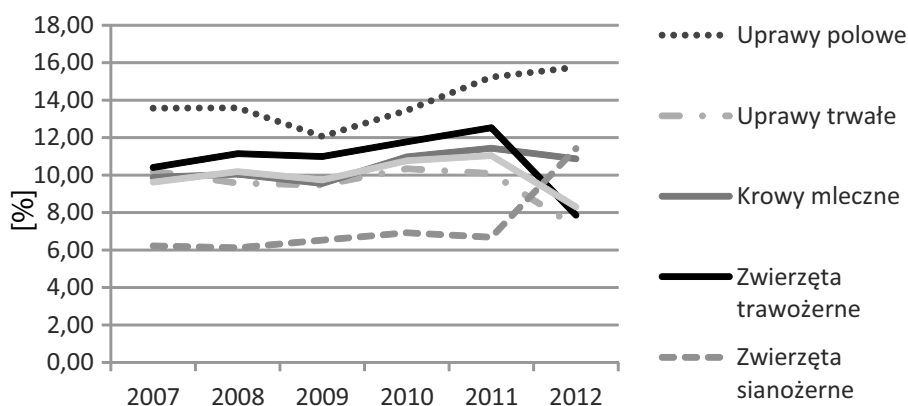

Rysunek 3

Udział kosztów energii w kosztach ogółem w gospodarstwach ogrodniczych

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W przypadku pozostałych typów upraw obserwacje nie są tak jednoznaczne (rys. 4). Najwyższy udział kosztów energii zanotowano dla upraw polowych. Udział ten wzrósł w badanym okresie z 13,57 do 15,75%. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku zwierząt ziarnożernych, gdzie wzrost ten był jeszcze gwałtowniejszy – z 6,23% w 2007 roku do 11,41% w 2012 roku.

Rysunek 4

Udział kosztów energii w kosztach ogółem

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Z kolei dla zwierząt trawożernych typu mieszanego, upraw trwałych zanotowano spadek udziału kosztów energii w kosztach ogółem. Największą zmianę odnotowano dla ostatniego typu – z 9,62% w 2007 roku do 8,31% w 2012 roku. Dla typu krowy mleczne zmian praktycznie nie zaobserwowano. W latach 2007–2012 cały czas rosły koszty energii na 1 ha użytków rolnych (tab. 2).

Koszty te są niezwykle wysokie dla upraw ogrodniczych, w 2012 roku wynosiły 10 398,21 zł na 1 ha. Dla pozostałych typów koszty te są kilkunastokrotnie niższe i wahają się od 458,22 zł dla zwierząt trawożernych do 1005,92 zł dla upraw trwałych. W badanym okresie koszty te charakteryzowały się dużą dynamiką wzrostu, szczególnie dla krów mlecznych (69,38%) i zwierząt trawożernych (65,82%). Nie miało to jednak przełożenia na obciążenie dochodu gospodarstw kosztami energii (rys. 5 i 6). Szczególna sytuacja ponownie miała miejsce w przypadku gospodarstw typu uprawy ogrodnicze. W 2008 roku, aby osiągnąć 1 zł dochodu należało ponieść 1,1 zł kosztów energii. W badanym okresie obciążenie to zmniejszało się, osiągając w 2012 zł wartość 73%.

Zupełnie inaczej wygląda sytuacja dotycząca obciążeń dochodu pozostałych typów. Widać tutaj zdecydowany wpływ koniunktury w rolnictwie. Szczególnie duże wartości zostały osiągnięte w 2008 i 2009 roku, kiedy miało miejsce załamanie cen produktów rolnych, a co za tym idzie spadek dochodów gospodarstw. Koszty energii w dużym stopniu są kosztami stałymi i nie podlegają szybkim zmianom.

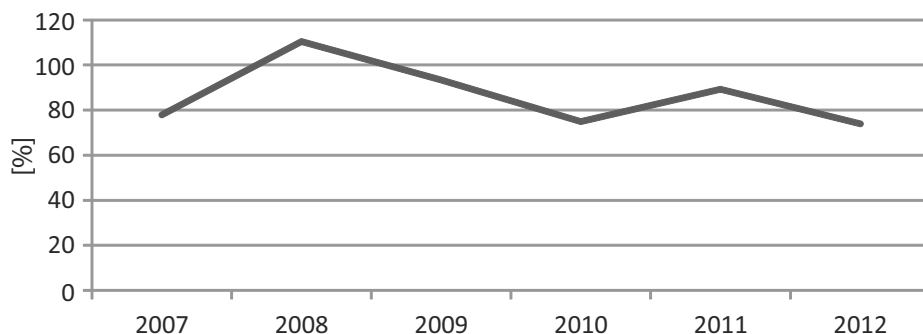
W badanym okresie stwierdzono duże wahania obciążenia dochodu kosztami energii. Dla upraw polowych i krów mlecznych był to wzrost (odpowiednio: z 19,52 do 30,23% i z 14,09 do 21,43%). Z kolei zwierzęta trawożerne i typ mieszany zanotowały spadek (odpowiednio z 19,61 do 16,25% i z 20,53 do 17,22%).

Tabela 2

Zmiana wielkości kosztów energii na 1ha użytków rolnych w latach 2007–2012

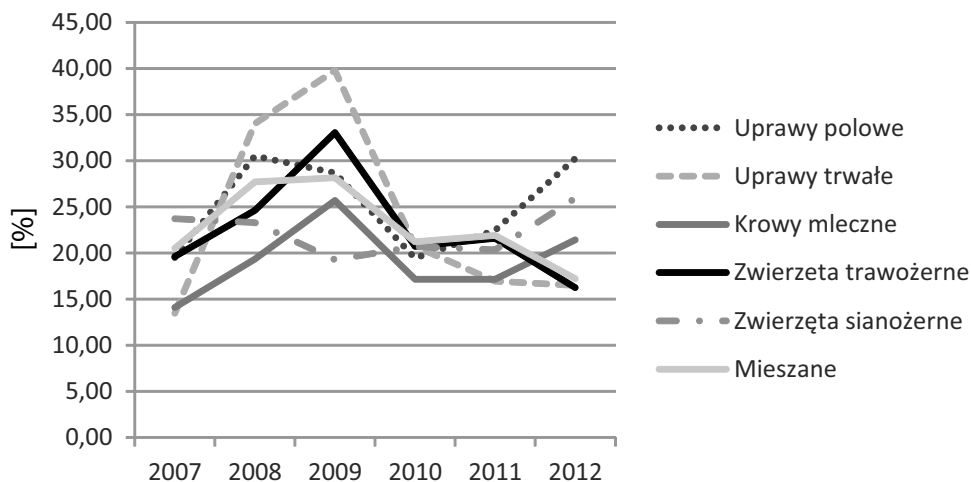
Wyszczególnienie	Koszty energii w 2007 r. na 1 ha	Koszty energii w 2012 r. na 1 ha	Wzrost [%]
Uprawy polowe	353,74	537,25	51,88
Uprawy ogrodnicze	11257,57	10 398,21	–7,63
Uprawy trwałe	755,40	1 005,92	33,16
Krowy mleczne	385,02	652,13	69,38
Zwierzęta trawożerne	276,33	458,22	65,82
Zwierzęta ziarnożerne	583,42	825,12	41,43
Mieszane	359,30	549,05	52,81

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Rysunek 5

Obciążenie dochodu gospodarstw ogrodniczych kosztami energii

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Rysunek 6

Obciążenie dochodu kosztami energii

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Wielkość kosztów energii i udział w kosztach ogólnych są silnie uzależnione od typu rolniczego.

2. W typie uprawy ogrodnicze koszty energii odgrywają decydującą rolę, ponieważ. Są one na poziomie kilkukrotnie wyższym niż koszty energii w pozostałych typach gospodarstw i stanowią do 33% wszystkich kosztów gospodarstwa.
3. W pozostałych typach gospodarstw koszty energii stanowią od 7,24% kosztów dla typu uprawy trwałe do 15,75% dla typu uprawy polowe.
4. W badanym okresie zaobserwowano duże wahania obciążenia dochodu gospodarstw kosztami energii uzależnione od koniunktury na rynkach rolnych

W ostatnich latach w świecie rosnących cen energii i kurczących się zasobów coraz większego znaczenia nabierają kwestie kosztów energii w produkcji rolniczej oraz jej efektywnego wykorzystania. Rolnictwo krajów rozwiniętych jest niezwykle mocno uzależnione od tego czynnika produkcji, a wszelkie problemy z dostawami nośników energii będą miały bezpośrednie przełożenie na produkcję wszystkich płodów rolnych.

Literatura

- BOWDEN G., 1985: *The social construction of validity in estimates of US crude oil reserves*, Social Studies of Science 15, s. 207–240.
- CHAPMAN I., 2014: *The end of Peak Oil? Why this topic is still relevant despite recent denials*, Ian Chapman, Energy Policy 64, s. 93–101.
- European Environment Agency, <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps> (data dostępu: 15.03.2014).
- FADN: Wyniki standardowe 2012 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN. Część I, Wyniki standardowe, Warszawa 2013.
- GRZELAK A., 2013: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych w warunkach zmian koniunktury gospodarczej (2007–2009)*, Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, t. 100, z. 1, Warszawa, s. 78–88.
- International Energy Agency, 2012: *World Energy Outlook 2012*, Synthesis, Paris.
- IPCC: *Climate change 2013, The Physical Sciences Basis*, Summary for Policymakers, IPCC, Switzerland.
- MAUGERI L., 2012: *Oil: The Next Revolution, Discussion Paper 2012-10*, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, Cambridge, s. 32–39.
- PAWLAK J., 2012: *Efektywność nakładów energii w rolnictwie polskim*, Rocznik Nauk Rolniczych, SERIA G, t. 99, z. 1, s. 121–128.

The importance of energy costs depending on the type of farms

Abstract

In the first part of the paper presents economic basis of growing importance of energy costs and consumption in agriculture. The second part based on FADN (Farm Accountancy Data Network) presents importance of energy costs for individual farms in relation to their type. It was revealed that the cost of energy have the greatest significance for the horticulture farms, representing up to 33% of all costs incurred. In other types of households energy costs represent from 7.24% of the cost for the permanent crops up to 15.75% for the filed crops. In the period 2007–2012 there was an increase in the cost of energy in almost all types of households (with the exception of horticulture) both average per farm and per 1 ha of agricultural land.

Katarzyna Zajda, Elżbieta Psyk-Piotrowska

Katedra Socjologii Wsi i Miasta

Uniwersytet Łódzki

Oddziaływanie programu LEADER na kapitał społeczny mieszkanek wsi

Wstęp

Aktywność społeczna Polaków (zarówno formalna, jak i nieformalna) od lat wzbudza zainteresowanie badaczy. Do zmiennych, które ją różnicują, należą wykształcenie, wiek, udział w praktykach religijnych, status materialny, reprezentowana kategoria zawodowa, płeć oraz miejsce zamieszkania [Boguszewski 2012, s. 12]. W świetle rozważań prezentowanych w niniejszym artykule dwie ostatnie wydają się szczególnie interesujące.

Do organizacji pozarządowych częściej należą mężczyźni niż kobiety, choć na te statystyki wpływa ich członkostwo w stowarzyszeniach sportowych stanowiących jedną trzecią wszystkich polskich organizacji tego typu. Kobiety częściej zasilają natomiast stały personel organizacji (stanowią 55% jego regularnych pracowników), częściej pełnią w nich rolę wolontariuszek oraz działają społecznie poza strukturami sformalizowanymi. Angażują się głównie w działania na rzecz edukacji, ochrony zdrowia i pomocy społecznej [Przewłocka i in. 2013, 90–91].

Mieszkańcy wsi cechują się niskim poziomem aktywności w organizacjach obywatelskich, ale to oni, biorąc pod uwagę aktywność niesformalizowaną, wypadają lepiej niż mieszkańcy innych zbiorowości terytorialnych (poza mieszkańcami największych miast) [Boguszewski 2012, s. 9, 12]. Specyfika ich aktywności wiąże się z cechami wiejskiego trzeciego sektora (nie bez przyczyny w literaturze przedmiotu opisywanego jako „inny trzeci sektor”). Organizacji pozarządowych na wsi jest bowiem mniej, są uboższe niż organizacje funkcjonujące na obszarze miast, częściej zmagają się z deficytami kadrowymi, rzadziej pozyskują zewnętrzne środki na działalność (zwłaszcza z Unii Europejskiej) [zob. Herbst 2008, Kamiński 2008].

Połączenie tych dwóch kategorii pozwala na uchwycenie charakterystycznych cech społecznej aktywności kobiet wiejskich. Większość z nich (83%) nie należy do żadnej organizacji pozarządowej. Te, które deklarują przynależność do jakiejś organizacji wymieniają przede wszystkim komitety rodzicielskie, rady rodziców, koła gospodyń wiejskich oraz ruchy religijne, kościelne, wspólnoty parafialne. Walczak-Duraj (na podstawie reprezentatywnych badań przeprowadzonych w 2008 roku na próbie dorosłych mieszkanek wsi) podkreśla, iż ich aktywność społeczna przebiega głównie poza ramami formalnych organizacji. Wskazuje na to chociażby fakt, iż 3/4 kobiet zamieszkujących wieś w przeszłości lub aktualnie dobrowolnie i nieodpłatnie wykonywało prace na rzecz swoich sąsiadów, ponad połowa pracowała na rzecz innych mieszkańców wsi, a nieco więcej niż co czwarta również na rzecz mieszkańców swojej gminy. Niemal co trzecia brała udział w zebraniach wiejskich organizowanych przez sołtysów, a co czwarta składała (osobiście lub w porozumieniu z innymi członkami społeczności lokalnej) postulaty, prośby lub żądania do władz lokalnych [Walczak-Duraj 2008, s. 136, 140]. W systemie wartości kobiet wiejskich udział w życiu społeczno-politycznym znalazł się na trzecim od końca miejscu (przed życiem pełnym przygód, sukcesem i sławą). Aprobowało go jedynie 7% ich ogółu (w stosunku do 9% mężczyzn) [Walczak-Duraj 2008, s. 142]. Organizacjami, do których kobiety wiejskie potencjalnie chciałyby zgłosić akces w przyszłości były organizacje charytatywne, głównie działające na rzecz potrzebujących dzieci, a w dalszej kolejności osób starszych, ubogich, ofiar klęsk żywiołowych. A zatem w profilu aktywności społecznej kobiet wiejskich (aktualnej i potencjalnej) ujawniają się cechy ich socjalizacji, definicje odgrywanych na co dzień ról społecznych, wśród których dominują nadal te tradycyjne (matki, żony, opiekunki) [por. Michalska 2013]. Mimo niskiego poziomu (cechującej je) sformalizowanej partycypacji społecznej mieszkanki wsi stanowią duży potencjał społeczeństwa obywatelskiego na wsi.

Wdrożenie podejścia LEADER zaowocowało powstaniem nowych i specyficznych organizacji pozarządowych, struktur hybrydowych tworzonych przez reprezentantów trzech sektorów (publicznego, gospodarczego i społecznego), gotowych (przynajmniej w założeniu) współdziałać w imię zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszaru partnerstwa (tworzonego najczęściej przez kilka, kilkanaście gmin). W tych organizacjach (określanych mianem lokalnych grup działania, dalej LGD) upatruje się szansy na pobudzenie sformalizowanej aktywności społecznej mieszkańców wsi, budowę ich kapitału społecznego. W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 czytamy: „Leader jest podejściem wielosektorowym, przekrojowym i partnerskim, realizowanym lokalnie na określonym obszarze, umożliwiającym osiągnięcie celów osi trzeciej.

Celem osi czwartej jest przede wszystkim budowanie kapitału społecznego poprzez aktywizację mieszkańców oraz przyczynianie się do powstawania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, a także polepszenie zarządzania lokalnymi zasobami i ich waloryzacja, wskutek pośredniego włączenia lokalnych grup działania w system zarządzania danym obszarem” [PROW 2007–2013, s. 294].

Wzmocnienie kapitału społecznego mieszkańców wsi ma być konsekwencją ich uczestnictwa w lokalnych grupach działania, ale też aktywizującej roli tych organizacji w stosunku do członków społeczności lokalnej. Realizacja różnych projektów, inicjatyw ma nie tylko służyć zaspokajaniu potrzeb lokalnych, ale również wzmocnieniu postaw partycypacji społecznej. Choć, jak zauważa Bukraba-Rylska „LEADER, wdrażany od początku członkostwa Polski w Unii Europejskiej, »przyzwyczaił« komentatorów do pozytywnych ocen” [2011, s. 34]. Coraz częściej wskazuje się na różnego rodzaju mankamenty lokalnych grup działania, niepokojące zjawiska i procesy, które to oddziaływanie mogą utrudniać. Literatura przedmiotu dostarcza wielu interesujących danych na ten temat. Badacze do grupy czynników ograniczających aktywizującą rolę LGD zaliczają m.in. proces ich petryfikacji, wysoki poziom profesjonalizacji i ekonomizacji [zob. Zajda 2011, Psyk-Piotrowska i in. 2013], jak również zdominowanie tych organizacji przez władze samorządowe niechętnie nowym liderom politycznym [zob. Knieć 2007, Halamska i in. 2010, Knieć 2010, Halamska 2011, Furmankiewicz 2013]. Pytaniem nadal pozostaje, czy kapitałotwórcza rola lokalnych grup działania w jednakowym stopniu dotyczy kobiet i mężczyzn zrzeszonych w ich strukturach.

Cele i metody

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest oddziaływanie podejścia LEADER na kapitał społeczny mieszkanki wsi zaangażowanych w prace lokalnych grup działania, a jego celem scharakteryzowanie cech tego kapitału. W opracowaniu przyjęto definicję kapitału społecznego autorstwa Putnama, zgodnie z którą „odnosi się [on, K.Z.] do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania” [1995, s. 258]. Zaproponowane przez autora ujęcie wielokomponentowe pozwala na analizę sieci społecznych, w których uczestniczą mieszkanki wsi w nawiązaniu do cechującego ich poziomu zaufania społecznego oraz aprobowanych norm i wartości. Tak więc badane będą trzy komponenty tego kapitału, tj. zaufania, norm i wartości oraz sieci. W ramach każdego z nich wyszczególniono kilka zmiennych. Ze względu na

fakt, iż określenie cech kapitału społecznego kobiet zaangażowanych w prace lokalnych grup działania wymaga jakiegoś odniesienia, ich wartości prezentowane będą dla kobiet i mężczyzn zrzeszonych w tych organizacjach.

W ramach komponentu zaufania analizowane będą zaufanie badanych do: 1) osób znanych (rodziny, sąsiadów, współpracowników spoza LGD oraz współpracowników z LGD), 2) cechujące ich zaufanie społeczne (zaufanie do osób obcych spotykanych w różnych sytuacjach życiowych) oraz 3) zaufanie do instytucji i organizacji lokalnych (władz lokalnych, organizacji pozarządowych, lokalnych przedsiębiorców).

W ramach komponentu norm, wartości analizie podlegał będzie: 1) patriotyzm lokalny badanych (więź z gminą zamieszkania, uczestnictwo w ostatnich wyborach samorządowych, gotowość ponoszenia wydatków finansowych na rzecz promowania lokalnej kultury), 2) podzielane przez nich normy i wartości związane z podejściem LEADER, tj. przekonanie o tym, iż wszyscy członkowie tej organizacji powinni współpracować niezależnie od tego czy reprezentują sektor społeczny, publiczny czy gospodarczy oraz przeświadczenie o konieczności współpracy na rzecz partnerstwa, 3) społecznikostwo badanych – chęć kontynuacji działania w LGD, gotowość do niesienia pomocy innym ludziom, właściwy im poziom poczucia podmiotowości (rozumiany jako przekonanie o posiadaniu kontroli nad własnym życiem).

W ramach komponentu sieci zbadane zostanie: 1) zaangażowanie członków LGD w sieci współpracy na rzecz partnerstwa lub gminy, 2) ich uczestnictwo w pracach tych organizacji, 3) poczucie wpływu na funkcjonowanie partnerstwa (partycypacja w procesach decyzyjnych grupy oraz przekonanie o wpływie działań LGD na rozwój partnerstwa).

W opracowaniu wykorzystano część materiału empirycznego pozyskanego w związku z realizacją projektu badawczego: „Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania”¹. W badaniach surveyowych wykorzystano technikę ankiety rozdawanej. Wypełniło ją 238 kobiet (co stanowiło 42,1% próby) i 327 mężczyzn (odpowiednio 57,9% próby) należących do 59 LGD usytuowanych na obszarze 6 województw (o najmniejszej i największej liczbie tych organizacji funkcjonujących na ich obszarze), tj. lubuskiego, opolskiego, zachodniopomorskiego oraz podkarpackiego, małopolskiego i wielkopolskiego².

¹ Grant Narodowego Centrum Nauki, umowa nr 6996/B/H03/2011/40) w okresie 2011–2013. Więcej o metodologii badania w E. Psyk-Piotrowska, K. Zajda, A. Kretek-Kamińska, D. Walczak-Duraj, 2013: *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

² Obiektem badania były lokalne grupy działania, które wdrażały Pilotażowy Program LEADER+.

Wyniki badań i dyskusja

Kobiety zrzeszone w lokalnych grupach działania można podzielić na dwie kategorie: do pierwszej należą kobiety uczestniczące w pracach zarządu, radzie lub komisji rewizyjnej (nieco ponad połowa respondentek), do drugiej szeregowie członkinie, niezaangażowane w prace struktur kolegialnych. Największy odsetek badanych należał do organu decyzyjnego – rady (najczęściej liczącego kilkanaście osób), najmniejszy do organu kontroli wewnętrznej – komisji rewizyjnej (najczęściej liczącej kilka osób). Ich aktywność w tych organach była mniejsza od aktywności mężczyzn (tab. 1).

Liczebna przewaga mężczyzn we władzach lokalnych grup działania mogła wiązać się z samorzutnym doborem próby. Respondentami byli najaktywniejsi członkowie, tj. ci, którzy uczestniczyli w pracach zarządów, rad, komisji rewizyjnych oraz brali udział w walnych zebraniach członków lokalnych grup działania.

Więcej niż połowa badanych kobiet (56,4%) ukończyła studia wyższe (co stanowi mniejszy odsetek niż w kategorii mężczyzn – 61,7%). Wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe posiadało 9,7% ich ogółu (w stosunku do 9,8% mężczyzn). Około 77% respondentek i 86% respondentów było aktywnych zawodowo, większość wykonywała prace umysłowe jako pracownicy biurowi, handlu i usług, byli specjalistami lub należeli do kadr kierowniczych. Te cechy badanych wpisują się w wizerunek Polaków aktywnych w sektorze organizacji pozarządowych. Jak wynika z analiz CBOS, społecznie aktywne są częściej osoby bardzo dobrze wykształcone, pracujące zawodowo, zwłaszcza w charakterze kadry kierowniczej, specjalistów wyższego szczebla. Do organizacji obywatelskich często wstępują również pracownicy średniego szczebla [Boguszewski 2012, s. 4, 5, Hipsz 2012, s. 2, 13, Kinowska 2013, s. 3].

Najwięcej respondentek (30,5%) było w wieku 45–54 lata (analogicznie 29,6% mężczyzn). Nieco więcej niż co piąta badana (21,4%) liczyła 55–64 lata (odsetek mężczyzn w tym wieku był wyższy i wynosił 28,7%). Około 24% ko-

Tabela 1

Uczestnictwo respondentów w organach lokalnych grup działania

Płeć	Odsetek respondentów pełniących funkcję w organach lokalnych grup działania, N = 555 [%]		
	członek zarządu	członek rady	członek komisji rewizyjnej
Kobieta	22	26,3	4,2
Mężczyzna	23,2	35,4	7,8

Źródło: Opracowanie własne.

biet (i 20% mężczyzn) znajdowało się w wieku 35–44 lata. Wśród respondentów (poza 4 kobietami i 2 mężczyznami) nie znajdowały się osoby pełnoletnie poniżej 24 roku życia. Niewielki był również odsetek osób w wieku 65+ (5,5% kobiet i 8,5% mężczyzn). Zatem nieco więcej badanych kobiet niż mężczyzn mieści się w „młodszych” grupach wieku (35–54 lat). Generalnie struktura wieku badanych odróżnia tę zbiorowość od ogólnopolskiej próby osób zaangażowanych w prace organizacji pozarządowych. Wśród niej dominują bowiem osoby w wieku 35–44 lata oraz osoby młode w wieku od 18 do 24 lat [Boguszewski 2012, s. 5]. W tak wysoce sprofesjonalizowanych organizacjach jak lokalne grupy działania najwyraźniej mało jest miejsca na aktywność (zwłaszcza w charakterze tzw. osób funkcyjnych) dla młodzieży wiejskiej [Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 52].

Badane kobiety reprezentowały głównie sektor społeczny (przynależność do niego zadeklarowało 62,5% ich ogółu). Do sektora publicznego i gospodarczego należało odpowiednio 23,5 oraz 14% ich ogółu. Wyniki badań nie upoważniają jednak do wniosku, iż w lokalnych grupach działania najaktywniejsze są osoby rekrutujące się z grona lokalnych organizacji pozarządowych (mniej czy bardziej sformalizowanych). Należy bowiem mieć na uwadze zjawisko municypalizacji w obrębie LGD, którego jedną z form jest ukrywanie się pod szyldem NGO faktycznych reprezentantów sektora publicznego [Furmankiewicz i Królikowska 2010, s. 86, Knieć 2010, s. 5, Halamska i in. 2010, s. 112].

Z analizy cech wchodzących do komponentów kapitału społecznego wynika, że niższe wartości określają poziom zaufania kobiet niż mężczyzn. Stosunkowo wysoki poziom zaufania do osób znanych jest wspólny dla wszystkich respondentów (podobnie jak dla zdecydowanej większości Polaków). Największym poziomem zaufania badanych do instytucji i organizacji lokalnych cieszyły się organizacje pozarządowe (51,7% kobiet w stosunku do 56% mężczyzn), nieco mniejszy odsetek badanych zadeklarował ufność w stosunku do władz lokalnych (42,6% kobiet oraz 46,5% mężczyzn). Najmniejszym zaufaniem obdarzani byli lokalni przedsiębiorcy (ufało im 20,1% kobiet i 30,8% mężczyzn). Zaufanie do osób obcych spotykanych w różnych sytuacjach życiowych wyrażało 17,6% kobiet oraz 21,2% mężczyzn zrzeszonych w LGD. Bardziej zróżnicowane były deklaracje przedstawicieli obu płci dotyczące zaufania do współpracowników z lokalnych grup działania. Reprezentantom sektora publicznego ufało 60,4% kobiet oraz 68,9% mężczyzn, sektora gospodarczego odpowiednio 50,2% kobiet oraz 60,6% mężczyzn, a zaufanie do przedstawicieli sektora społecznego deklarowało 68,4% kobiet oraz 72,8% mężczyzn. Stworzony indeks zaufania³, który

³ Tworząc go, stworzono zmienne syntetyczne (zaufanie do osób znanych, zaufanie społeczne oraz zaufanie do instytucji i organizacji), z których każda przybrała wartości od 0 (brak zaufania) do 2 (duże zaufanie). 1 oznaczała umiarkowany poziom zaufania).

przybrał wartość od 0 do 6⁴, zróżnicował badane podzbiorowości według płci. Kobiety zrzeszone w lokalnych grupach działania rzadziej niż mężczyźni osiągały wartości najwyższe (odsetek tych, którym można przypisać 5 i 6 wynosił 29,4%, analogiczny odsetek dla mężczyzn to 35,2%) – tabela 2.

Analizując cechy składające się na komponent norm i wartości stwierdzono, że kobiety rzadziej niż mężczyźni (odpowiednio 49,1 oraz 59,6%) wykazywały zadowolenie z przystąpienia do LGD. Nie zauważono żadnej różnicy między nimi w zakresie planów dotyczących dalszego uczestnictwa w tych organizacjach (w obu przypadkach chęć dalszego członkostwa w nich zadeklarowało ponad 95% badanych). Wyniki analiz świadczą też o stosunkowo wysokim deklarowanym patriotyzmie lokalnym. Chęć dalszego zamieszkiwania w swojej gminie zadeklarowało 85,2% kobiet oraz 87,7% mężczyzn. Około 70% badanych zadeklarowało chęć wspierania kultury lokalnej (69,8% kobiet i 71,5% mężczyzn), na rozwój której gotowi byli przeznaczyć własne środki finansowe (taką deklarację złożyło 73,5% kobiet oraz 77,1% mężczyzn). Jako członkowie lokalnej społeczności obywatelskiej uczestniczyli w wyborach samorządowych (87,7% kobiet oraz 89% mężczyzn).

Nieco większą wrażliwością na potrzeby innych i gotowością do niesienia pomocy oraz relatywnie wyższym poziomem poczucia podmiotowości charakteryzowały się kobiety. Chętnych do bezinteresownej pomocy innym było 83,3% kobiet i 78,6% mężczyzn, a na dziesięciopunktowej skali mierzącej poczucie podmiotowości najwyższe punkty (8, 9, 10) wskazało 58,6% kobiet oraz 56,8% mężczyzn, najniższe natomiast (1, 2, 3) 3,8% kobiet oraz 2,5% mężczyzn.

Badani nie różnili się w zakresie podzielania opinii dotyczącej współpracy trójsektorowej w lokalnych grupach działania. Niemal identyczny odsetek kobiet (89,7%) i mężczyzn (89,2%) uznał ją za konieczną. Wydaje się, iż responden-

Tabela 2

Odsetek respondentów, którym można przypisać poszczególne wartości indeksu zaufania

Płeć	Wartości indeksu zaufania, N = 506						
	0	1	2	3	4	5	6
Kobieta	2,8%	2,8%	10%	26,1%	28,9%	18,5%	10,9%
Mężczyzna	2,7%	4,4%	8,8%	20%	28,8%	26,4%	8,8%

Źródło: Opracowanie własne.

⁴ 0 cechowało respondentów, którzy deklarowali brak zaufania w stosunku do osób znanych, lokalnych instytucji i organizacji oraz byli nieufni w stosunku do osób obcych spotykanych w różnych sytuacjach życiowych, a 6 tych badanych, którzy w stosunku do nich cechowali się wysokim poziomem zaufania.

tów, cechował wysoki poziom internalizacji wartości, jaką jest partnerstwo. Na pytanie o to, czyje interesy (ich zdaniem) reprezentuje większość członków lokalnych grup działania 81,7% kobiet oraz 85,5% mężczyzn wskazało, iż mieszkańców partnerstwa, 13,5% kobiet oraz 11,3% mężczyzn było zdania, iż są to interesy sektora, który reprezentują, zaledwie 4,8% respondentek i 3,1% respondentów wskazało, iż są to interesy osobiste. Odpowiedzi nie różniły się znacząco, gdy zadano im pytanie o to, czyje interesy reprezentują osobiście uczestnicząc w tych organizacjach. Około 86% kobiet i 90% mężczyzn uznało, że są to interesy mieszkańców partnerstwa, 11,1% respondentek i 7,8% respondentów, iż są to interesy reprezentowanego sektora, 3% kobiet i 2,6% mężczyzn, że są to interesy osobiste. Można zatem wnioskować, że zdecydowana większość kobiet, ale również mężczyzn, należących do LGD deklaruje, iż w swoich działaniach reprezentują społeczność lokalną (mieszkańców partnerstwa), niezależnie od tego, z którego sektora są „delegowani” do pracy w tej strukturze.

Indeks norm i wartości (skonstruowany analogicznie do indeksu zaufania), w skład którego weszły trzy zmienne syntetyczne – patriotyzm lokalny, normy i wartości społeczne oraz społecznikostwo badanych – przybrał wartości od 2 do 6. Wartości najwyższe w podgrupach płci osiągnęło 61% kobiet oraz 59,6% mężczyzn (tab. 3).

Trzeci z komponentów kapitału społecznego kobiet zrzeszonych w lokalnych grupach działania scharakteryzowano za pomocą trzech zmiennych. Pierwszą było zaangażowanie respondentek w sieci współpracy na rzecz społeczności lokalnej wyrażające się w podejmowaniu prac na rzecz mieszkańców gminy, drugą ich uczestnictwo w pracach LGD, trzecią poczucie wpływu na funkcjonowanie partnerstwa.

Formy lokalnej aktywności różniły nieco kobiety i mężczyzn. Przed przystąpieniem do lokalnych grup działania prace na rzecz mieszkańców gminy wykonywało 65,1% kobiet oraz 81,7% mężczyzn. Respondentki znacznie rzadziej niż respondenci sprawowały funkcje publiczne (radnej, wójta/burmistrza, sołtysa), sponsorowały różne inicjatywy na rzecz mieszkańców gminy oraz były inicjatorami protestów. Częściej niż mężczyźni pracowali natomiast w instytucjach

Tabela 3

Odsetek respondentów, którym można przypisać poszczególne wartości indeksu norm i wartości

Płeć respondenta	Wartości indeksu komponentu norm i wartości, N = 506				
	2	3	4	5	6
Kobieta	0,5%	10%	28,4%	34,1%	26,9%
Mężczyzna	1%	9,2%	30%	38,4%	21,2%

Źródło: Opracowanie własne.

działających na rzecz gminy i w związku z tym (również po godzinach pracy) angażowały się w życie gminy i pomoc jej mieszkańcom⁵ (tab. 4).

Większość z badanych kobiet (54%) zaangażowała się w prace lokalnych grup działania dopiero w okresie programowania 2007–2013. Mężczyźni częściej uczestniczyli w nich dłużej (61% ich ogółu było zrzeszonych w tych organizacjach od początku realizacji Pilotażowego Programu LEADER+). Te z respondentek, które pamiętały podejście LEADER z czasów Pilotażowego Programu LEADER+, częściej niż mężczyźni wskazywały, iż wtedy ich aktywność w LGD była mniejsza od przeciętnej (11,2% wskazań w stosunku do 7,7%), rzadziej stwierdzały, iż ich aktywność była ponad przeciętną (26% wskazań kobiet w stosunku do 32% mężczyzn). Prezentowane różnice nie wynikały z oceny poziomu trudności realizacji podejścia LEADER w tamtym okresie. Niemal identyczny odsetek badanych kobiet i mężczyzn (odpowiednio 52 i 54%) przyznał, iż procedury realizacji Pilotażowego Programu LEADER+ były skomplikowane. W okresie programowania 2007–2013 samoocena aktywności kobiet w lokalnych grupach działania uległa poprawie. Prawie co czwarta (podobnie jak co czwarty respondent) oceniła ją jako ponadprzeciętną (tab. 5).

Tabela 4

Odsetki respondentów deklarujących różne formy aktywności społecznej przed przystąpieniem do LGD

Forma aktywności	Kobieta [%]	Mężczyzna [%]
Sprawowanie funkcji publicznych	30	57,6
Praca w instytucji działającej na rzecz gminy	37,3	33,2
Praca w organizacji pozarządowej	49,3	53,4
Sponsorowanie inicjatyw na rzecz mieszkańców gminy	16,7	27,1
Zaangażowanie w inicjatywy na rzecz mieszkańców	55,3	50,4
Zgłoszenie przedsięwzięcia do lokalnych instytucji	30	34,7
Inicjator/ka protestu	0	5,7

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 5

Odsetki respondentów deklarujących określony poziom aktywności w LGD w okresie 2007–2013.

Płeć	Poziom aktywności w LGD w okresie 2007–2013, N = 561 [%]		
	poniżej przeciętnej	przeciętny	ponadprzeciętny
Kobieta	14	62,3	23,7
Mężczyzna	10,8	64,3	24,9

Źródło: Opracowanie własne.

⁵ Odsetki wskazań nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać kilka pozycji z kafeerii.

Analiza syntetycznej zmiennej – aktywność respondentów w lokalnych grupach działania w okresie 2007–2013 – pozwoliła zauważyć, iż kobiety częściej niż mężczyźni osiągały jej najniższą wartość (tab. 6).

Kobiety w minimalnie większym stopniu niż mężczyźni uczestniczyły w realizacji inicjatyw lokalnych grup działania, ale nieco częściej niż oni przyznawały, iż należą do lokalnych grup działania tylko formalnie. Z różnych względów przystąpiły do organizacji, ale nie biorą aktywnego udziału w ich pracach. Ich uczestnictwo w zebraniach ogranicza się często do podpisania listy obecności (tab. 7).

Osoby partycypujące w realizacji inicjatyw LGD miały świadomość szerszego wpływu na rozwój partnerstwa. Kobiety nieuczestniczące w działaniach tłumaczyły się brakiem czasu oraz stwierdzały, że inni członkowie lokalnych grup działania sprawdzają się lepiej od nich w aktywnych formach (różnica w deklaracjach kobiet i mężczyzn w tym zakresie była znacząca, wynosiła prawie 10 punktów procentowych⁶). Oceniając swój wpływ na funkcjonowanie LGD kobiety rzadziej niż mężczyźni określali go jako duży (23,5% wskazań w stosunku do 30,6%), a częściej uważały go za średni (71,1% w stosunku do 65,1%) – tabela 8.

Tabela 6

Poziom aktywności respondentów w LGD w podziale na płeć

Płeć	Poziom aktywności w LGD, N = 552		
	0	1	2
Kobieta [%]	10,3	67,4	22,3
Mężczyzna [%]	5,6	72,1	22,3

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 7

Odsetki respondentów deklarujących określoną formę aktywności w LGD w podziale na płeć

Płeć	Forma aktywności w LGD, N = 561		
	formalne członkostwo [%]	zabieranie głosu na zebraniach [%]	działania przy realizacji inicjatyw LGD [%]
Kobieta	17	27,7	55,3
Mężczyzna	12,5	33,3	54,2

Źródło: Opracowanie własne.

⁶ Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli podać kilka powodów braku uczestnictwa w inicjatywach LGD.

Tabela 8

Powody braku uczestnictwa badanych w inicjatywach LGD ze względu na płeć

Powód braku uczestnictwa w inicjatywach LGD	Odsetki wskazań [%]	
	kobieta	mężczyzna
Brak czasu	40,7	38,2
Brak doświadczeń we współpracy w ramach LGD	19,8	21,4
Brak informacji o realizacji inicjatyw LGD	9,9	11,7
Poczucie, że to inni sprawdzą się lepiej	44	34,8
Przekonanie o nieskuteczności inicjatyw	0	7,1
Przekonanie o tym, że zawsze w tych inicjatywach działają te same osoby	12,1	14,8

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 9

Opinie respondentów na temat efektów funkcjonowania lokalnych grup działania w podziale na płeć

Funkcjonowanie LGD sprzyjało:	Odsetki wskazań [%]	
	kobieta	mężczyzna
zaangażowaniu mieszkańców obszaru partnerstwa w działalność na jego rzecz	76,6	77,3
zmniejszeniu poziomu bezrobocia wśród mieszkańców obszaru partnerstwa	25,4	32,2
rozwojowi kwalifikacji i umiejętności członków LGD	73,2	79,7
rozwojowi działalności pozarolniczej na obszarze partnerstwa	64,4	66,8
promocji gmin tworzących obszar partnerstwa	87,5	88,6
integracji i współpracy członków LGD	74,3	76,9

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 10

Odsetek respondentów, którym można przypisać poszczególne wartości indeksu sieci

Płeć respondenta	Wartości indeksu sieci, N = 423						
	0	1	2	3	4	5	6
Kobieta [%]	0,6	4,5	19,2	33,9	24,3	14,1	3,4
Mężczyzna [%]	0,4	2,4	8,5	32,5	33,7	17,5	4,9

Źródło: Opracowanie własne.

Jeśli chodzi o efekty funkcjonowania lokalnych grup działania, to badani mieli dosyć podobną opinię na ich temat. Ich zdaniem podejście LEADER zaowocowało głównie promocją obszaru partnerstwa, zaangażowaniem jego mieszkańców w działalność na jego rzecz oraz integracją i współpracą członków LGD (tak określone efekty mogły skutkować wzrostem ich kapitału społecznego). Oceniając oddziaływanie LGD na zmniejszenie poziomu bezrobocia wśród mieszkańców obszaru partnerstwa, respondenci były nieco bardziej sceptyczne niż respondenci (tab. 9).

Skonstruowany indeks sieci pokazuje różnice między deklaracjami obu płci. Najwyższe wartości na skali (5 i 6) nieco częściej osiągnęli mężczyźni, najniższe (0 i 1) kobiety (tab. 10).

Wnioski

Analizowany materiał pokazuje różnice w poziomie kapitału ludzkiego i społecznego kobiet i mężczyzn należących do LGD. W porównaniu do mężczyzn częściej przystępowały do nich kobiety młodsze, nieco mniej wykształcone. Badane rzadziej niż mężczyźni zasiadały we władzach i częściej reprezentowały sektor społeczny. Rzadziej osiągały najwyższe wartości, przypisywane różnym cechom składającym się na komponenty kapitału społecznego, jak poziom zaufania i sieci powiązań. Co do komponentu norm i wartości, ich przewaga nad mężczyznami dotyczyła deklarowanej wrażliwości na potrzeby innych i gotowości do niesienia im pomocy oraz relatywnie wyższego poziomu poczucia podmiotowości. Warto zaznaczyć, że w ocenie efektów funkcjonowania lokalnych grup działania, nie zaznaczały się istotne różnice pomiędzy kobietami a mężczyznami. Respondenci uważali, że podejście LEADER zaowocowało głównie promocją obszaru partnerstwa, ale zwrócili też uwagę na aktywizującą rolę programu. Ich zdaniem, widoczne było zaangażowanie mieszkańców partnerstwa w działalność na rzecz realizacji ogólnie rozumianych potrzeb społecznych danego terenu, wzrósł poziom integracji członków LGD. Tak postrzegane efekty mogły skutkować wzrostem kapitału społecznego na obszarze partnerstw. Ważne jest zwrócenie przez respondentów uwagi na możliwość rozwoju działalności pozarolniczej, zgodnie z ideą wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, która, z założenia, powinna przyświecać inicjatywom LEADER-a. Nieco bardziej sceptycznie respondenci odnosili się, zwłaszcza kobiety, do możliwości wpływu działalności LGD na zmniejszenie poziomu bezrobocia wśród mieszkańców partnerstwa.

Literatura

- BOGUSZEWSKI R., 2012: *Aktywność społeczna w organizacjach obywatelskich*, CBOS, komunikat 18/2012.
- BUKRABA-RYLSKA I. (red.), 2011: *Miedzy interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- FURMANKIEWICZ M., KRÓLIKOWSKA K., 2010: *Partnerstwa terytorialne na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1994–2006*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
- FURMANKIEWICZ M. 2013: *Współrządzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja governance w praktyce lokalnych grup działania LEADER*, *Studia Regionalne i Lokalne* 1(51), 71–89
- HALAMSKA M., MICHALSKA S., ŚPIEWAK R., 2010: *LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu*, *Więś i Rolnictwo* 4(149), 104–119.
- HALAMSKA M., 2011: *Sceny rozwoju lokalnego w Polsce: dekoracje i aktorzy*, *Więś i Rolnictwo* 4(153), s. 103–122.
- HERBST J. 2008: *Więś obywatelska*, [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi*, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa, s. 159–180.
- HIPSZ N., 2012: *Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat*, CBOS, komunikat 23/2012.
- KAMIŃSKI R. 2008: *Aktywność społeczności wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- KINOWSKA Z., 2013: *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, *Infos* 22(136), s. 1–4.
- KNIEĆ W., 2010: *Partnerstwa lokalne w Polsce – kondycja, struktura, wyzwania*, Raport badawczy, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków, Toruń.
- KNIEĆ W., 2007: *Władza w LGD*, *Kwartalnik LEADER+* 4, s. 18–19.
- MICHALSKA S., 2013: *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, *Więś i Rolnictwo* 2(159), s. 124–140.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na Lata 2007–2013, 2007: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- PRZEWŁOCKA J., ADAMIAK P., HERBST J., 2013: *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- PSYK-PIOTROWSKA E., ZAJDA K., KRETEK-KAMIŃSKA A., WALCZAK-DURAJ D., 2013: *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- PUTNAM R., 1995: *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Fundacja im. S. Batorego, Kraków–Warszawa
- WALCZAK-DURAJ D. 2008: *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, [w:] J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, s. 125–164
- ZAJDA K., 2011: *Nowe formy kapitału społecznego wsi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

The impact of the LEADER approach on the social capital of rural women – members of the local action groups

Abstract

In the article there is an analysis of the impact of the LEADER approach on the social capital of rural women involved in the local action groups. The aim of the article is to characterize the features of this capital taking into consideration the capital belonging to men involved in these organizations. The question is whether the role of local action groups as far as the social capital is concerned equally applies to women and men associated in these structures. On the basis of the research carried out in 2011–2013 (on a sample of 238 women and 327 men) within the framework of the project entitled: “Structure and determinants of social capital of local action groups” (National Science Centre grant) women social capital analysis was made (with its definition by R. Putnam). In the social survey distributed surveys technique was used. The result of the analysis is a statement that women social capital differs from men social capital mainly in the area of trust component and network component.

Jadwiga Bożek, Janina Szewczyk

Katedra Statystyki Matematycznej
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Zróżnicowanie powiatów województwa małopolskiego pod względem poziomu infrastruktury technicznej i społecznej

Wstęp

Urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej mają niekwestionowane znaczenie dla rozwoju terenów wiejskich, warunków życia ich mieszkańców, a także modernizacji rolnictwa. Obserwuje się, że im wyższy poziom infrastruktury, tym więcej młodych gospodarzy pozostaje na wsi, są bardziej skłonni do powiększania obszaru gospodarstwa, a dochodowość gospodarstw jest wyższa [Żmija 1997, Bujak 1998]. Z kolei niski stopień infrastruktury hamuje rozwój przedsiębiorczości na wsi i zniechęca inwestorów z zewnątrz do podejmowania działalności gospodarczej, co jeszcze bardziej pogłębia zacofanie terenów słabo rozwiniętych. Zależności te wskazują na potrzebę stałej analizy poziomu infrastruktury wsi polskiej.

Na przestrzeni ostatnich lat obserwuje się poprawę poziomu infrastruktury w całym kraju, do czego w znacznym stopniu przyczyniły się środki pochodzące ze struktur unijnych. Jednakże potrzeby w tym zakresie ciągle są jeszcze duże.

Celem pracy jest dokonanie analizy porównawczej powiatów województwa małopolskiego pod względem poziomu wyposażenia w infrastrukturę techniczną i społeczną w 2010 roku. Badania wykonano na podstawie danych GUS. Na podstawie metody porządkowania liniowego obiektów wielowymiarowych został przeprowadzony ranking, a następnie podział powiatów na 3 grupy: o najlepszym, średnim i najslabszym poziomie badanej infrastruktury. Otrzymane w ten sposób grupy są bardzo zróżnicowane pod względem poziomu wyposażenia w poszczególne elementy infrastruktury. Dlatego przeprowadzono również grupowanie powiatów według podobieństwa poziomu badanej infrastruktury. Do grupowania zastosowano metodę eliminacji wektorów w połączeniu z metodą najlepszego wyboru.

Metoda badawcza

W badaniach przyjęto następujący zbiór zmiennych (cech) opisujących poszczególne powiaty:

- X_1 – procentowy udział mieszkańców korzystających z wodociągu,
- X_2 – procentowy udział mieszkańców korzystających z kanalizacji,
- X_3 – procentowy udział mieszkańców korzystających z gazu,
- X_4 – wydatki samorządu w przeliczeniu na 1 mieszkańca,
- X_5 – procentowy udział mieszkańców korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ogólnej liczbie ludności powiatu,
- X_6 – ludność powiatu przypadająca na 1 przedszkole,
- X_7 – liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON danego powiatu na 10 tys. mieszkańców,
- X_8 – stopa bezrobocia w powiecie.

Wśród wymienionych zmiennych są stymulanty (X_1, X_2, X_3, X_4, X_7) i destymulanty (X_5, X_6, X_8). Zmienna jest stymulantą, gdy wyższa jej wartość pozwala zakwalifikować obiekt jako lepszy. W przypadku destymulant wzrost wartości zmiennej łączy się ze spadkiem oceny obiektu.

Dane można przedstawić w postaci macierzy:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} = [x_{ij}]_{\substack{i=1, \dots, m \\ j=1, \dots, n}} \quad (1)$$

gdzie: x_{ij} – wartość j -tej cechy (zmiennej) w i -tym obiekcie (powiecie).

Przeprowadzono normalizację zmiennych metodą unitaryzacji zerowanej według wzorów:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{q_j} \text{ dla stymulant} \quad (2)$$

$$z_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{q_j} \text{ dla destymulant} \quad (3)$$

$$\text{gdzie: } q_j = \max_i x_{ij} - \min_i x_{ij} \quad (j = 1, 2, \dots, n). \quad (4)$$

W ten sposób wszystkie zmienne przyjmują wartości z przedziału $[0, 1]$, przy czym wyższa wartość zmiennej oznacza, że dany obiekt jest lepszy pod

względem tej zmiennej. Następnie obliczono wartość zmiennej syntetycznej dla każdego obiektu [Pociecha i in. 1988]:

$$W_i = \sum_{j=1}^n z_{ij}, \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

na podstawie której został przeprowadzony ranking, a w dalszej kolejności podział powiatów na trzy grupy: o najlepszym, średnim i najslabszym poziomie infrastruktury. Grupę I tworzą powiaty, dla których wartość zmiennej syntetycznej W_i jest najwyższa i zawiera się w przedziale $\left\langle \max W_i - \frac{1}{3}R; \max W_i \right\rangle$; przedziałem odpowiadającym grupie II jest przedział $\left\langle \min W_i + \frac{1}{3}R; \max W_i - \frac{1}{3}R \right\rangle$, a grupie III – przedział $\left\langle \min W_i; \min W_i + \frac{1}{3}R \right\rangle$, gdzie $R = \max W_i - \min W_i$.

Dla każdego powiatu obliczono ponadto wskaźnik poziomu rozwoju: $P_i = \frac{W_i}{n}$, gdzie: n – liczba zmiennych [Bożek 2002]. Wskaźnik ten przyjmuje wartości z przedziału $[0, 1]$, przy czym większa jego wartość oznacza powiat o wyższym poziomie infrastruktury.

W celu pogrupowania powiatów pod względem podobnego poziomu wyposażenia w poszczególne zmienne, zastosowano metodę eliminacji wektorów. Aby można było zastosować tę metodę, sprowadzono wartości zmiennych opisujących poszczególne powiaty (tab. 1) do przedziału $[0, 1]$, stosując metodę unitoryzacji zerowanej. Dla znormalizowanych w ten sposób zmiennych wyznaczone zostały miary zróżnicowania między obiektami [Kukuła 1989]:

$$\varepsilon_{ij} = \frac{\sum_{l=1}^k |a_{il} - a_{jl}|}{2} \quad (i, j = 1, \dots, n) \quad (5)$$

gdzie: ε_{ij} – miara zróżnicowania między obiektem i a obiektem j .

Miary zróżnicowania obliczone między wszystkimi obiektami (elementy ε_{ij}) tworzą macierz zróżnicowań strukturalnych E_0 .

Oblicza się wartość średniego zróżnicowania między obiektami $\bar{\varepsilon}$:

$$\bar{\varepsilon} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \varepsilon_{ij}}{n(n-1)} \quad (6)$$

i tworzy zerową macierz E , której elementy e_{ij} są zdefiniowane następująco:

$$e_{ij} = \begin{cases} 0, & \text{gdy } \varepsilon_{ij} < \beta \\ 1, & \text{gdy } \varepsilon_{ij} \geq \beta \end{cases} \quad \beta = \bar{\varepsilon} \quad (7)$$

Do macierzy E stosuje się metodę eliminacji wektorów [Chomątowski, Sokołowski 1978], w wyniku której otrzymuje się homogeniczne grupy obiektów. W metodzie eliminacji wektorów wynik grupowania zależy od wartości β .

W pracy do wyboru wartości β zastosowana została metoda najlepszego wyboru [Wysocki, Wagner 1989] wymagająca wielokrotnego przeprowadzania podziału przy różnych wartościach $\beta_l \in [a, b]$,

gdzie: $a = \bar{\varepsilon} - s_\varepsilon$,

$$b = \bar{\varepsilon}$$

$\bar{\varepsilon}$ – średnia arytmetyczna z ε_{ij} ,

s_ε – odchylenie standardowe z ε_{ij} .

$$\beta_l = a + (l - 1) h,$$

gdzie: $l = 1, 2, \dots, L$,

$$\beta_L = b,$$

h – krok.

Dla każdego l -tego grupowania oblicza się wartość funkcji jakości klasyfikacji $F^{(l)}$:

$$F^{(l)} = \sum_{k=1}^r F_{lk}, \quad l = 1, \dots, L \quad (8)$$

gdzie: F_{lk} – wskaźnik jakości pogrupowania k -tej zmiennej.

$$F_{lk} = \frac{s_{k(o)/(n-1)}^2}{s_{k(w)/(n-m-1)}^2} \quad (9)$$

gdzie: m – liczba wydzielonych grup przy danym β_l ,

$s_{k(o)}^2$ – wariancja ogólna k -tej zmiennej,

$s_{k(w)}^2$ – wariancja wewnątrzgrupowa k -tej zmiennej.

Optymalnym podziałem jest podział l_0 , przy którym funkcja $F^{(l)}$ przyjmuje największą wartość: $F^{(l_0)} = \max \{F^{(1)}, \dots, F^{(L)}\}$. Odpowiadająca temu podziałowi wartość $\beta = \beta_{l_0}$ jest szukaną wartością progową.

Wyniki badań

Badania przeprowadzono na podstawie danych GUS przedstawiających wartości wybranych elementów infrastruktury technicznej i społecznej w powiatach województwa małopolskiego w 2010 roku (tab. 1). Dla każdej cechy obliczono średnią arytmetyczną, odchylenie standardowe oraz współczynnik zmienności, a także podano wartość minimalną i maksymalną. Z początkowego zbioru cech

Tabela 1

Wartości poszczególnych zmiennych i ich charakterystyki w powiatach województwa małopolskiego w 2010 roku

Powiaty	Cecha							
	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8
Bocheński	65,2	44,5	80,1	1084,9	7,4	2699,8	765	9,7
Krakowski	85,0	34,3	67,4	627,1	4,4	4133,2	962	10,2
Miechowski	78,1	25,3	4,0	1173	7,6	8329,5	820	11,3
Myślenicki	59,2	33,9	53,1	852,7	8,5	2811,7	909	13,2
Proszowicki	76,8	22,9	11,7	797,7	8,1	6200,9	687	11,5
Wielicki	83,6	37,3	80,1	608,3	5,3	3298,9	1018	11,2
Gorlicki	35,6	41,1	71,0	1183,5	13,8	2613,4	672	12,6
Limanowski	42,8	23,6	49,5	1207,3	13,5	4633,6	677	18,2
Nowosądecki	43,2	25,6	49,5	730,6	15,2	4342,4	653	17,3
Nowotarski	47,0	46,7	9,2	933,2	6,4	5024,8	747	12,3
Tatrzński	63,3	58,3	3,2	1342,2	5,1	5461,8	1400	11,5
Chrzanowski	97,6	62,1	70,4	759,7	6,1	3864,8	890	13,5
Olkuski	96,9	48,1	66,8	1019,9	5,8	3671,3	1012	14,7
Oświęcimski	96,1	54,1	78,6	879,2	5,2	2955,9	880	12,6
Suski	33,8	25,0	3,2	913,4	10,4	3192,5	892	10,3
Wadowicki	74,5	41,2	62,8	676,1	5,5	3725,9	987	12,5
Brzeski	59,8	29,3	70,9	839,5	8,7	2349,8	627	11,8
Dąbrowski	85,7	36,1	66,4	1155,7	13,7	3085,8	493	19,6
Tarnowski	56,1	29,5	68,4	710,9	10,8	3335,8	529	13,5
Max(x)	97,6	62,1	80,1	1342,2	15,2	8329,5	1400	19,6
Min(x)	33,8	22,9	3,2	608,3	4,4	2349,8	493	9,7
Średnia	67,4	37,8	50,9	920,8	8,5	3985,9	822,1	13,0
s(x)	20,25	11,7	28,0	213,1	3,3	1428,4	206,1	2,6
V(x)	0,30	0,31	0,55	0,23	0,39	0,36	0,25	0,20

Źródło: Bank Danych Lokalnych, obliczenia własne.

usunięte zostały te cechy, dla których wartość współczynnika zmienności była niższa od 20% (m.in. liczba osób na 1 aptekę, przeciętne wynagrodzenie brutto). Badaniami zostały objęte powiaty województwa małopolskiego z wyłączeniem miast: Krakowa, Tarnowa oraz Nowego Sącza.

Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że powiaty województwa małopolskiego charakteryzuje znaczne zróżnicowanie pod względem poziomu wyposażenia w wybrane elementy badanej infrastruktury. Z wodociągu korzysta od 33,8% mieszkańców w powiecie suskim do 97,6% w powiecie chrzanowskim. Procentowy udział mieszkańców korzystających z kanalizacji wynosi od 22,9% w powiecie proszowickim do 62% w powiecie chrzanowskim. Podobne zróżnicowanie dotyczy wartości pozostałych cech.

Największe zróżnicowanie występuje w przypadku odsetka mieszkańców korzystających z gazu – w powiecie wielickim i bocheńskim 80,1%, a w powiecie suskim i tatrzańskim tylko 3,2%.

Po unormowaniu zmiennych i obliczeniu dla każdego powiatu wartości zmiennej syntetycznej przeprowadzono ranking, a następnie podział powiatów na trzy grupy: o najwyższym, średnim i najniższym poziomie infrastruktury, zgodnie z podanymi wcześniej wzorami. Dla każdego powiatu został obliczony wskaźnik poziomu rozwoju. Wartości zmiennych po unormowaniu, ranking powiatów, wartości zmiennej syntetycznej, wskaźnik poziomu rozwoju i podział na grupy przedstawia tabela 2.

Najwyższym poziomem rozwoju (wskaźnik wynosi od 0,613 do 0,760) charakteryzują się powiaty sąsiadujące z Krakowem oraz powiaty zachodniej części województwa, gdzie wpływ dużego miasta oraz sąsiedztwo Śląska zapewniającego miejsca dobrze płatnej pracy (często do niedawna w kopalniach) miały zasadniczy wpływ na rozwój infrastruktury.

Największe potrzeby w badanym zakresie występują w powiatach grupy III: nowosądeckim, limanowskim, proszowickim, suskim i tarnowskim, gdzie wskaźnik poziomu rozwoju przyjmuje wartości dużo niższe: od 0,258 do 0,425. Niskie wartości zmiennych po unormowaniu wskazują na duże potrzeby w tych powiatach.

Podstawą przedstawionego rankingu powiatów jest wartość zmiennej syntetycznej, dlatego w otrzymanych grupach występuje duże zróżnicowanie obiektów pod względem poziomu poszczególnych cech. Przykładowo do grupy I należy powiat tatrzański, w którym tylko 3,2% mieszkańców korzysta z gazu, gdy w powiatach wielickim i bocheńskim (również należących do grupy I) odsetek korzystających z gazu wynosi 80,1%. Z kolei wydatki samorządu na 1 mieszkańca w powiecie tatrzańskim wynoszą 1342,2 zł, a w powiecie wielickim 608,3 zł. Dokonano więc grupowania powiatów pod względem podobnego poziomu poszczególnych elementów badanej infrastruktury. Grupowanie przeprowadzono

Tabela 2

Ranking powiatów, podział na grupy, wartości zmiennych po unormowaniu, wartości zmiennej syntetycznej, wskaźnik poziomu rozwoju

Skład grup	Zmienna								Wartość zmiennej syntetycznej	Wskaźnik poziomu rozwoju
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈		
Grupa I										
Oświęcimski	0,98	0,80	0,98	0,37	0,93	0,90	0,43	0,71	6,08	0,760
Olkuski	0,99	0,64	0,83	0,56	0,87	0,78	0,57	0,49	5,74	0,717
Chrzanowski	1,00	1,00	0,87	0,21	0,84	0,75	0,44	0,62	5,72	0,715
Bocheński	0,49	0,55	1,00	0,65	0,72	0,94	0,30	1,00	5,66	0,707
Tatrzański	0,46	0,90	0,00	1,00	0,94	0,48	1,00	0,82	5,60	0,700
Wielicki	0,78	0,37	1,00	0,00	0,92	0,84	0,58	0,85	5,33	0,667
Krakowski	0,80	0,29	0,83	0,03	1,00	0,70	0,52	0,95	5,12	0,640
Wadowicki	0,64	0,47	0,78	0,09	0,90	0,77	0,54	0,72	4,90	0,613
Grupa II										
Myślenicki	0,40	0,28	0,65	0,33	0,62	0,92	0,46	0,65	4,31	0,539
Brzeski	0,41	0,16	0,88	0,32	0,60	1,00	0,15	0,79	4,30	0,538
Gorlicki	0,03	0,46	0,88	0,78	0,13	0,96	0,20	0,71	4,15	0,518
Dąbrowski	0,81	0,34	0,82	0,75	0,14	0,88	0,00	0,00	3,73	0,467
Nowotarski	0,21	0,61	0,08	0,44	0,81	0,55	0,28	0,74	3,72	0,465
Miechowski	0,69	0,06	0,01	0,77	0,70	0,00	0,36	0,84	3,44	0,430
Grupa III										
Tarnowski	0,35	0,17	0,85	0,14	0,41	0,84	0,04	0,62	3,40	0,425
Suski	0,00	0,05	0,00	0,42	0,44	0,86	0,44	0,94	3,15	0,394
Proszowicki	0,67	0,00	0,11	0,26	0,66	0,36	0,21	0,82	3,09	0,386
Limanowski	0,14	0,02	0,60	0,82	0,16	0,62	0,20	0,14	2,70	0,337
Nowosądecki	0,15	0,07	0,60	0,17	0,00	0,67	0,18	0,23	2,06	0,258

Źródło: Obliczenia własne.

metodą eliminacji wektorów na poziomie wartości progowej zróżnicowania $\beta = 0,28$ (przy średnim zróżnicowaniu równym 0,3081). Otrzymano 5 grup o następującym składzie:

- grupa 1 – powiaty: bocheński, krakowski, myślenicki, wielicki, chrzanowski, olkuski, oświęcimski, wadowicki, brzeski,
- grupa 2 – powiaty: gorlicki, nowosądecki, tarnowski,
- grupa 3 – powiaty: nowotarski, tatrzański,
- grupa 4 – powiaty: limanowski, dąbrowski,
- grupa 5 – powiaty: miechowski, proszowicki.

Powiat suski odbiega od wyodrębnionych grup, tworząc jednoelementową grupę.

Wartości średnie, odchylenie standardowe, współczynnik zmienności oraz średni wskaźnik poziomu rozwoju dla poszczególnych grup typologicznych zostały przedstawione w tabeli 3.

Grupa 1 skupia wszystkie powiaty o najwyższym poziomie rozwoju (z wyjątkiem powiatu tatrzańskiego) i dwa powiaty z grupy II: myślenicki i brzeski. Grupę tę charakteryzuje wysoki poziom infrastruktury technicznej, gęsta sieć przedszkoli, umiarkowana (relatywnie) liczba osób korzystających z pomocy społecznej (średnio 6,3%). Największe potrzeby występują w zakresie kanalizacji, z której korzysta tylko średnio 42% mieszkańców powiatów tej grupy.

W grupie 2 występuje znacznie niższy odsetek korzystających z wodociągu (średnio 45%) i kanalizacji (32%), wysoki odsetek osób korzystających z pomocy społecznej (średnio 13,3%) oraz niska przedsiębiorczość (618 podmiotów na 10 tys. mieszkańców).

Grupę 3 charakteryzuje najwyższy poziom przedsiębiorczości (1073 podmioty), najniższy odsetek korzystających z gazu (6,2%), ale też najniższy odsetek osób korzystających z pomocy społecznej (5,8%), umiarkowane (relatywnie) bez-

Tabela 3

Charakterystyki grup powiatów województwa małopolskiego (średnia arytmetyczna, odchylenie standardowe, współczynnik zmienności)

Grupa	Charakterystyki	Cechy								Wskaźnik poziomu rozwoju
		X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	
G1	Średnia	79,8	42,8	70,0	816,4	6,3	3279,0	894,4	12,2	0,655
	s(x)	14,8	10,0	8,4	156,8	1,4	572,4	120,6	1,5	
	V(x)	0,19	0,23	0,12	0,19	0,23	0,17	0,13	0,12	
G2	Średnia	45,0	32,1	63,0	875,0	13,3	3430,5	618,0	14,5	0,401
	s(x)	8,5	6,6	9,6	218,3	1,8	709,0	63,4	2,0	
	V(x)	0,19	0,21	0,15	0,25	0,14	0,21	0,10	0,14	
G3	Średnia	55,2	52,5	6,2	1137,7	5,8	5243,3	1073,5	11,9	0,582
	s(x)	8,1	5,8	3,0	204,5	0,7	218,5	326,5	0,4	
	V(x)	0,15	0,11	0,48	0,18	0,11	0,04	0,30	0,03	
G4	Średnia	64,3	29,9	58,0	1181,5	13,6	3859,7	585,0	18,9	0,402
	s(x)	21,5	6,3	8,5	25,8	0,1	773,9	92,0	0,7	
	V(x)	0,33	0,21	0,15	0,02	0,01	0,20	0,16	0,04	
G5	Średnia	77,5	24,1	7,9	985,4	7,9	7265,2	753,5	11,4	0,408
	s(x)	0,7	1,2	3,9	187,7	0,3	1064,3	66,5	0,1	
	V(x)	0,01	0,05	0,49	0,19	0,03	0,15	0,09	0,01	
G6	Powiat Suski	33,8	25	3,2	913,4	10,4	3192,5	892	10,3	0,394

Źródło: Obliczenia własne.

robocie (11,9%) i niewielka liczba przedszkoli. Wysoki w porównaniu z innymi grupami jest tutaj poziom wydatków przypadających na 1 mieszkańca (1137 zł), co może w przyszłości przyczynić się do wzrostu poziomu infrastruktury.

Grupa 4 odbiega od pozostałych najwyższym bezrobociem (18,9%). Najwyższy jest tu również odsetek osób korzystających z pomocy społecznej (13,6%) i najniższa przedsiębiorczość (585 podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców). Relatywnie wysokie wydatki na 1 mieszkańca (1181,5 zł) mogą w przyszłości wpłynąć na poprawę infrastruktury.

W grupie 5 największe są potrzeby w zakresie kanalizacji i gazu. Tylko 24% mieszkańców korzysta z kanalizacji i niespełna 8% z gazu. Na 1 przedszkole przypada najwięcej osób w porównaniu z pozostałymi grupami – 7265.

Podsumowanie i wnioski

1. Powiaty województwa małopolskiego charakteryzuje duże zróżnicowanie pod względem poziomu wybranych elementów infrastruktury technicznej i społecznej. Procentowy udział korzystających z wodociągu waha się od 33,8% mieszkańców (powiat suski) do 97,6% (powiat chrzanowski). Dostęp do kanalizacji ma od 23% mieszkańców (powiat proszowski) do 62% (powiat chrzanowski). Jeszcze większe zróżnicowanie występuje w przypadku odsetka mieszkańców korzystających z gazu – od około 3% (powiaty suski i tatrzański) do 80% mieszkańców (powiaty wielicki i bocheński).
2. Najwyższy poziom pod względem badanych cech w 2010 roku osiągnęły powiaty: oświęcimski, olkuski, chrzanowski, bocheński, tatrzański, wielicki, krakowski i wadowicki. W grupie II, o średnim poziomie, znajdują się powiaty: myślenicki, brzeski, gorlicki, dąbrowski, nowotarski i miechowski. Do grupy o najniższym poziomie należy 5 powiatów: tarnowski, suski, proszowski, limanowski oraz nowosądecki.
3. W wyniku grupowania powiatów pod względem podobnego poziomu poszczególnych elementów badanej infrastruktury otrzymano 5 grup oraz jeden obiekt izolowany, odbiegający od wyodrębnionych grup (powiat suski). Grupa pierwsza skupia 9 powiatów o najwyższym poziomie rozwoju: bocheński, krakowski, myślenicki, wielicki, chrzanowski, olkuski, oświęcimski, wadowicki i brzeski. W powiatach tych największe potrzeby występują w zakresie kanalizacji, do której dostęp ma średnio tylko około 43% mieszkańców. Druga grupa obejmuje 3 powiaty: gorlicki, nowosądecki i tarnowski, gdzie poprawy wymaga sytuacja w zakresie dostępu do wodociągu, kanalizacji, liczby osób korzystających z pomocy społecznej, a także poziom przedsiębiorczości. Kolejne trzy grupy, z których każda jest dwuelementowa, charakteryzują się jeszcze niższym wskaźnikiem poziomu rozwoju.

4. Z przeprowadzonych analiz można wnioskować, że pomiędzy powiatami występują wyraźne różnice w poziomie rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej, a potrzeby takich powiatów jak nowosądecki, limanowski czy suski są w tym zakresie jeszcze bardzo duże.

Literatura

- BOŻEK J., 2002: *O niektórych metodach porządkowania liniowego*, Wiadomości Statystyczne 9, s. 10–16.
- BUJAK T., 1998: *Infrastruktura wsi polskiej w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską*, Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, Seria Sesja Naukowa 55, s. 223–230.
- CHOMĄTOWSKI S., SOKOŁOWSKI A., 1978: *Taksonomia struktur*, Przegląd Statystyczny 2, s. 217–226.
- KUKUŁA K., 1989: *Statystyczna analiza strukturalna i jej zastosowanie w sferze usług produkcyjnych dla rolnictwa*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna „Monografie” 89, Kraków.
- POCIECHA J., PODOLEC B., SOKOŁOWSKI A., ZAJĄC K., 1988: *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, PWN, Warszawa.
- WYSOCKI F., WAGNER W., 1989: *O ustalaniu wartości progowej zróżnicowania struktur z danych empirycznych*, Wiadomości Statystyczne 9, s. 18–20.
- ŻMIJA J., 1997: *Infrastruktura techniczna jako element wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Małopolsce*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych 445, s. 65–73.

Diversity of districts of Małopolskie region with respect to technical and social infrastructure

Abstract

The paper presents results comparison of districts within Małopolskie region with respect to the chosen features of technical and social infrastructure in 2010. On the basis of the method of linear ordering of multidimensional objects the ranking arrangement has been carried out and then the division of districts into three groups: of high, moderate and low level of the infrastructure being investigated. The districts were grouped according to the level of equipment in certain items of infrastructure. For the grouping the method of vector elimination has been applied.

Marek Kuźmicki, Monika Łęska

Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw noclegowych i gastronomicznych w województwie lubelskim

Wstęp

Przedsiębiorczość jest kluczowym czynnikiem wzrostu gospodarczego, poprawy konkurencyjności gospodarki, tworzenia nowych miejsc pracy, wzrostu dobrobytu społeczności lokalnych i regionalnych [Lichniak (red.) 2011, s. 11].

Bardzo ważna w przypadku wszystkich przedsiębiorców jest umiejętność dostrzegania i wykorzystywania szans wynikających z otoczenia przedsiębiorstw. W tej sytuacji należy uznać za istotne badania nad uwarunkowaniami przedsiębiorczości, w tym przedsiębiorczości indywidualnej, związanej z działalnością prowadzoną na własny rachunek, samozatrudnieniem, bardzo małymi i małymi przedsiębiorstwami. Wiele podmiotów prowadzi działalność gospodarczą w tych formach na rynku turystycznym. Do najważniejszych należy tu zaliczyć obiekty noclegowe oraz zakłady i punkty gastronomiczne. Mikroprzedsiębiorcy z rynku turystycznego pełnią ważną rolę w ożywianiu lokalnej gospodarki, co jest istotne z perspektywy mieszkańców obszarów, na których prowadzona jest działalność gospodarcza. Aktywność mikroprzedsiębiorców może częściowo niwelować problemy bezrobocia na poziomie lokalnym. Rozwój mikroprzedsiębiorstw działających na rynku turystycznym przynosi także korzyści dla samorządów lokalnych – wpływy z turystyki zasilają ich budżet [Grzegorzewska-Mischka 2009, s. 90].

Niestety przedsiębiorstwa świadczące usługi turystyczne napotykają na różne bariery, które utrudniają ich powstawanie i rozwój, a często prowadzą do bankructw. Opisana sytuacja może wynikać z faktu, że współczesne uwarunkowania funkcjonowania przedsiębiorstw cechuje dynamizm otoczenia oraz wieloaspek-

towość makro- i mikrootoczenia, a także złożoność czynników i procesów wewnętrznych w przedsiębiorstwie. Sukces prowadzonej działalności gospodarczej na rynku turystycznym wiąże się nieodzownie z umiejętnością dostrzegania i wykorzystywania przez przedsiębiorców okazji wynikających z otoczenia instytucjonalno-systemowego¹.

Cel i metodyka badań

Celem opracowania jest ocena obecnego wpływu otoczenia instytucjonalno-systemowego na rozwój² przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne na terenie województwa lubelskiego. Artykuł jest także próbą określenia pożądanych przez właścicieli obiektów noclegowych oraz zakładów i punktów gastronomicznych kierunków zmian otoczenia instytucjonalno-systemowego w przyszłości.

W celu określenia próby badawczej na obszarze województwa lubelskiego, podzielono 4 powiaty grodzkie i 20 powiatów ziemskich na cztery zróżnicowane względem siebie grupy. Do podziału wykorzystano analizę skupień metodą k-średnich (Quick Cluster). Podstawą do ustalenia skupień (grup powiatów) było wykorzystanie wskaźników charakteryzujących ilościowy rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej oraz wykorzystanie bazy noclegowej analizowanego obszaru. Powiaty zaliczone do tego samego obszaru (skupienia) są do siebie podobne pod względem stopnia rozwoju i wykorzystania bazy noclegowej, a także rozwoju bazy gastronomicznej. Obszar badań został podzielony na: obszar 1 – miasta: Lublin, Zamość, obszar 2 – miasta: Biała Podlaska, Chełm, ob-

¹ Otoczenie systemowe stanowią rynkowe mechanizmy regulujące funkcjonowanie gospodarki, polityka społeczno-gospodarcza państwa oraz kształtujące ją czynniki formalno-prawne. Otoczenie instytucjonalne tworzą instytucje i organizacje kształtujące warunki funkcjonowania przedsiębiorstw na szczeblu regionalnym i (lub) lokalnym; M. Angowski, 2005: *Wpływ otoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin, s. 15.

Wśród instytucji funkcjonujących w otoczeniu przedsiębiorstw można wyróżnić: instytucje administracji państwowej i samorządowej, banki, instytucje informacyjno-szkoleniowe, instytucje promocyjno-handlowe, izby i stowarzyszenia gospodarcze, centra wspierania biznesu i inkubatory przedsiębiorczości, agencje i fundacje rozwoju regionalnego i lokalnego; G. Sobczyk (red.), *Funkcjonowanie małych firm w warunkach zmian systemowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin, s. 11.

² Pod pojęciem rozwoju przedsiębiorstw rozumiano wszelkiego rodzaju zmiany dokonujące się w przedsiębiorstwach, powodujące poprawę ich efektywności działania i pozycji rynkowej. Za mierniki rozwoju przedsiębiorstw przyjęto: uzyskiwany wynik finansowy, wskaźnik rentowności sprzedaży, dynamikę przychodów ze sprzedaży, płynność finansową, wartość posiadanych aktywów, poziom zatrudnienia, aktywność inwestycyjną.

szar 3 – powiaty: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski, obszar 4 – powiaty: puławski, włodawski. Próba badawcza wyłoniona do dalszych badań empirycznych została ustalona przy wykorzystaniu metody doboru losowego dwustopniowego. Pierwszy stopień doboru losowego był związany z określeniem obszaru badań. Za podstawową jednostkę przyjęto obszar powiatu, gdyż na tym poziomie terytorialnym były dostępne dane statystyczne dotyczące bazy noclegowej i gastronomicznej, niezbędne do analizy. Drugi stopień doboru losowego jednostek do próby badawczej był związany z losowaniem konkretnych podmiotów gospodarczych w układzie rodzajowym i przestrzennym. Badaniu poddano 317 podmiotów gospodarczych, w tym 24 świadczące usługi noclegowe, 46 świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne oraz 247 świadczących usługi gastronomiczne. W próbie badawczej znalazły się hotele, motele, inne obiekty hotelowe³, ośrodki wczasowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, ośrodki rekreacyjno-sportowe, schroniska młodzieżowe, szkolne schroniska młodzieżowe, restauracje, bary⁴, stołówki i punkty gastronomiczne⁵.

Badanie metodą wspomaganego komputerowo wywiadu CAWI (ang. *Computer-Assisted Web Interview*) zrealizowano w kwietniu i maju 2013 roku.

Wyniki badań

Przedsiębiorcy w czasie badań oceniali wpływ istniejących uwarunkowań instytucjonalno-systemowych na możliwości rozwoju prowadzonej działalności gospodarczej. Prawie połowa respondentów – 48,10% uznała funkcjonujący system podatkowy⁶ za niesprzyjający. Jeszcze gorzej wspomniany czynnik oceniło 18,35% badanych. Zaskakujący może wydać się fakt, że tylko 35,76% badanych

³ Obiekt noclegowy, podzielony na pokoje, podlegający jednemu zarządowi, świadczący pewne usługi, w tym przynajmniej codzienne sprzątanie pokoi, ślanie łóżek i mycie urządzeń sanitarnych (np. obiekt spełniający zadania hotelu, motelu lub pensjonatu, któremu nie została nadana kategoria); http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-4165.htm (data dostępu: 16.03.2014).

⁴ Jadłodajnia, bar uniwersalny, przekąskowy, mleczny, kawowy, restauracyjny (bistro) i szybkiej obsługi, pizzeria, kawiarnia, herbaciarnia, winiarnia, piwiarnia, pub.

⁵ Smażalnia, lodziarnia, pijalnia, bufet, przyczepa gastronomiczna, punkt małej gastronomii „kurczak z różną”.

⁶ System podatkowy – ogół podatków pobieranych w danym państwie, tworzących zarówno pod względem prawnym, jak i ekonomicznym logiczną całość. System podatkowy zawiera określenie przedmiotu i podstawy opodatkowania, stawek i skal podatkowych oraz elementów korygujących wymiar podatku (ulg, zwolnień, zwyczajek).

uznało dostępność kapitału⁷ za czynnik niesprzyjający rozwojowi swoich mikroprzedsiębiorstw. Dostępność kapitału ponad połowa przedsiębiorców oceniła jako czynnik o umiarkowanym wpływie na analizowane zjawisko. Zdecydowanie większy odsetek badanych negatywnie ocenił politykę rządu⁸ (51,58%) niż samorządów⁹ (19,94%) w kontekście tworzenia prorozwojowych warunków na rynku usług noclegowych i gastronomicznych. Szczegółowe wyniki badań przedstawia tabela 1.

Czynniki otoczenia instytucjonalno-systemowego w trakcie badania zostały poddane przez respondentów ocenie w skali 1–5, gdzie 1 oznaczało czynnik zdecydowanie niesprzyjający, a 5 – czynnik zdecydowanie sprzyjający. Niestety wszystkie uwarunkowania oceniono negatywnie bądź umiarkowanie. Respondenci najbardziej krytycznie odnieśli się do realizowanej polityki rządu – 2,13

Tabela 1

Ocena obecnego wpływu czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne – struktura odpowiedzi [%]

Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Wpływ czynników				
	zdecydowanie niesprzyjający	niesprzyjający	ani sprzyjający, ani niesprzyjający	sprzyjający	zdecydowanie sprzyjający
System podatkowy	18,35	48,10	29,11	4,44	0,00
Dostępność kapitału	6,01	35,76	51,90	6,33	0,00
Odpowiednia polityka rządu	18,04	51,58	29,75	0,63	0,00
Odpowiednia polityka samorządu	10,13	19,94	69,30	0,63	0,00
Promocja gminy, powiatu	11,08	10,12	54,43	24,05	0,32
Programy pomocowe UE	4,74	3,80	58,23	30,70	2,53
Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	4,23	1,27	60,64	31,96	1,90

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

⁷ Dostępność kapitału – możliwość i łatwość pozyskania kapitału z zewnętrznych źródeł finansowania, która jest uzależniona od warunków oferowanych przez instytucje finansowe, tj. przede wszystkim od wysokości stopy procentowej oraz prowizji za świadczone usługi finansowe, skomplikowanych procedur, wymaganych zabezpieczeń.

⁸ Polityka rządu obejmuje głównie tworzenie uregulowań systemowych i strategii społeczno-gospodarczych wspierających rozwój przedsiębiorczości i turystyki oraz stymulujących swobodny rozwój przedsiębiorstw.

⁹ Polityka samorządu związana jest z ujmowaniem w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek samorządowych priorytetów dotyczących rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, a także wspieraniem lokalnych, turystycznych podmiotów gospodarczych w zakresie określonym w tych dokumentach planistycznych oraz w obszarach wynikających z ustawodawstwa.

punktu. Należy zauważyć, że czynnik został istotnie wyżej oceniony przez przedsiębiorców funkcjonujących na terenie Lublina i Zamościa w porównaniu do przedsiębiorców z innych powiatów. Duże utrudnienie w prowadzeniu działalności gospodarczej stanowi obecnie funkcjonujący system podatkowy – 2,20 punktu. Został on szczególnie nisko oceniony przez respondentów z powiatów ziemskich. Przedsiębiorcy nie są zadowoleni z realizowanej polityki przez samorządy – 2,60 punktu oraz rozwiązań warunkujących możliwość i łatwość pozyskania kapitału na rozwój działalności gospodarczej – 2,59 punktu. Według statystycznych danych źródłowych, mikroprzedsiębiorstwa oraz małe i średnie przedsiębiorstwa finansują swoją działalność przede wszystkim opierając się na funduszach własnych, ponieważ dostępność kapitału obcego dla tego rodzaju podmiotów gospodarczych jest ograniczona [Drab-Kurowska, Sokół 2010, s. 105]. Taki stan rzeczy potwierdziły badania własne autora. Trudno natomiast zgodzić się ze stwierdzeniem, że brak dostępności do źródeł finansowania jest główną barierą prowadzenia i rozwoju firm [Walica 2004, s. 82]. Wyniki badań prezentuje tabela 2.

Konsekwencją niezadowolenia przedsiębiorców z istniejących obecnie instytucjonalno-systemowych uwarunkowań rozwoju działalności gospodarczej

Tabela 2

Ocena obecnego wpływu czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne

Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Obszar				Ogół
	1	2	3	4	
System podatkowy	2,58 ^{a,b}	2,41	2,01 ^a	2,14 ^b	2,20
Dostępność kapitału	2,76 ^a	2,86	2,48 ^a	2,55	2,59
Odpowiednia polityka rządu	2,50 ^{a,b,c}	1,86 ^a	2,05 ^b	1,96 ^c	2,13
Odpowiednia polityka samorządu	2,59	2,55	2,63	2,55	2,60
Promocja gminy, powiatu	2,68 ^a	2,59 ^b	3,05 ^{a,b}	3,00	2,92
Programy pomocowe UE	3,16	3,18	3,26	3,24	3,22
Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	3,00 ^{a,b}	3,23	3,35 ^a	3,43 ^b	3,27

^{a,b,c} – wskazuje na istotną różnicę pomiędzy daną parą średnich ($p < 0,05$).

Oznaczenia: obszar 1 – miasta: Lublin, Zamość; obszar 2 – miasta: Biała Podlaska, Chełm; obszar 3 – powiaty: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski; obszar 4 – powiaty: puławski, włodawski.

Liczby odpowiadają wartościom skali 1–5, gdzie 1 – czynnik zdecydowanie niesprzyjający, 5 – czynnik zdecydowanie sprzyjający.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

na rynku usług noclegowych i gastronomicznych jest prawie powszechna chęć dokonania zmian w tej materii. Największy odsetek badanych deklaruje potrzebę zmiany aktualnej polityki rządu (59,94% w stopniu znacznym i 22,40% w stopniu bardzo znacznym), która w sposób niedostateczny stymuluje swobodny rozwój przedsiębiorczości. Istnieje także dość powszechne przekonanie o potrzebie zmiany funkcjonującego systemu podatkowego. Za takim krokiem w sposób zdecydowany opowiada się 58,99%, a w sposób bardzo zdecydowany 21,45% respondentów. Szczegółowe wyniki badań przedstawia tabela 3.

Właściciele obiektów noclegowych oraz zakładów i punktów gastronomicznych z województwa lubelskiego ocenili potrzebę zmian uwarunkowań otoczenia instytucjonalno-systemowego w skali 1–5, gdzie 1 oznaczało brak potrzeby zmiany, a 5 bardzo dużą potrzebę zmiany. W opinii respondentów szczególnych zmian wymaga aktualna polityka rządu – 4,03 punktu, a więc rozwiązania o charakterze systemowym. Wyniki badań autora potwierdzają opinie innych badaczy. Stworzenie odpowiedniego systemu prawnego jest jednym z podstawowych elementów umożliwiających prawidłowe funkcjonowanie wszystkich przedsiębiorstw. Obecne przepisy, choć często nowelizowane, charakteryzują się, niestety, niskim poziomem legislacji (są niezrozumiałe i skomplikowane), co stanowi jeden z częściej wymienianych czynników hamujących rozwój przedsiębiorczości. Negatywnym aspektem związanym z obowiązującym prawem jest również

Tabela 3

Ocena potrzeby zmian czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym wpływających na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne – struktura odpowiedzi [%]

Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Potrzeba zmiany				
	brak	mała	ani mała, ani duża	duża	bardzo duża
System podatkowy	0,95	0,95	17,66	58,99	21,45
Dostępność kapitału	0,31	0,31	36,59	50,49	12,30
Odpowiednia polityka rządu	0,31	0,63	16,72	59,94	22,40
Odpowiednia polityka samorządu	0,31	0,31	52,05	39,76	7,57
Promocja gminy, powiatu	2,84	0,63	65,30	26,18	5,05
Programy pomocowe UE	18,30	10,09	53,31	14,51	3,79
Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	9,46	3,48	62,46	20,82	3,78

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

częstotliwość wprowadzanych zmian, co powoduje, że właściciele menedżerowie zmuszeni są do ich stałego śledzenia [Drab-Kurowska, A. Sokół 2010, s. 105–107]. Przedsiębiorcy mają także silne przeświadczenie o konieczności zmiany funkcjonującego systemu podatkowego, który w znaczący sposób wpływa ujemnie na uzyskiwany przez nich wynik finansowy netto – 3,99 punktu. Wyniki badań utwierdzają w przekonaniu, że głównym problemem w prowadzeniu działalności gospodarczej na niewielką skalę jest wysokość podatków, a także ich różnorodność. Badani w umiarkowany sposób odnoszą się do zmian oferowanych przez Unię Europejską programów pomocowych – 2,75 punktu oraz działań pomocowych organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości – 3,06 punktu, co wskazuje na stosunkowo korzystną ocenę sytuacji w tym aspekcie. Szczegółowe wyniki badań przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Ocena potrzeby zmian czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym wpływających na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne

Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Obszar				Ogół
	1	2	3	4	
System podatkowy	3,86	4,32 ^a	4,08	3,75 ^a	3,99
Dostępność kapitału	3,71	3,73	3,77	3,69	3,74
Odpowiednia polityka rządu	3,82 ^a	4,18	4,14 ^a	3,96	4,03
Odpowiednia polityka samorządu	3,53	3,45	3,58	3,45	3,54
Promocja gminy, powiatu	3,37	3,14	3,28	3,31	3,30
Programy pomocowe UE	2,93	3,05	2,62	2,78	2,75
Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	3,28 ^a	3,14	2,93 ^a	3,12	3,06

^a – wskazuje na istotną różnicę pomiędzy daną parą średnich ($p < 0,05$).

Oznaczenia: obszar 1 – miasta: Lublin, Zamość; obszar 2 – miasta: Biała Podlaska, Chełm; obszar 3 – powiaty: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski; obszar 4 – powiaty: puławski, włodawski.

Liczby odpowiadają wartościom skali 1–5, gdzie 1 – brak potrzeby zmiany, 5 – bardzo duża potrzeba zmiany.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Przedstawione wyżej wyniki badań wskazują, że istniejące uwarunkowania otoczenia instytucjonalno-systemowego w znaczący sposób odbiegają od stanu pożądanego.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania na temat instytucjonalno-systemowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw noclegowych i gastronomicznych w województwie lubelskim pozwoliły stwierdzić, że w opinii przedsiębiorców:

- państwo niedostatecznie wywiązuje się z roli kreatora sprzyjających rozwiązań systemowych, które ułatwiałyby prowadzenie działalności gospodarczej;
- obecnie funkcjonujący system podatkowy w zdecydowany sposób utrudnia rozwój większości obiektów noclegowych oraz zakładów i punktów gastronomicznych na terenie województwa lubelskiego, szczególnie rzuca na położenie podmiotów gospodarczych prowadzących swoją działalność na terenie powiatów ziemskich;
- dostępność kapitału nie stanowi obecnie największego problemu w kontekście rozwijania działalności na rynku usług noclegowych i gastronomicznych; może to wynikać z finansowania w dużej mierze funkcjonowania mikroprzedsiębiorstw ze środków własnych;
- poprawnie realizują swoje zadania organizacje wspierające rozwój turystyki i przedsiębiorczości, ich stosunkowo wysoka, choć tylko umiarkowana ocena wynika często z doświadczeń osobistych przedsiębiorców;
- programy pomocowe Unii Europejskiej adresowane do mikroprzedsiębiorców z rynku turystycznego wydają się być znane i pozytywnie postrzegane tylko przez niewielką część ich potencjalnych beneficjentów, sytuację powinny poprawić zakrojone na szerszą skalę w regionie województwa lubelskiego akcje jednostek otoczenia biznesu popularyzujące możliwość wykorzystania środków unijnych na rozwój działalności gospodarczej;
- większość przedsiębiorców nie potrafi zająć konkretnego stanowiska w kwestiach oceny realizowanej polityki samorządu, promocji gminy i powiatu, programów pomocowych UE, co może wskazywać na niski poziom świadomości respondentów odnośnie możliwości rozwojowych wynikających z istniejącego otoczenia instytucjonalno-systemowego.

Rozwój podmiotów gospodarczych funkcjonujących na rynku usług noclegowych i gastronomicznych jest uzależniony od dokonania właściwych zmian uwarunkowań życia gospodarczego na szczeblach centralnym oraz lokalnym. Jednak w odniesieniu do sukcesu rynkowego wielkie znaczenie mają wiedza i intuicja samych przedsiębiorców, którzy powinni w maksymalnym stopniu wykorzystywać istniejące już dziś szanse na rozwój swojej działalności gospodarczej. Warunkiem jest tu stałe monitorowanie sytuacji w otoczeniu instytucjonalno-systemowym przedsiębiorstw i podejmowanie właściwych decyzji.

Literatura

- ANGOWSKI M., 2010: *Wpływ otoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin.
- DRAB-KUROWSKA A., SOKÓŁ A., 2010: *Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec wyzwań rozwoju technologii XXI wieku*, CeDeWu, Warszawa.
- GRZEGORZEWSKA-MISCHKA E., 2009: *Przedsiębiorca w gospodarce turystycznej*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk.
- LICHNIAK I. (red.), 2011: *Determinanty rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- SOBCZYK G. (red.), 1995: *Funkcjonowanie małych firm w warunkach zmian systemowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin.
- WALICA H., 2004: *Projektowanie podjęcia i/lub rozszerzenia działalności gospodarczej przez małe i średnie przedsiębiorstwa*, [w:] A. Nehring (red.), *Uwarunkowania rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstw*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza.
- <http://www.stat.gov.pl/>

Institutional – systemic conditions for the development of providers of gastronomic and accommodation services in Lublin region – the current and desirable state

Abstract

The purpose of this article is to determine the effect of institutional – systemic environment for the development of accommodation facilities and gastronomic establishments and catering points operating in the Lublin region. The research conducted in 11 districts on a sample of 317 operators in the spring of 2013 also enabled the identification of the needs of entrepreneurs in the field of desirable changes in institutional-systemic environment in the future. The greatest difficulty in running a gastronomic and accommodation business is the current policy of the government, which does not sufficiently take into account the interests of the tourism industry. The functioning tax system is perceived by respondents as an unfavorable one. The aid organizations supporting the development of tourism and entrepreneurship, and the availability of EU aid programs are the most conducive growth factors. Businessmen feel the urge to change the existing tax system and to improve the situation regarding the pos-

sibility and easiness of raising capital from external financing sources. Local governments while preparing future strategies of socio-economic development should take into priorities for the development of tourism and entrepreneurship.

Anna Sammel

Wydział Biotechnologii i Hodowli Zwierząt
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Rodzinne gospodarstwa agroturystyczne na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego

Wstęp

Rolnictwo, należące do jednego z najstarszych obszarów aktywności człowieka, przyczyniło się na przestrzeni wieków do istotnych zmian gospodarczych i społecznych na naszej planecie. Pierwsze gospodarstwa rolne prowadzone przez wielopokoleniowe rodziny były najczęściej samowystarczalnymi podmiotami. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym zaistniała jednak potrzeba ich otwarcia na potrzeby żywieniowe zwiększającej się populacji i włączenia się w mechanizm wymiany produktów rolnych na rynku [Runowski 1996, s. 7]. W drugiej połowie XX wieku w wielu wysoko rozwiniętych regionach świata dokonano kolejnych przemian w strukturze globalnej gospodarki i rolnictwo przestało być jej dominującą gałęzią. Przyczyniła się do takiej sytuacji m.in. specjalizacja i wzrost wydajności produkcji gospodarstw rolnych, zmniejszenie liczby osób zatrudnionych w tym sektorze oraz rozwój przedsiębiorczości, który został zdefiniowany jako agrobiznes [Knecht 2009, s. 27–29]. Rolnictwo traktowane jako główna gałąź gospodarki na obszarach wiejskich przestało już być najważniejszym źródłem dochodu dla zamieszkujących je osób. Nastąpił także znaczny spadek udziału rolnictwa w wytwarzaniu produktu krajowego brutto. Zaistniała w związku z tym pilna potrzeba aktywizacji rolników w celu poszukiwania alternatywnych możliwości zarobkowania. Znalazło to swoje uzasadnienie w idei wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, który zaleca wprowadzanie w ich obrębie nowych funkcji pozarolniczych: produkcyjnych, handlowych oraz usługowych. Potencjalnym źródłem dochodów dla mieszkańców wsi oraz właścicieli rodzinnych gospodarstw rolnych stał się także ruch turystyczny i rozwój turystyki wiejskiej oraz agroturystyki.

Cel i metodyka badań

Ze względu na systematycznie wzrastające znaczenie turystyki dla zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, niniejszy artykuł ma na celu analizę funkcjonowania rodzinnych gospodarstw agroturystycznych w województwie zachodniopomorskim. Realizacja założonego celu badawczego przeprowadzona została na podstawie analizy wtórnych materiałów źródłowych oraz wyników badań terenowych z użyciem kwestionariusza ankiety prowadzonych w latach 2001–2003 i zweryfikowanych w 2013 roku poprzez obserwację pośrednią z wykorzystaniem baz danych oraz indywidualnych stron internetowych gospodarstw agroturystycznych, która pozwoliła uaktualnić wcześniej zgromadzone informacje. Objęto nimi 177 gospodarstw agroturystycznych¹, w których prowadzona była działalność rolnicza – związana z produkcją roślinną i/lub zwierzęcą, a świadczenie usług agroturystycznych traktowano jako działalność dodatkową. Ze względu na brak aktualnych w 2013 roku danych w sieci na temat kontynuacji lub zawieszenia działalności agroturystycznej, z 16 właścicielami przeprowadzono dodatkowo wywiad telefoniczny. Z czterema osobami nie udało się skontaktować i uznano, że nie prowadzą wcześniej podjętej działalności.

Wyniki badań

Turystyka wiejska i agroturystyka jako przedsiębiorczość rodzinna na obszarach wiejskich

Rozwój ekonomiczny obszarów wiejskich ukierunkowany jest na nowe, alternatywne sposoby wykorzystania gospodarstw rolnych i gospodarczej aktywizacji ich mieszkańców. Duże możliwości związane są z rozwojem różnorodnych form turystyki zrównoważonej. Coraz większe zainteresowanie nie tylko w Polsce, ale również w innych państwach europejskich wzbudza turystyka wiejska, która definiowana jest jako działalność związana ze świadczeniem usług turystycznych na obszarach wiejskich przez osoby nieprowadzące działalności rolniczej [Dębniwska i Tkaczuk 1997, s. 16–17]. Popularna jest również agroturystyka, jako forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane

¹ Obecnie funkcjonuje na terenie województwa zachodniopomorskiego – według różnych źródeł – około 750–800 tego typu obiektów.

z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym oraz usługowym [Drzewiecki 2009, s. 13]. Umiejętność obsługi ruchu turystycznego przez mieszkańców wsi związana jest z rozwojem ich przedsiębiorczości jako postawy i sposobu działania polegającego na gotowości podejmowania nowych przedsięwzięć oraz na wykazywaniu inicjatywy w ich poszukiwaniu i wdrażaniu [Duraj 2000, s. 15–16].

Firmy rodzinne (*family business*, FB) były i są podstawą światowej gospodarki. Ze względu jednak na brak jednoznacznej definicji tego pojęcia w wielu państwach, niemożliwe jest np. chociażby do celów statystycznych dokładne określanie ich liczby [Sten 2006, s. 16] lub podjęcie szerszych, często interdyscyplinarnych badań naukowych nad tym istotnym nie tylko ze względów ekonomicznych podmiotem. Coraz częściej bowiem zagadnieniami funkcjonowania firm rodzinnych interesują się przedstawiciele nauk społecznych, m.in. socjologicznych (firma funkcjonuje w środowisku, a jeżeli jest wieloosobowa, to zachodzą pomiędzy zatrudnionymi w niej osobami różnorodne interakcje) lub psychologicznych (m.in. z zakresu psychologii społecznej lub zarządzania).

Według statystyk, firmy rodzinne stanowią około 80–90% wszystkich przedsiębiorstw na świecie (badania prowadzone w 2009 roku wykazały, że firmy rodzinne stanowią aż 1/3 wszystkich polskich przedsiębiorstw sektora MMSP) [Badania firm rodzinnych. Raport końcowy 2009, s. 67] i w związku z tym nie są one jednorodną, łatwą do scharakteryzowania grupą, pomimo tego, że od dawna podejmowane są próby ich klasyfikacji.

W literaturze brak jest precyzyjnej definicji przedsiębiorstwa rodzinnego. Przy jego formułowaniu zazwyczaj brane są pod uwagę różnorodne obiektywne oraz subiektywne kryteria, takie jak system zarządzania [Donelley 1964, s. 93–105], rodzinna struktura własności [Fleming 2000, s. 105–107], mniej sformalizowany charakter przepływu informacji, wielkość, wyznawany system wartości, branża, zaangażowanie więcej niż jednego pokolenia w funkcjonowanie firmy, kultura organizacyjna [Koźmiński i Piotrowski 1995, s. 299], co tworzy razem tzw. specyficzne wewnętrzne zasoby wbudowane w firmę jako rezultat zaangażowania rodziny [Socik 2012, s. 93–104]. Często przyjmuje się, że jest to przede wszystkim firma, która postrzega samą siebie jako firmę rodzinną [Sten 2006, s. 16]. Mając na względzie powyższe kryteria, do firm rodzinnych możemy zaliczyć również rolnicze gospodarstwo rodzinne prowadzone osobiście przez rolnika indywidualnego i jego rodzinę, w skład którego wchodzi od 1 do 300 hektarów użytków rolnych [Stawicka 2010, s. 110–118]. Szczególnym przykładem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich są także gospodarstwa agroturystyczne, których podstawowym celem funkcjonowania jest działalność ukierunkowana na zysk [Dorocki, Szymańska i Zdon-

-Korzeniowska 2012, s. 45–60]. Agroturystyka jest specyficzną formą działalności, której podjęcie wiąże się nie tylko z odpowiednimi cechami osobowościowymi członków rodziny, ale także z ich dyspozycyjnością i chęcią przyjęcia nowych obowiązków. Od ich zaangażowania będzie bowiem w dużej mierze zależał ostateczny kształt i sposób funkcjonowania obiektu [Knecht 2009, s. 99–100].

Gospodarstwa agroturystyczne jako firmy rodzinne na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego

Ze względu na liczne walory naturalne i antropogeniczne od wielu lat w gospodarce województwa zachodniopomorskiego dominuje sektor turystyki [Strategia rozwoju... 2010, s. 36–45]. Znajduje się tu największa liczba miejsc noclegowych w Polsce w obiektach zbiorowego i indywidualnego zakwaterowania (17,8%) [Turystyka... 2013, s. 53], co sprawia, że teren ten jest w czołówce regionów turystycznych Polski, a działalność związana z obsługą ruchu turystycznego jest źródłem zatrudnienia wielu jego mieszkańców. Ofertę turystyczną uzupełniają od wielu lat także gospodarstwa agroturystyczne (tab. 1).

Tradycje związane z wypoczynkiem na wsi znane są w tym rejonie Polski od wielu lat jako tzw. wczasy pod gruszą. Agroturystyka zajmuje również istotne miejsce w dokumentach strategicznych gmin, powiatów i województwa, ponieważ obszary wiejskie zajmują 94% jego powierzchni. Najwięcej obiektów znajduje się jednak w pasie nadmorskim i na pojezierzach, co ma związek z występującymi tam walorami naturalnymi, antropogenicznymi i specjalistycznymi oraz zagospodarowaniem turystyczno-rekreacyjnym².

W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że o 10,7% uległa zmniejszeniu liczba obiektów prowadzących działalność agroturystyczną w 2013 roku w porównaniu z danymi uzyskanymi w latach 2001–2003³. Najwięcej gospodarstw zaprzestało działalności w powiecie kamieńskim (7 obiektów). Ustalono, że spośród 19 osób, które nie prowadzą już działalności agroturystycznej, w 9 przypadkach były to względy osobiste (śmierć właściciela, sprzedaż obiektu, zmiana miejsca zamieszkania, emigracja, nowe źródło zatrudnienia).

² Rozwój tej formy turystyki – wbrew definicji – widoczny jest także w dwóch miastach na prawach powiatu: w Świnoujściu oraz w Szczecinie, ponieważ w ich obrębie zlokalizowane są również użytki rolne.

³ W 2002 roku tylko 2 osoby deklarowały, że nie planują kontynuowania tego typu działalności z przyczyn losowych.

Tabela 1

Liczba objętych badaniami gospodarstw agroturystycznych w powiatach województwa zachodniopomorskiego w latach 2001–2003 oraz w 2013 roku

Powiat	Gospodarstwa agroturystyczne objęte badaniami			
	w latach 2001–2003 (N = 177)		w 2013 roku (N = 158)	
	liczba funkcjonujących gospodarstw	% ogólnej liczby	liczba funkcjonujących gospodarstw	zakończenie działalności
Białogardzki	0	0,0	0	0
Choszczeński	10	5,7	9	1
Drawski	26	14,7	25	1
Goleniowski	5	2,8	5	0
Gryficki	8	4,5	8	0
Gryfiński	9	5,1	7	2
Kamieński	34	19,2	27	7
Kołobrzeski	2	1,1	2	0
Koszalin*	0	0,0	0	0
Koszaliński	15	8,5	14	1
Łobeski	7	4,0	6	1
Myśliborski	2	1,1	2	0
Policki	4	2,3	3	1
Pyrzycki	1	0,6	1	0
Stawieński	26	14,7	25	1
Stargardzki	8	4,5	7	1
Szczecinecki	6	3,4	6	0
Szczecin*	2	1,1	1	1
Świdwiński	2	1,1	2	0
Świnoujście*	2	1,1	1	1
Wałecki	8	4,5	7	1
Ogółem	177	100	158	19

*miasta na prawach powiatu

Źródło: Opracowanie własne.

Gospodarstwa agroturystyczne w województwie zachodniopomorskim funkcjonują w sąsiedztwie walorów, które podnoszą atrakcyjność całego terenu i umożliwiają organizowanie w jego obrębie różnorodnych form wypoczynku i rekreacji⁴. W latach 2001–2003 największą liczebnie grupę stanowiły obiekty, których powierzchnia gruntów wynosiła maksymalnie do 5 ha – 28,8% ogółu respondentów, najmniej było natomiast gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha – 7,9% ogółu badanych. Uzyskane wyniki wskazywały na to, że tego typu działalnością zajmują się przede wszystkim właściciele małych gospodarstw rolnych, którzy poszukują możliwości uzyskania dodatkowych źródeł dochodu⁵.

Podstawowym składnikiem oferty turystycznej jest zakwaterowanie. Obecnie objęte badaniami obiekty (N = 158) oferują około 2100 miejsc noclegowych. Podstawowy rodzaj bazy noclegowej stanowią, tak jak przed laty, pokoje gościnne w domach rolników (dostępne są w 140 obiektach, gospodarze wynajmują od 3 do 10 pokoi o zróżnicowanym standardzie oraz cenie, która mieści się w przedziale od 20 do 100 zł)⁶. Świadczy to o tym, że obiekty te funkcjonują jako gospodarstwa rolne, a działalność związaną z obsługą ruchu turystycznego traktują jako dodatkowe źródło dochodu lub istnieją jako zarejestrowane podmioty prowadzące własną działalność gospodarczą. Dodatkowo na terenie posesji można ustawić namiot, mieszkać w samodzielny domu (9 obiektów)

⁴ Misja rozwoju województwa do 2020 roku opiera się na stworzeniu warunków do zrównoważonego rozwoju bazującego na konkurencyjnej gospodarce i przedsiębiorczości mieszkańców oraz aktywności społecznej przy optymalnym wykorzystaniu istniejących zasobów poprzez: a) aktywizację gospodarczą z uwzględnieniem czynników ekologicznych i obecnych funkcji województwa (gospodarka morska, turystyka, transport, przemysł, rolnictwo), b) aktywizację obszarów wiejskich na rzecz ich wielofunkcyjnego rozwoju oraz wzrostu efektywności i konkurencyjności rolnictwa [*Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020*, Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2005, s. 81].

⁵ W 2002 roku stwierdzono, że 65% ogółu badanych obiektów powstało przed 1945 rokiem. Powierzchnia użytkowa w 85% budynków wynosiła powyżej 100 m². Najwięcej osób prowadzących gospodarstwa agroturystyczne – zarówno wśród właścicieli, jak i współwłaścicieli pozostających w związku małżeńskim – było w przedziale wiekowym 41–50 lat (71 właścicieli i 75 współwłaścicieli) i 51–60 lat (49 właścicieli i 49 współwłaścicieli). Dwadzieścia osób samotnie prowadziło działalność agroturystyczną. Zróżnicowany był także poziom wykształcenia respondentów. Właściciele i współwłaściciele gospodarstw agroturystycznych (pozostający w związku małżeńskim) w przeważającej większości legitymowali się wykształceniem zawodowym (42 właścicieli i 47 współwłaścicieli) oraz średnim nierolniczym (40 właścicieli i 48 współwłaścicieli). Zmianom uległ – w stosunku do deklarowanego przed rozpoczęciem działalności agroturystycznej – kierunek produkcji. Zmniejszeniu uległa liczba gospodarstw zajmujących się hodowlą i chowem zwierząt, a zwiększeniu liczba gospodarstw zajmujących się produkcją roślinną oraz ogrodnictwem i rybactwem.

⁶ Zgodnie z prawem z konieczności rejestracji działalności gospodarczej i odprowadzania podatku dochodowego zwolnione są gospodarstwa rolne prowadzące działalność agroturystyczną, w której liczba oferowanych turystom pokoi nie przekracza pięciu.

lub w domku campingowym. Zrezygnowano natomiast z możliwości ustawienia przyczep campingowych (wcześniej taką możliwość oferowało 8 gospodarstw), co świadczy zapewne o tym, że ten rodzaj wypoczynku jest w województwie zachodniopomorskim już mniej popularny. Jedno gospodarstwo nie świadczy usług noclegowych – goście mogą w nim przebywać tylko jako odwiedzający jednodniowi. Wybrane elementy infrastruktury przeznaczonej dla turystów w objętych badaniami gospodarstwach agroturystycznych przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Infrastruktura gospodarstw agroturystycznych (oferta dla turystów)

Wyszczególnienie	Lata 2001–2003 (N = 177)		Rok 2013 (N = 158)	
	liczba ofert	% ogółu	liczba ofert	% ogółu
Parking	171	96,6	152	96,2
Plac zabaw	169	95,5	97	61,4
Możliwość korzystania z kuchni	151	85,3	85	53,8
Grill/ognisko	136	76,8	137	86,7
Możliwość rozbicia namiotu	111	62,7	46	29,1
Wypożyczenie roweru	100	56,5	87	55
Ogród przydomowy	41	23,2	61	38,6
Boisko, kort	29	16,4	18	11,4
Staw/jezioro	23	13,0	21	13,3
Domki campingowe	17	9,6	7	4,4
„Szopa biesiadna”, wiata	10	5,6	16	10,1
Możliwość ustawienia przyczepy campingowej	8	4,5	0	0
Basen (odkryty)	5	2,8	6	3,8
Sauna	4	2,3	1	0,6

Źródło: Opracowanie własne.

Na terenie prawie wszystkich posesji wydzielone są miejsca parkingowe. Istotnym elementem zagospodarowania turystycznego są place lub bezpieczne tereny do zabaw dla dzieci, miejsca, w których można zorganizować ognisko lub grill oraz powierzchnie do rekreacji czynnej (np. boisko – 17 obiektów, kort tenisowy – 1 obiekt, odkryty basen – 6 gospodarstw)⁷. W 85 obiektach można skorzystać z kuchni w celu samodzielnego przygotowania posiłków często na bazie produktów zakupionych u gospodarza, a w 67 gospodarstwach oferowane jest wyżywienie podawane na zamówienie (przygotowywane są dwa posił-

⁷ Uzyskane wyniki dotyczące wybranych elementów zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego świadczą o lepszym przygotowaniu obiektów dla turystów w porównaniu z innymi regionami Polski [Puciato D., Woś B., 2011: *Innowacje jako forma wzbogacania oferty wybranych gospodarstw agroturystycznych w Górach Świętokrzyskich*, Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin. Oeconomica 288(64), s. 113–124].

ki: śniadania i obiadowe kolacje, wyjątkiem jest okres świąteczny, gdy serwowane jest specjalne menu). Żadne z objętych badaniami gospodarstw nie oferuje natomiast usługi typu B&B, która jest popularna w krajach Europy Zachodniej oraz w Skandynawii i ze względu na bliskość granicy, a także dużą liczbę turystów zagranicznych byłaby zapewne innowacyjna w stosunku do innych ofert dostępnych na rynku produktów agroturystycznych.

Województwo zachodniopomorskie ze względu na swoje położenie i niezaprzeczalne walory antropogeniczne i przyrodnicze odwiedzane jest zarówno przez turystów krajowych, jak i zagranicznych. Z badań empirycznych wynika [Sikora 2008, s. 13–20], że z usług gospodarstw agroturystycznych w Polsce korzystają przede wszystkim cztery grupy klientów: goście weekendowi i świąteczni, miłośnicy pozyskiwania runa leśnego, uczestnicy spotkań biznesowych, szkoleniowych czy konferencyjnych oraz goście zagraniczni. Analizując uzyskane wyniki stwierdza się, że w województwie zachodniopomorskim dominują obiekty typu U (gospodarstwa uniwersalne, wszechstronne – 133 gospodarstw dla rodzin, osób samotnych oraz grup) oraz typu D (gospodarstwa dla rodzin z małymi dziećmi, ale nie ma informacji, że nie przyjmowani są inni goście). Jeden obiekt można zaliczyć do typu N, ponieważ jest przystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych. Żadne gospodarstwo nie świadczy usług tylko dla seniorów (typ S). Czternaście gospodarstw może być traktowanych jako obiekty specjalistyczne Typu III sp (hodowla zwierząt gospodarskich) oraz 10 to obiekty typu II sb (wysoki standard)⁸.

Działalność agroturystyczna prowadzona jest w 67 gospodarstwach sezonowo, a w 91 obiektach respondenci posiadają ofertę całoroczną. Coraz więcej jest także miejsc, które zapraszają turystów również w okresie świątecznym i świąteczno-noworocznym (10 gospodarstw). W jednym obiekcie turyści mogą spędzić urlop nieodpłatnie w zamian za pomoc w codziennych pracach na rzecz gospodarstwa.

Najczęściej dostępnymi produktami, które oferowane są przyjeżdżającym do obiektu agroturystycznego turystom i odwiedzającym jednodniowym to: kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, jeździectwo (często oferta łączona z innymi gospodarstwami) oraz możliwość wędkowania (w stawach należących do gospodarstwa lub w jego okolicy) – tabela 3. Uzyskane wyniki dotyczące produktów agroturystycznych są porównywalne do tych, które opisano w innych regionach Polski [por. Puciato i Woś 2011, s. 113–124, Dorocki, Szymańska i Zdon-Korzeniowska 2012, s. 45–60]. Zachodniopomorskie gospodarstwa oferują również

⁸ Klasyfikacja gospodarstw została opracowana na podstawie: Jalinik M., 2005: *Typologia gospodarstw agroturystycznych jako determinanta usług*, Rozprawy Naukowe Politechniki Białostockiej 123, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 109–115.

Tabela 3

Oferta produktu przygotowanego dla turystów przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych w województwie zachodniopomorskim (2013 rok)

Oferta	N = 158	
	liczba ofert	% ogółu
Kontakt ze zwierzętami gospodarskimi	41	25,9
Jeździectwo	31	19,6
Wędkarstwo	43	27,2
Nauka nowych umiejętności (gotowanie)	3	1,9
Organizacja imprez okolicznościowych	17	10,8
Jazda bryczką, kuligi	10	6,3
Zakup produktów z gospodarstwa	36	22,8
Spływy kajakowe	2	1,3
Wyprawy w celu obserwacji dzikich zwierząt	2	1,3

Źródło: Opracowanie własne.

naukę nowych lub doskonalenie posiadanych umiejętności w zakresie gotowania i przygotowywania przetworów. W jednym gospodarstwie można rozpocząć pod opieką instruktora naukę nurkowania lub uczestniczyć w polowaniu. Coraz częściej dostępne są również produkty w zakresie organizacji imprez okolicznościowych (rodzinnych, firmowych, towarzyskich).

Przygotowanie atrakcyjnego dla turysty produktu to zapewne duże wyzwanie dla rolników, którzy oprócz swojej dotychczasowej działalności związanej z produkcją i zbytem płodów rolnych, prowadzą również obiekt turystyczny. Właściciel powinien bowiem zapewnić gościom nie tylko odpowiednie warunki mieszkaniowe i bezpieczeństwo, ale przede wszystkim stworzyć „domową” atmosferę, która w dzisiejszych czasach ma dla wielu gości niewymierną wartość. W zamian za to gospodarz może poszerzyć swoje kontakty społeczne, nawiązać znajomości, zdobyć nowe doświadczenia i kwalifikacje. Firmy rodzinne w turystyce wymagają jednak częstych kontaktów z klientami, co ingeruje w życie rodziny i może na nie wpływać w negatywny sposób [Tassopioulos 2008, s. 276]. Wielu właścicieli gospodarstw potrafi kreować atmosferę gościnności, która skutkuje budowaniem silnych relacji w odniesieniu do klientów, co zwiększa poziom ich lojalności [Dębski 2012, s. 61–76]. Specyficzny sposób zachowania, profesjonalny, ale jednocześnie serdeczny i mniej sformalizowany w porównaniu z tym oferowanym przez obsługę obiektów zbiorowego zakwaterowania należy do tzw. zasobów niematerialnych, które w znacznym zakresie wyznaczają sukces gospodarstwa i zadowolenie turystów [Presas, Munoz i Guia 2011, s. 274–284].

Właściciele gospodarstw korzystają obecnie z wielu możliwości reklamy. Oprócz tradycyjnych folderów, ulotek i wizytówek coraz częściej wybierają Internet. Własną stronę posiada 59% obiektów i często jest ona dostępna również

w językach obcych: angielskim, niemieckim oraz rosyjskim (23 gospodarstwa)⁹. Inną innowacją jest także aktywność rolników na serwisach społecznościowych takich jak np. Facebook lub wykorzystanie w działalności komunikatorów typu GG.

Ważnym aspektem działalności gospodarstw agroturystycznych są inwestycje. Do ich finansowania wykorzystywane są najczęściej środki własne, ale również zewnętrzne w formie funduszy unijnych. Z takiej możliwości skorzystał jeden właściciel w ramach Programu SAPARD, Działanie 4: Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, Schemat 4.1: Tworzenie źródeł dodatkowego dochodu w gospodarstwach rolnych oraz 14 rolników w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich w latach 2004–2006”, Priorytet 2: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, w ramach którego do właścicieli gospodarstw agroturystycznych skierowane było Działanie 2.4: Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodu.

Zachodniopomorskie gospodarstwa agroturystyczne, które zostały objęte badaniami w 2013 roku, funkcjonują na rynku usług turystycznych od ponad 12 lat i są prowadzone głównie przez pierwszego właściciela/właścicieli, ponieważ zaledwie w 3 przypadkach można mówić o sukcesji, w wyniku której dzieci kontynuują działalność zapoczątkowaną przez rodziców. Są to zatem typowe dla polskiej gospodarki podmioty, ponieważ średni wiek firmy rodzinnej wynosi obecnie 14 lat, a najliczniej występują firmy obecne na rynku od 11 do 20 lat [Badania firm rodzinnych. Raport końcowy 2009, s. 30]. Biorąc pod uwagę etap w cyklu życia podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, jest to najczęściej ich faza dojrzała.

Podsumowanie

Turystyka wiejska, w tym również agroturystyka, to specyficzne formy turystyki, której założenia zgodne są z ideą rozwoju zrównoważonego. Wypoczynek na obszarach wiejskich z różnych względów jest korzystny zarówno dla turystów (wypoczynek, rekreacja, poznanie), jak i ich stałych mieszkańców (dodatkowe źródło dochodu, aktywizacja zawodowa). W przypadku funkcjonujących gospodarstw agroturystycznych ich działalność związana jest z konkretnym miejscem,

⁹ Własną stroną posiada zdecydowanie mniej obiektów w porównaniu z tymi, które uwzględnili w swoich badaniach inni autorzy [por. Dorocki, Szymańska i Zdon-Korzeniowska 2012 s. 45–60], ale więcej niż zaprezentowanych zostało w publikacji Puciato i Woś [2011, s. 113–124].

ponieważ kapitał, którym dysponują jest mniej mobilny i ogranicza skłonność do poszukiwania nowych lokalizacji [Dębski 2012, s. 61–76].

W Polsce mamy wielką różnorodność firm rodzinnych, do których należą także gospodarstwa agroturystyczne funkcjonujące w województwie zachodniopomorskim. Są to podmioty, które mimo wielu barier, zmieniającej się koniunktury na rynku i światowego kryzysu kontynuują swoją działalność, odgrywając nie tylko istotną rolę ekonomiczną, ale także społeczną ze względu na wiele wspólnych cech:

- są to niewielkie podmioty świadczące usługi turystyczne na obszarach wiejskich,
- mają szeroki, często międzynarodowy zasięg działalności,
- prowadzone są przez pierwsze, ewentualnie drugie pokolenie właścicieli,
- mają silny związek z lokalnym środowiskiem,
- właściciele wykazują przedsiębiorczość i elastyczność w dostosowywaniu ofert do potrzeb rynku,
- więzi rodzinne właścicieli sprzyjają lepszej współpracy, efektywniejszej wymianie myśli i pomysłów,
- właściciele wykazują przywiązanie do wartości, tradycji i wizerunku firmy [Stawicka 2010, s. 112–113],
- widoczna jest wszechstronność świadczonych usług i pełnienie wielu ról przez rodzinę rolnika,
- w rodzinie otwarty jest system komunikacji, zarządzania i przepływu informacji,
- działalność tego typu cechuje niski stopień formalizacji i biurokratyzacji,
- inwestycje podejmowane są na zasadzie „małych kroków”, bez ryzykownych zachowań rynkowych,
- większość gospodarstw nie dysponuje jeszcze znacznym majątkiem, co nie oznacza, że biznes ten nie jest dochodowy, kieruje się on tylko wartościami, wśród których zysk w wymiarze finansowym nie jest podstawowym kryterium działalności [Andrzejewski 2012, s. 77–89].

Aktywność i przedsiębiorczość wielu objętych badaniami właścicieli nie ogranicza się tylko do prowadzenia usług turystycznych na obszarach wiejskich. Zaangażowani są oni również często w działalność handlową, usługową, edukacyjną (właściciele prowadzą kursy i szkolenia dotyczące np. hodowli wybranych gatunków zwierząt), opiekuńczo-wychowawczą (w jednym z gospodarstw powstał rodzinny dom dziecka) i społeczną. Poprzez swoją pracę przyczyniają się do gospodarczego ożywienia regionu, rozbudowy istniejącej infrastruktury, tworzą dodatkowe miejsca zatrudnienia, integrują lokalne społeczności oraz troszczą się o estetykę i dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze obszarów wiejskich. Niestety jak pokazują badania, tylko około 30% firm rodzinnych przetrwa do

następnego pokolenia, a zaledwie 10% do trzeciego pokolenia [Fleming 2006, s. 8]. Biorąc jednak pod uwagę nakład pracy i duże zaangażowanie właścicieli gospodarstw agroturystycznych w prowadzoną działalność, należy mieć nadzieję, że zdecydowanie więcej firm rodzinnych tego rodzaju przetrwa na rynku usług turystycznych nie tylko w województwie zachodniopomorskim, ale także w Polsce.

Literatura

- ANDRZEJEWSKI M., 2012: *Networking i sieci biznesowe szansą dla rozwoju polskich firm rodzinnych*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. XIII, z. 8, s. 77–89.
- Badania firm rodzinnych. Raport końcowy 2009*, red. A. Kowalewska, Parp, Pentor, Warszawa, s. 30, 67.
- DĘBNIĘWSKA M., TKACZUK M., 1997: *Agroturystyka, koszty, ceny, efekty*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa, s. 16–17.
- DĘBSKI M., 2012: *Firmy rodzinne w budowaniu konkurencyjności destynacji turystycznych*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. XIII, z. 8, 61–76.
- DONELLEY R., 1964: *The family business*, Harvard Business Review 42 (4), s. 93–105.
- DOROCKI S., SZYMAŃSKA A.I., ZDON-KORZENIOWSKA M., 2012: *Polskie gospodarstwa agroturystyczne jako przedsiębiorstwa rodzinne*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. XIII, z. 8, s. 45–60.
- DRZEWIECKI M., 2009: *Agroturystyka współczesna w Polsce*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk, s. 13.
- DURAJ J., 2000: *Podstawy ekonomiki przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa, s. 15–16.
- Fleming Q.J. 2000: *Tajniki przetrwania firmy rodzinnej*, Wydawnictwo Helion, Gliwice, s. 105–107.
- FLEMING Q.J., 2006: *Tajniki przetrwania firmy rodzinnej: jak uniknąć siedmiu grzechów głównych niszczących firmy*, Wydawnictwo Helion, Gliwice, s. 8.
- JALINIK M., 2005: *Typologia gospodarstw agroturystycznych jako determinanta usług*, *Rozprawy Naukowe Politechniki Białostockiej* 123, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 109–115.
- KNECHT D., 2009: *Agroturystyka w agrobiznesie*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, s. 27–29, 99–100.
- KOŹMIŃSKI A.K., PIOTROWSKI W., 1995: *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, PWN, Warszawa, s. 299.
- PRESAS P., MUNOS D., GUIA J., 2011: *Branding familiness in tourism family firms*, *Journal of Brand Management* 18(4/5), s. 274–284.
- PUCIATO D., WOŚ B., 2011: *Innowacje jako forma wzbogacania oferty wybranych gospodarstw agroturystycznych w Górach Świętokrzyskich*, *Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin., Oeconomica* 288(64), 113–124.
- RUNOWSKI H., 1996: *Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 7.

- SIKORA J., 2008: *Innowacyjność w agroturystyce polskiej – teoria i praktyka*, [w:] *Innowacje w rozwoju turystyki*, (red.) M. Jalinik. Wydawnictwo Politechnika Białostocka, Białystok, s. 13–20.
- SOCIK A., 2012: *Tożsamość i wizerunek firm rodzinnych*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. XIII, z. 8, s. 93–104.
- STAWICKA E., 2010: *Firmy rodzinne jako przykład przedsiębiorstw zarządzanych przez wartości, ich sens i znaczenie*, *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 10 (XXV), z. 2, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 110–118.
- STEN J., 2006: *Transfers of family business to non-family buyers. The selling business family perspective*, Helsingfors, Helsinki, s. 16.
- Strategia rozwoju województwa zachodniopomorskiego do 2020 roku*, Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2005, s. 36–45.
- TASSIOPOULOS D., 2008: *New Tourism Ventures. An Entrepreneurial and Managerial Approach*, Juta, Cape Town, s. 276.
- Turystyka w województwie zachodniopomorskim w latach 2010–2012*, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin 2013, s. 53.

Family agritourism farms in rural areas in Zachodniopomorskie region

Abstract

In the period of transformation in Poland after 1989 the possibilities to develop individual economic activity, including family business, grew. Presently, family businesses are the basis of world economy. One of the forms of family business are agricultural family farms, managed by an individual farmer and his family. A specific type of the enterprise characterizes agritourist farms. These enterprises continue their activity, in spite of changing economic situation and world crisis, playing an important economic and social role. With regard to the meaning of this form of tourism for sustainable development of the rural areas, the aim of this paper is the analysis of functioning of family agritourist farms in Zachodniopomorskie region.

Grzegorz Trzcíński, Piotr Leciejewski

Wydział Leśny

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Realizacja wielofunkcyjnej gospodarki leśnej z wykorzystaniem funduszy europejskich przez Państwowe Gospodarstwo Leśne

Wstęp

Wizja Roberta Schumana (1886–1963) zwana „planem Schumana” zjednoczonej i bezpiecznej Europy stała się faktem [http://europa.eu/about-eu/eu-history/1945-1959/foundingfathers/schuman/index_pl.htm]. Od pierwszych działań zmierzających do powstawania obecnej struktury Unii Europejskiej (UE) minęło już ponad 60 lat. W kwietniu 1951 roku sześć państw w Paryżu podpisało traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali, a następnie w marcu 1957 roku Traktat Rzymski powołujący Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG) i Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Euratom). Z sześciu państw założycielskich, zwanych „rdzeniem” [Ładyga 2007], Wspólnota Europejska rozszerzyła się do dwudziestu siedmiu państw członkowskich. Polska należy do UE od 1 maja 2004 roku na mocy tzw. traktatu akcesyjnego podpisanego 16 kwietnia 2003 roku w Atenach. Jednak proces integracji Polski rozpoczął się już dziewięć lat wcześniej (IV 1994 r.) w Atenach po złożeniu przez nasz kraj wniosku o członkostwo w UE, który został następnie przyjęty przez państwa członkowskie UE podczas konferencji w Essen 9–10 grudnia 1994 roku.

Ideą Roberta Schumana było stworzenie bezpiecznej Europy poprzez wspólną gospodarkę strategicznych jej działów (węgla i stali), które w następnych latach rozszerzano na nowe dziedziny gospodarki i życia obywateli UE poprzez realizację podpisanych kolejnych traktatów (np. amsterdamskiego, nicejskiego, lizbońskiego). Unia Europejska, chcąc zapewnić realizację wspólnych celów wynikających z przyjętych traktatów uruchomiła wiele funduszy umożliwiających finansowanie działań związanych z korygowaniem podstawowych dysproporcji regionalnych we Wspólnocie Europejskiej poprzez niwelowanie różnic w poziomach rozwoju oraz zacofania regionów w różnych dziedzinach gospodarczych i spo-

łącznych krajów członkowskich UE. Na mocy Traktatów Rzymskich jako pierwsze zostały powołane Europejski Fundusz Społeczny (EFS), Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (obecnie Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i Europejski Fundusz Gwarancji Rolnej (EFGR), a w następnych latach powołano Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Fundusz Spójności (FS).

W latach 2004–2006 Polska wykorzystywała fundusze unijne do finansowania sektorowych programów operacyjnych (SPO) realizowanych w ramach Narodowego Planu Rozwoju 2004–2006: Sektorowy Program Operacyjny (SPO) Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw, SPO Rozwój Zasobów Ludzkich, SPO Transport, Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego, SPO Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich, SPO Rybołówstwo i Przetwórstwo Ryb, PO Pomoc Techniczna, Strategia Wykorzystania Funduszu Spójności. Fundusze europejskie w ponad 80% finansowały (finansują) krajowe programy operacyjne (PO) realizowane w ramach Narodowej Strategii Spójności 2007–2013: PO Innowacyjna Gospodarka, PO Kapitał Ludzki, PO Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ), 16 Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO), PO Rozwój Polski Wschodniej, PO Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), PO Europejskiej Współpracy Terytorialnej (PO EWT), PO Ryby, PO Pomoc Techniczna [www.mrr.gov.pl].

Trzeba także wspomnieć o wielu innych instrumentach finansowych z jakich korzystała i korzysta Polska po przystąpieniu do struktur UE, a są to między innymi: INTERREG, LIFE i LIFE+, Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (MF EOG), Norweski Mechanizm Finansowy (NMF). Wszystkie ww. programy zawierają osie priorytetowe i działania, które pozwalają na realizację wielofunkcyjnej gospodarki leśnej przez jednostki PGL LP na obszarach NATURA 2000, a szczególnie w dziedzinach priorytetowych UE odnoszących się do środowiska naturalnego i jego ochrony.

Cel i zakres

Wykorzystanie dostępnych środków i składanie wniosków przez beneficjentów zależą w dużej mierze od posiadanej wiedzy na ich temat. Dlatego autorzy podjęli się analizy dostępnych środków możliwych do wykorzystania przez jednostki PGL LP. Celem pracy była analiza wykorzystania przez jednostki PGL LP środków finansowych z różnych programów krajowych finansowanych przez fundusze unijne oraz europejskie instrumenty finansowe. W ramach pierwszego etapu analiz określono programy krajowe i ich osie priorytetowe oraz działania z perspektywy finansowej 2007–2013, w których jednostki PGL LP były wy-

mieniane jako przypuszczalni beneficjenci. Na tej podstawie określono dostępne środki finansowe, o jakie mogły występować nadleśnictwa, regionalne dyrekcje LP (RDLP) czy Dyrekcja Generalna LP (DGLP). Z okresu finansowania 2004–2006 przeanalizowano środki bezpośrednio przeznaczone dla nadleśnictw PGL LP w Sektorowym Programie Operacyjnym „Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004–2006”.

Dostępne środki dla PGL LP określono na podstawie dokumentów programów krajowych zawierających opisy osi priorytetowych poszczególnych działań z zakresem możliwych realizacji i kosztów kwalifikowanych oraz listy przypuszczalnych beneficjentów. Dokumenty uzyskano ze strony www.funduszeu-ropejskie.gov.pl oraz z poszczególnych województw dla szesnastu RPO. Ogólne dane dotyczące faktycznego wykorzystania środków, a więc podpisanie umów z instytucjami wdrażającymi oraz zaawansowanie realizacji działań określono na podstawie dostępnych danych ze stron internetowych instytucji wdrażających (np. www.arimr.gov.pl, www.ckps.lasy.gov.pl, www.nfosigw.gov.pl). Szczegółowe dane dotyczące realizacji: temat działania, ilość wykonanych obiektów przez poszczególne RDLP i nadleśnictwa zebrano z analiz terenowych przy współpracy jednostek PGL LP.

Wyniki badań i dyskusja

Środki finansowe dostępne dla jednostek PGL LP

Jednostki PGL LP w ramach działania 21 Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004–2006” (SPO PROW 2004–2006) mogły starać się o środki finansowe w kwocie 53,232 mln zł. Wnioski mogły złożyć nadleśnictwa z terenów, na których wystąpiła klęska żywiołowa (schemat A) i sąsiadujące (schemat B), co przedstawiono w tabeli 1.

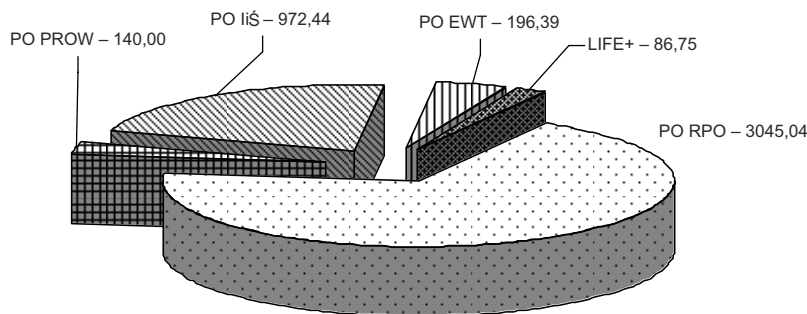
Tabela 1

Liczba nadleśnictw zakwalifikowanych do działania 21 w SPO PROW 2004–2006

Klęska żywiołowa	Liczba nadleśnictw		Regionalna Dyrekcja LP
	schemat A	schemat B	
Huragan 4.07.2002	9	6	Olsztyn i Białystok
Huragan 2003–2004	15	6	Krosno
Powódź lipiec 2004 r	9	–	Katowice, Zielona Góra, Kraków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 września 2004 r. w sprawie uzupełnienia Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”.

W okresie finansowania 2007–2013 jednostki PGL LP, jako beneficjenci środków, mogły starać się o finansowanie działań w ramach programów krajowych: z szesnastu RPO na łączną sumę 3045,0 mln euro (w tym 2056,7 z EFRR), z PO LiŚ środki z ogólnej puli 972,4 mln euro (z funduszy UE 826,6 mln euro), z PO PROW przewidziano dla nadleśnictw PGL LP 140 mln euro (112 mln euro z EFRR), z PO EWT 196,39 mln euro, z LIFE+ 86,7 mln euro (rys. 1).

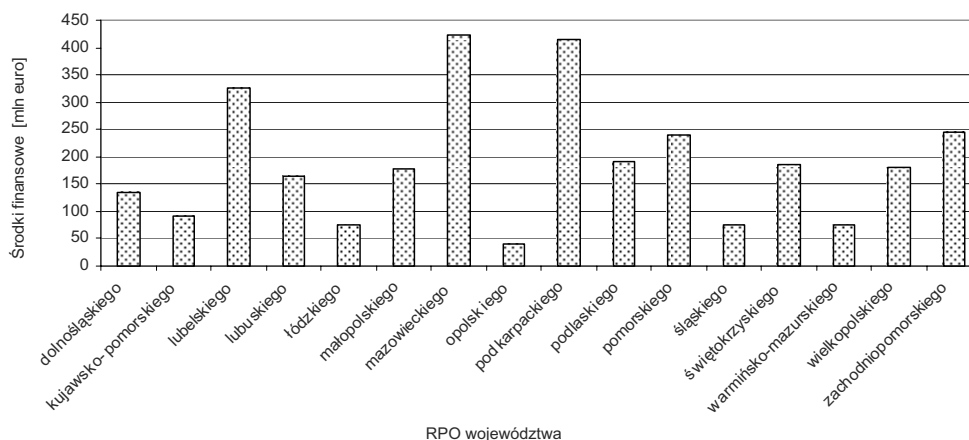
Rysunek 1

Środki finansowe dostępne dla PGL LP w programach operacyjnych [mln euro]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych źródłowych instytucji nadzorujących.

Są to całkowite sumy wymienione w osiach priorytetowych działania, w których jednostki PGL LP zostały wymienione jako przypuszczalni beneficjenci i zawierają one fundusze zarezerwowane na realizację projektów kluczowych i indywidualnych zmniejszających dostępne środki dla ogółu beneficjentów. Wyjątkiem jest tu PO PROW, w którym w osi drugiej, działanie 226 przewidziano jako beneficjentów tylko nadleśnictwa PGL LP.

W RPO Mazowsza i RPO Podkarpackiego przewidziano najwięcej środków (422,8 i 415,8 mln euro) na finansowanie działań, o które mogły występować jednostki PGL LP, przy czym największe (327,5 mln euro) dofinansowanie z EFRR zostało przyznane RPO Podkarpackim (rys. 2). Jednostki PGL LP z terenu województwa opolskiego miały najmniejszą pulę środków finansowych – 40,2 mln euro (z EFRR 19,4 mln euro), o jakie mogły składać wnioski. Średnia dostępnych środków dla PGL LP w RPO wyniosła 190,3 mln euro. Na poziomie średniej krajowej przewidziano środki w RPO województw podlaskiego, świętokrzyskiego i wielkopolskiego. Środki z RPO o jakie mogły starać się jednostki PGL LP (nadleśnictwa, RDLP) głównie określone były w osiach priorytetowych związanych z infrastrukturą turystyczną i zwiększeniem walorów regionów (np. oś „Turystyka i kultura” lub „Turystyka i dziedzictwo kulturowe”) oraz ochroną i poprawą stanu środowiska naturalnego [Trzcinski 2009].

Rysunek 2

Środki finansowe możliwe do pozyskania przez PGL LP w ramach RPO województw

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych źródłowych programów RPO.

W pierwszej kolejności w ramach wyżej wymienionych osi priorytetowych nadleśnictwa mogły realizować zadania zmierzające do wzrostu znaczenia turystyki w rozwoju regionalnym poprzez wykorzystanie walorów turystycznych regionów i rozbudowę ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej. W drugiej kolejności (nie znaczy to, że o mniejszym znaczeniu) realizowane mogły być działania związane z ochroną środowiska, polegające na: gospodarce odpadami (likwidacja „dzikich wysypisk śmieci”), retencjonowaniu wód, rekultywacji obszarów zdegradowanych, ochronie bioróżnorodności i terenów cennych przyrodniczo oraz edukacji ekologicznej.

W PO PROW w działaniu 226 (druga oś priorytetowa – Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich) „Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych” nadleśnictwa PGL LP są jedynymi beneficjentami środków. Przewidziano składanie wniosków w ramach dwóch schematów: I i II, które różniły się zakresem kosztów kwalifikowanych. Schemat I dostępny był dla nadleśnictw, na terenie których wystąpiła katastrofa naturalna lub klęska żywiołowa i zostały wymienione w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z możliwością realizacji zadań związanych z odnowieniem, pielęgnacją i ochroną powierzchni uszkodzonych drzewostanów, ochroną cennych obiektów przyrodniczych, wykonaniem obiektów zapewniających realizację funkcji społecznych lasu, wzmocnieniem systemu ochrony przeciwpożarowej obszarów leśnych [Dz. U. z 2008 r. Nr 103, poz. 658)]. O dostępności środków w ramach schematu II, które jedynie mogły być przeznaczone na wzmocnienie systemu ochrony przeciwpożarowej, decydowało zakwalifikowanie obszaru leśnego do I lub II kategorii zagrożenia pożarowego (Klasyfikacja IBL z 2006 r.). Nadleśnictwa

z rejonu nowosądeckiego i krośnieńsko-przemyskiego (33 jednostki), których obszary leśne zakwalifikowano do trzeciego stopnia zagrożenia pożarowego, zostały wykluczone ze schematu II na całym swoim obszarze lub częściowo, co nie wykluczało zaliczenia niektórych nadleśnictw do schematu I.

W ramach PO EWT realizowanych jest siedem programów współpracy przygranicznej, a tylko w dwóch szczegółowe opisy osi priorytetowych wymieniają jednostki PGL LP jako możliwych beneficjentów w zakresie działań związanych z poprawą infrastruktury przygranicznej i stanu środowiska z pulą środków 196,39 mln euro. Pierwszym programem jest Europejska Współpraca Terytorialna Krajów Meklemburgia – Pomorze Przednie/ Brandenburgia i Rzeczypospolitej Polskiej (województwo zachodniopomorskie) z dwiema osiami priorytetowymi i alokacją środków:

- wspieranie działań na rzecz infrastruktury służącej współpracy transgranicznej i poprawie stanu środowiska na obszarze pogranicza (55,38 mln euro z EFRR),
- wspieranie transgranicznych kontaktów gospodarczych i zacieśnienie współpracy gospodarczo-naukowej (29,95 mln euro z EFRR).

Tabela 2

Dostępne środki dla PGL LP w ramach PO IiŚ

Oś priorytetowa	Działanie	Alokacja środków [mln euro]	
		ogółem	z UE
II. Gospodarka odpadami i ochrona powierzchni ziemi	2.2. Przywracanie terenom zdegradowanym wartości przyrodniczych i ochrona brzegów morskich	235,29	200,00
III. Zarządzanie zasobami i przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska	3.1. Retencjonowanie wody i zapewnienie bezpieczeństwa przeciwpowodziowego	607,05	516,00
	3.2. Zapobieganie i ograniczanie skutków zagrożeń naturalnych oraz przeciwdziałanie poważnym awariom	30,08	25,57
	3.3. Monitoring środowiska	17,91	15,22
V. Ochrona przyrody i kształtowanie podstaw ekologicznych	5.1. Wspieranie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej	58,82	50,00
	5.3. Opracowanie planów ochrony	12,73	10,82
	5.4. Kształtowanie postaw społecznych sprzyjających ochronie środowiska, w tym różnorodności biologicznej	10,56	8,98

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych źródłowych PO IiŚ.

Drugi program to Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej 2007–2013 Polska – Brandenburgia (województwo lubuskie), a w nim osie priorytetowe:

- wspieranie infrastruktury oraz poprawa stanu środowiska ze środkami 69,51 mln euro,
- wspieranie powiązań gospodarczych oraz współpracy sektorów gospodarki i nauki z 12,15 mln euro z EFRR.

W ramach PO IiŚ jednostki PGL LP zostały zakwalifikowane jako beneficjenci w siedmiu działaniach zawartych w trzech osiach priorytetowych (tab. 2). Najwięcej środków (665,04 mln euro) dostępnych jest w trzeciej osi priorytetowej, w tym 607,05 mln euro w działaniu 3.1 Retencjonowanie wody i zapewnienie bezpieczeństwa przeciwpowodziowego.

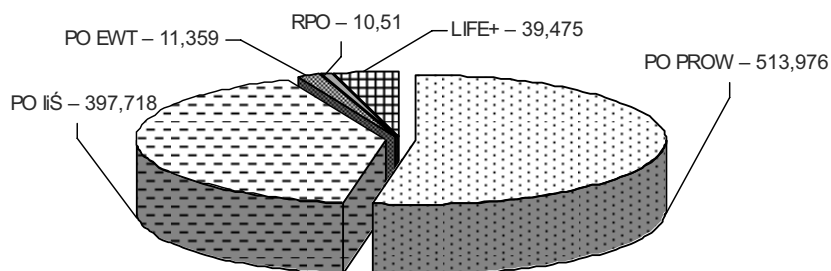
Wykorzystane środki finansowe przez PGL LP

W latach 2004–2006 PGL LP wykorzystało środki finansowe w kwocie 52,134 mln zł w działaniu 226 Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006” (SPO PROW 2004–2006). Do instytucji wdrażającej (Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa) nadleśnictwa złożyły 57 wniosków, w tym 53 z terenów województwa warmińsko-mazurskiego i po dwa z opolskiego i lubuskiego na łączną sumę (podpisane umowy) 52,563 mln zł. Rozliczono wnioski dla schematu A – 34,771 mln zł i schemat B – 17,363 mln zł [www.arimr.gov.pl].

Największe fundusze – 513,976 mln zł PGL LP uzyskały z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich z drugiej osi priorytetowej, działanie 226, a następnie z programu PO IiŚ – 397,718 mln zł (rys. 3). W pozostałych programach operacyjnych jednostki PGL LP także uzyskały znaczące środki (podpisały umowy na realizację zadań): RPO – 10,510 mln zł, PO EWT – 11,359 mln zł i LIFE+ – 39,475 mln zł [www.ckps.lasy.gov.pl), www.arimr.gov.pl/uploads/media/21022014_Odtwarzanie_7-13.pdf].

W ramach PO PROW 234 w latach 2009–2013 nadleśnictwa złożyły 549 wniosków na łączną sumę 1035,795 mln zł, z czego podpisano 374 umowy na kwotę 513,976 mln zł (tab. 3).

Najwięcej umów (111) podpisano w 2012 roku, w pierwszym naborze w 2009 roku 100 wniosków ze 169 złożonych uzyskało akceptację i wynikało to z puli przeznaczonych środków. We wszystkich transzach najwięcej (190) podpisanych umów dotyczyło wniosków złożonych według schematu II na wzmocnienie systemu ochrony przeciwpożarowej obszarów leśnych, a 138 według sche-

Rysunek 3

Uzyskane środki przez jednostki PGL LP z programów krajowych na lata 2007–2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych źródłowych instytucji wdrażających.

Tabela 3

Wykorzystanie środków przez nadleśnictwa z PO PROW 2007–2013

Rok naboru	Liczba wniosków	Wnioskowana kwota pomocy [mln zł]	Liczba podpisanych umów	Kwota umowy [mln zł]
2009	169	368,623	100	181,084
2010	107	145,434	89	92,000
2012	116	221,201	111	149,210
2013	157	300,537	74	91,501
Razem	549	1035,795	374	513,796

Źródło: Opracowanie na podstawie danych ARiMR, www.arimr.gov.pl.

matu I. Część nadleśnictw zakwalifikowanych do obu schematów podpisało 17 umów obejmujących cały zakres kosztów kwalifikowanych.

Według danych ARiMR na dzień 5.02.2014 roku, agencja rozliczyła już 204 umowy podpisane w latach 2009–2012 na łączną sumę 249,469 mln zł. Rozliczono 97 umów (ze 100 podpisanych) z 2009 roku na sumę 161,529 mln zł i 71 z 2010 roku na 61,748 mln zł oraz 36 z 2012 roku na 26,192 mln zł. Największą sumę 10,027 mln zł rozliczyło Nadleśnictwo Lubaczów, następnie Nadleśnictwo Rudzieniec – 7,917 mln zł i Nadleśnictwo Myszyniec – 7,824 mln zł. Najwięcej (121) rozliczonych umów zawierało się w kwocie do 2 mln zł (72 do miliona złotych i 49 do 2 mln zł). Całkowita wypłacona suma środków (obejmująca także płatności pośrednie) przez ARiMR z działania 226 na dzień 21.02.2014 roku wynosi 275,459 mln zł [http://www.arimr.gov.pl/uploads/media/21022014_Odtwarzanie_7-13.pdf].

W ramach 10 RPO 2007–2013 nadleśnictwa uzyskały dofinansowanie na realizację działań związanych z gospodarką leśną, z czego największe środki

(2,706 mln zł) wykorzystano z RPO Podlasia (nadleśnictwa Żednia, Rudka, Supraśl). W pozostałych RPO województw uzyskano: dolnośląskie – 2,285; lubelskie – 1,903; podkarpackie – 1,336; wielkopolskie – 0,915; kujawsko-pomorskie – 0,719; małopolskie – 0,283; świętokrzyskie – 0,176; zachodniopomorskie – 0,097 i warmińsko-mazurskie – 0,085 mln zł [www.ckps.lasy.gov.pl]. W ramach RPO Podlasia Nadleśnictwo Supraśl realizowało zadanie z osi priorytetowej III „Rozwój turystyki i kultury” działanie 3.1 „Rozwój atrakcyjności turystycznej regionu” – z sumą dofinansowania 1,126 mln zł pt. „Utworzenie szlaku powstania styczniowego w Puszczy Knyszyńskiej”. W ramach osi V, działanie 5.2 RPO Podlasie trzy nadleśnictwa finansują działania związane z odnawialnymi źródłami energii [http://www.rpowp.wrotapodlasia.pl/private/upload/file/2c88e37633aafe5f6592da1604df6c6d.pdf]. Dobrym przykładem wykorzystania środków w ramach konkursów z RPO na lata 2007–2013 są również wnioski zatwierdzone do realizacji z nadleśnictw: Biłgoraj (0,251 mln zł), Kielce (0,1934 mln zł), Jarocin (0,262 mln zł), Sieraków (0,279 mln zł) i Łopuchówko (0,278 mln zł).

W ramach działania 5.1 z V osi priorytetowej PO LiŚ jednostki PGL LP uzyskały dofinansowanie w wysokości 30,496 mln zł, w tym: 23,996 mln zł (całkowita suma wniosków 32,527 mln zł) 11 nadleśnictw na realizację 16 projektów i 6,500 mln zł trzy RDLP (Krosno, Kraków, Toruń) w ramach czterech projektów. Prowadzone przez nadleśnictwa działania miały na celu ochronę obszarów przyrodniczo cennych i siedlisk oraz budowę małej infrastruktury (turystycznego zagospodarowania lasu) służącej zabezpieczeniu obszaru Natura 2000. Projekty realizowane przez RDLP dotyczyły ochrony żubra i cisa pospolitego (*Taxus baccata* L.), a RDLP w Gdańsku zrealizowała projekt „Plany ochrony rezerwatów na terenie RDLP w Gdańsku” finansowany z działania 5.3 „Opracowanie planów ochrony” V osi PO LiŚ na łączną sumę 1,131 mln zł z dofinansowaniem 0,946 mln zł z UE. Największym dofinansowaniem z PO LiŚ objęto trzy projekty indywidualne realizowane przez Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych (CKPŚ) z poziomu DGLP w ramach osi priorytetowej II i III:

- Rekultywacja na cele przyrodnicze terenów zdegradowanych, popoligonowych i powojennych zarządzanych przez PGL LP z udziałem 57 nadleśnictw i dofinansowaniem w kwocie 96,421 mln zł. Działania prowadzone będą na powierzchni 24289 ha;
- Zwiększanie możliwości retencyjnych oraz przeciwdziałanie powodzi i suszy w ekosystemach leśnych na terenach nizinnych. Działaniem objęty będzie teren 178 nadleśnictw z wykonaniem 3300 obiektów retencyjnych, a planowane dofinansowanie wyniesie 135 mln zł;

- Przeciwdziałanie skutkom odpływu wód opadowych na terenach górskich. Zwiększenie retencji i utrzymanie w dobrym stanie potoków oraz związanej z nimi infrastruktury. Przewidziany jest udział 55 nadleśnictw i wykonanie 3500 obiektów z dofinansowaniem w kwocie 119 mln zł [DGLP 2013].

Zaawansowanie w realizacji projektów indywidualnych przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Zaawansowanie w realizacji projektów indywidualnych PGL LP z PO liś

Program	Zaawansowanie finansowe według kosztów kwalifikowanych [%]	Zaawansowanie rzeczowe [%]	Wykonane obiekty	Ilość retencjonowanej wody [m ³]	Środki wypłacone z NFOŚiGW [zł]
MNR	45,29	50,80	1825 szt.	10 121 830	21 794 592 zł*
MRG	16	39,00	1360 szt.	344 468	6 200 000 zł**
POL	12,43	16,48	4002,39 ha	–	7 918 815 zł***

* Stan realizacji Mała Retencja Nizinna (MRN) – nadleśnictwa przedłożyły do CKPŚ wydatki na kwotę ok. 75,5 mln zł, w tym: 4,130 mln zł jako niekwalifikowane, 11,5 mln zł oczekuje na weryfikację procedury OOS przez NFOŚiGW, w ramach wniosku o płatność (WOP) przedłożono wydatki w wysokości 60,132 mln zł [DGLP 2013].

** Stan realizacji Mała Retencja Górská (MRG) – nadleśnictwa przedłożyły do CKPŚ wydatki na kwotę 45,973 mln zł, w tym: wydatki niekwalifikowane – 0,135 mln zł, kwota 26,520 mln zł oczekuje na weryfikację procedury OOS przez NFOŚiGW, w ramach WoP przedłożono wydatki w wysokości 19,317 mln zł [DGLP 2013].

*** Stan realizacji Poligony (POL) – nadleśnictwa przedłożyły do CKPŚ wydatki kwalifikowane na kwotę 14,097 mln zł, w tym: 4,736 mln zł zatwierdzone przez CKPŚ oraz 1,442 mln zł w trakcie weryfikacji/uzupełnień w CKPŚ [DGLP 2013].

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Sprawozdanie finansowo-gospodarcze PGL LP za 2012 rok”.

W ramach programu LIFE+ i dofinansowania z NFOŚiGW realizowane są centralnie przez CKPŚ w PGL LP dwa tematy związane z podniesieniem świadomości społeczeństwa o zagrożeniu pożarowym w lesie i jeden z ochroną różnorodności biologicznej na obszarach leśnych, których łączne dofinansowanie z UE wynosi 2 686 627 i 2 322 268 euro ze środków krajowych (tab. 5) [<http://www.ogienwlesie.lasy.gov.pl/home> , <http://www.bestpractice-life.pl/>].

Jednostki PGL LP realizują również działania z PO EWT jako beneficjent wiodący lub jako partnerzy programów realizowanych przez zagraniczne instytucje. Na uwagę zasługują dwa wnioski przygotowane i realizowane przez same nadleśnictwa Wymiarki – dofinansowanie 691 548 euro i Świeradów Zdrój – 767 550 zł (tab. 6).

Tabela 5

Realizowane przez PGL LP tematy i ich dofinansowanie z programu LIFE+ i NFOŚiGW

Nr działania	Temat	Całkowity budżet projektu	Wsparcie finansowe z	
			UE	NFOŚiGW
LIFE08 INF/PL/000523	FORESTFIRE – Ogień w lesie a przyroda – podniesienie świadomości mieszkańców terenów wiejskich w zakresie zapobiegania pożarom lasów	1 987 381	889 544	894 400
LIFE09 INF/PL/000275	FORESTFIRE II – Ogień w lesie a przyroda II – drugi etap kampanii informującej społeczeństwo o zagrożeniu pożarowym w lasach	1500377	750 188	605 973
LIFE10 INF/PL/000673	Ochrona różnorodności biologicznej na obszarach leśnych, w tym w ramach sieci Natura 2000 – promocja najlepszych praktyk	2093790	1 046 895	821 895
Razem		5 581 548	2 686 627	2 322 268

Źródło: <http://www.ogienwlesie.lasy.gov.pl/home>, <http://www.bestpractice-life.pl/>**Tabela 6**

Wybrane działania realizowane przez jednostki PGL LP dofinansowane z PO EWT

Program EWT 2007–2013	Temat działania	Wsparcie	Realizowany przez:
Polska–Saksonia	Utworzenie centrum spotkań leśników polskich i niemieckich w Wymiarkach	691 548 euro	Nadleśnictwo Wymiarki
Czeska Republika–Rzeczpospolita Polska	Czesko–polski singltrek pod Smrkem w Górach Izerskich	767 550 zł	Nadleśnictwo Świeradów Zdrój
Krajów Meklemburgia–Pomorze Przednie/Brandenburgia i Rzeczpospolitej Polskiej (województwo zachodniopomorskie)	Opracowanie transgranicznego systemu wspomagania procesów decyzyjnych dla zdalnej i modelowej oceny biomasy drzewnej w lasach obszaru wsparcia POMERANIA	161 500 euro	RDLP Szczecin Nadleśnictwo Drawno
Południowy Bałtyk	Hardwoods are good – wsparcie przedsiębiorstw związanych z produkcją i przerobem drewna liściastego w basenie Bałtyku Południowego	brak danych	RDLP Gdańsk

cd. tabeli 6

Program EWT 2007–2013	Temat działania	Wsparcie	Realizowany przez:
Rzeczpospolita Polska–Republika Słowacka	Rewitalizacja beskidzkich lasów na polsko-słowackim pograniczu, w celu poprawy ich społecznych, ekologicznych i przeciwpowodziowych funkcji	276 308 euro	RDLP Katowice Nadleśnictwo Wisła, Ujszoły, Jeleśnia
	Polsko-Słowackie Centrum Turystyki Konnej	6 599 euro	Nadleśnictwo Rymanów
	Międzynarodowa leśna ścieżka dydaktyczna Udava–Solinka	brak danych	Nadleśnictwo Cisna
Region Morza Bałtyckiego	Bałtycki krajobraz – innowacyjne podejście do zrównoważonych krajobrazów	550 150 zł brak danych	RDLP Poznań RDLP Olsztyn

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z nadleśnictw i stron internetowych programów EWT.

Wykorzystanie środków przez przykładowe RDLP i nadleśnictwa PGL LP

Zróźnicowanie w uzyskanym dofinansowaniu środków wśród jednostek PGL LP jest znaczne i w dużej mierze zależy od zaangażowania i determinacji poszczególnych pracowników i nadleśniczych. Wiele nadleśnictw, które tak jak np. Nadleśnictwo Świeradów Zdrój (suma dotacji 9,034 mln zł – tabela 7) z RDLP Wrocław czy Bartoszyce (5,957 mln zł), RDLP Olsztyn oraz Łopuchówko z RDLP Poznań (ok. 4,096 mln zł), uzyskiwało dofinansowanie z różnych programów.

Bardzo korzystny bilans poszczególnych regionalnych dyrekcji LP w uzyskiwaniu środków zewnętrznych zapewniły nadleśnictwa, jednak nie można zapomnieć o środkach, które uzyskano z poziomu RDLP. Bilans środków 135,166 mln zł na realizację działań, przy współfinansowaniu z funduszy UE, przez jednostki RDLP we Wrocławiu jest imponujący, w tym z przeważającą rolą dwóch programów PO IiŚ (w ramach projektów indywidualnych PGL LP) i PO PROW działanie 226 (tab. 8).

Autorzy są świadomi, że pomimo wielu starań nie byli w stanie przedstawić wszystkich uzyskanych środków przez jednostki PGL LP (430 nadleśnictw, 17 RDLP i 7 zakładach krajowych) z dostępnych programów i działań z perspektywy finansowej 2007–2014. Można by tu wspomnieć o środkach uzyskanych przez ORWLP w Bedoniu na szkolenia straży leśnej, o finansowaniu w wysokości 2,553 mln zł działań Leśnego Banku Genów w Kostrzycy z MF EOG (decyzja z 11.03.2014) czy wielu innych.

Tabela 7

Wykorzystanie środków z różnych programów przez nadleśnictwo Świeradów Zdrój

Cel dotacji	Nazwa projektu	Wartość dotacji [zł]	Termin realizacji	Źródło dotacji
Edukacja ekologiczna	Izery Trzech Żywiołów	539 130	31.10.2010	RPO Dolnego Śląska
Różnorodność biologiczna	Ochrona cietrzewia i jego ostoł w Karkonoszach i Górach Izerskich	137 906	31.12.2009	EkoFundusz
Przebudowa drzewostanów	Restytucja jodły pospolitej w Sudetach na terenie Nadleśnictwa Świeradów	936 000	31.11.2009	EkoFundusz
Ochrona PPOŻ	Budowa wieży PPOŻ	90 000	30.10.2008	NFOŚiGW
Edukacja ekologiczna	Izery Trzech Żywiołów	1 459 595	31.12.2011	NFOŚiGW
Zagospodarowanie rekreacyjne lasu	Polsko-czeski singletack	767 550	13.12.2011	PO EWT Poska- -Czechy
Różnorodność biologiczna	Ochrona cietrzewia i jego ostoł w Karkonoszach i Górach Izerskich	155 000	13.12.2013	WFOŚiGW
Drogi leśne	Udoskonalenie kompleksów leśnych do prowadzenia prac związanych z przebudową drzewostanów pokłeskowych, ich ochronę...	3 606 774	25.12.2012	PO PROW
Mała retencja	Przeciwdziałanie skutkom odpływu wód opadowych na terenach górskich	1 342 423	31.12.2013	POIiŚ/ NFOŚiGW
Razem		9 034 378		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Nadleśnictwa Świeradów Zdrój.

Tabela 8

Wykorzystanie środków z różnych programów w wybranych RDLP

Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych	Źródło dofinansowania [tys. zł]							Razem
	PROW	RPO	LIFE+	NFOŚiGW	PO IiŚ	PO EWT	eko-Fundusz	
Poznań	24 835,59	1 016,41	237,07	4 589,39	3 483,32	647,23	1 730,73	38 508,72 ¹
Szczecinek	74,25	–	–	16 199,5	–	–	3 173,5	19 447,25*
Wrocław	55 423,45	2 217,36	5 109,14	–	71 556,76	859,9	–	135 166,6 ¹
Białystok	16 980,59	1 976,93	1 093,63	4 826,25	3 886,56	–	–	30 893,17**

* całkowite koszty działań, ** wartość uzyskanego dofinansowania dla RDLP Białystok.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z RDLP.

Wnioski

Uzyskane środki finansowe umożliwiały realizację zadań, które przyczyniły się do ochrony obszarów leśnych, a zwłaszcza ich cennych siedlisk, zabezpieczenia przeciwpożarowego oraz poprawy infrastruktury turystycznej służącej społeczeństwu.

Nadleśnictwa PGL LP realizując działania związane z rekreacyjnym i turystycznym zagospodarowaniem lasu przyczyniają się do rozwoju infrastruktury lokalnej.

Jednostki PGL LP – nadleśnictwa, regionalne dyrekcje oraz inne potrafią dobrze aplikować o środki z różnych programów, a co najważniejsze, także dobrze je zrealizować i rozliczyć.

Przykładem dobrego wykorzystania środków i kontynuacji działań przez jednostki PGL LP może być PO PROW z lat 2004–2006 i 2007–2013 działanie 226 „Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych”.

Przed PGL LP w przyszłości stoi wiele zadań związanych z realizacją funkcji społecznych i ekologicznych lasu czy adaptacją lasów i leśnictwa do zachodzących zmian klimatu. Wskazuje to na konieczność umożliwienia jednostkom PGL LP starania się o środki z funduszy UE w kolejnej perspektywie finansowania na lata 2014–2020.

Literatura

- ŁADYKA S., 2007: *Pół wieku Unii Europejskiej – nowe wyzwania*, XII Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Unia Europejska w gospodarce światowej – nowe uwarunkowania, SGH Warszawa.
- DGLP 2013: *Sprawozdanie finansowo-gospodarcze PGL LP za 2012 rok*, DGLP, Warszawa.
- Program Europejska Współpraca Terytorialna Krajów Meklemburgia–Pomorze Przednie/Brandenburgia i Rzeczypospolitej Polskiej (województwo zachodniopomorskie).
- Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej 2007–2013 Polska–Brandenburgia (województwo lubuskie).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 20 maja 2008 w sprawie szczególnych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzenie instrumentów zapobiegawczych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz.U. Nr 103, poz. 658).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 września 2004 r. w sprawie uzupełnienia Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”. (Dz.U. Nr 207, poz. 2117).

TRZCIŃSKI G. 2009: *Możliwości wykorzystania środków finansowych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe*, Sylwan 153(10), s. 689–698.

www.arimr.gov.pl

www.arimr.gov.pl/uploads/media/21022014_Odtwarzanie_7-13.pdf

[www.europa.eu/about-eu/eu-history/1945-1959/foundingfathers/schuman/index_pl.htm](http://europa.eu/about-eu/eu-history/1945-1959/foundingfathers/schuman/index_pl.htm)

www.funfuszeeuropejskie.gov.pl

www.nfosigw.gov.pl

www.ckps.lasy.gov.pl

www.ckps.lasy.gov.pl/dla-jednostek-pgl-lp#.UzMmf2dOWt8

www.mrr.gov.pl

www.rpowp.wrotapodlasia.pl/private/upload/file/2c88e37633aafe5f6592da1604df6c6d.pdf

The implementation of multifunctional forest management by the State Forests National Forest Holding with use of European funds

Abstract

In the following paper the authors provide an analysis of the possibility of implementing by the State Forests National Forest Holding (PGL LP) a multifunctional, sustainable forest management based on the principles of environmental protection, co-financed from EU funds and national programs in the 2007–2013 funding perspective. The following national programs were taken into account: Regional Operational Programmes, Infrastructure and Environment Operational Programme, Rural Development Programme, European Territorial Cooperation Programme. The programmes were analysed to the extent where the State Forests units (Forest Districts, Regional Directorates of National Forest, State Forests of National Forest) were beneficiaries of financial funds. The analysis of the use of funds by the State Forests units, accompanied by a general statement and selected projects was performed. The issues related to direct payments in the study were not taken into account.

Małgorzata Raczkowska

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Gender Gap – nierówności ekonomiczne w krajach europejskich ze względu na płeć

Wstęp

W przestrzeni gospodarczej można spotkać się z wieloma rodzajami nierówności społecznych. Dotyczą one różnych aspektów, np.: dochodów i poziomu konsumpcji, dostępu do informacji, pracy, możliwości korzystania z dóbr kultury, warunków rozwijania i spożytkowania osobistych uzdolnień, możliwości udziału w życiu publicznym, osiąganiu prestiżu społecznego. Nierówności występują zarówno między krajami, wewnątrz państw, między grupami społecznymi, jak i między poszczególnymi członkami społeczności ludzkiej.

Jednym z rodzajów nierówności występującym we współczesnym świecie jest nierówność ze względu na płeć. Zasadnicza przyczyna tej nierówności tkwi w charakterze struktur instytucji społecznych oraz w systemach wartości i subiektywnych poglądów, które tworzą i pogłębiają tę różnicę. Dyskryminacja społeczna kobiet obejmuje różne sfery życia, w tym przede wszystkim sferę ekonomiczną oraz polityczną.

Cel i metoda badań

Przedmiotem niniejszego opracowania jest problematyka nierówności według płci rozpatrywana w krajach europejskich w latach 2012–2013, a celem opracowania analiza i ocena zróżnicowania państw europejskich z punktu widzenia równych szans kobiet i mężczyzn w pięciu kluczowych obszarach: gospodarka, edukacja, zdrowie, polityka oraz rolnictwo. Przeprowadzone badania skupiają się na analizach z wykorzystaniem wskaźników *gender* stosowanych

w statystyce międzynarodowej: Gender Pay Gap oraz Global Gender Gap Index. Do realizacji celu badawczego wykorzystano literaturę przedmiotu oraz wtórne dane statystyki Eurostat, a także dane World Economic Forum. W artykule posłużono się metodą analizy porównawczej. Wyniki badań zestawiono w formie wykresów.

Pojęcie nierówności, dyskryminacji i równouprawnienia

Przyczynami zainteresowania w naukach społecznych, w tym w ekonomii, tematyką nierówności społecznych są zarówno względy ideologiczne, jak i próba uchwycenia przemian struktury społecznej. W literaturze poświęconej problematyce nierówności można znaleźć wiele różnych definicji tego pojęcia. Ich niejednorodny charakter wynika przede wszystkim z dynamiki przemian nierówności w różnych sferach życia. Jedna z definicji nierówności społecznych mówi, że jest ona „środkiem, dzięki któremu społeczeństwo zapewnia sumienną obsadę najważniejszych pozycji przez najbardziej kwalifikowane osoby. Stąd każde społeczeństwo, niezależnie od tego, czy jest proste czy skomplikowane, musi różnicować ludzi według prestiżu i szacunku, i musi zawierać pewien stopień zinstytucjonalizowanej nierówności” [Kokociński 2009]. Nierówności społeczne są zatem nierównością struktury społecznej, opartej na nierównym podziale dochodów i prestiżu społecznego (nierówny podział dóbr materialnych, a także niematerialnych w społeczeństwie).

Z kolei Zachorowska-Mazurkiewicz definiuje nierówności jako „sytuację, w której poszczególne jednostki nie mogą w pełni korzystać z przywilejów dostępnych innym lub także, że są wprost inaczej (gorzej) traktowane tylko ze względu na przynależność do pewnej grupy bądź kategorii społecznej” [Zachorowska-Mazurkiewicz 2011]. Według Sztompki, „nierówności społeczne dotyczą nie cech indywidualnych, lecz innego rodzaju cech, tych cech pośrednich, które upodabniają do siebie pewne tylko zbiorowości – grupy społeczne, albo pewne tylko lokalizacje w społecznej strukturze – pozycje społeczne (statusy). Inaczej, nierówności społeczne dotyczą sytuacji, gdy ludzie są nierówni sobie nie z racji jakichkolwiek cech cielesnych czy psychicznych, lecz z powodu ich przynależności do różnych grup albo zajmowania różnych pozycji społecznych” [Sztompka 2002]. Z kolei Goodman określa nierówności społeczne jako „różnice między jednostkami wynikające z nierównego rozdzielania dóbr przez społeczeństwo, ale także z tego, że pewne osoby pracują ciężiej od innych, lub wybrały zawód czy karierę zapewniającą więcej władzy niż inne” [Goodman 1988].

Obok pojęcia nierówności w literaturze przedmiotu funkcjonuje termin dyskryminacja. Definicja dyskryminacji odnosi się do łacińskiego słowa *discrimina-*

tio oznaczającego rozróżnienie i nierówne traktowanie, wybiórczą ocenę. Turner i Musick [1985] określają dyskryminację jako „proces, w toku którego członkowie jednej, rozpoznawalnej populacji działają w celu zamknięcia dostępu innej rozpoznawalnej populacji do cenionych dóbr, takich jak pieniądze, władza, prestiż, prawa obywatelskie, miejsca pracy oraz inne cenione dobra”.

Z dyskryminacją ze względu na płeć mamy do czynienia wtedy, gdy dana osoba jest gorzej traktowana, ponieważ przynależy do określonej płci (dyskryminacja bezpośrednia), jak również i wtedy, gdy płeć nie jest oficjalnym kryterium nierówności, np. wówczas, kiedy pozornie neutralne prawo, polityka czy praktyka dają negatywny efekt dla osób należących do określonej płci (dyskryminacja pośrednia).

Równouprawnienie oznacza równe prawa kobiet i mężczyzn, równe możliwości samorealizacji w sferze prywatnej i publicznej. Jest to wolność w podejmowaniu decyzji bez ograniczeń narzucanych przez rolę płci. Równość jest wtedy, gdy obu płciom przypisuje się równą społeczną wartość, prawa i obowiązki, równy dostęp do zasobów i dóbr. Warto zaznaczyć, że chodzi tu o równe prawa do realizacji takich samych lub różnych potrzeb ludzi niezależnie od płci. Nie znaczy to, że kobiety i mężczyźni mają być lub są identyczni. Uczestnictwo na równych prawach i szanse kobiet oraz mężczyzn w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym są warunkiem osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, pokoju, bezpieczeństwa i jest to konieczne do pełnego poszanowania praw człowieka.

W artykule pojęcie nierówności społecznych jest rozumiane jako nierówny dostęp do cenionych dóbr, takich jak: bogactwo, władza, prestiż, wykształcenie, zdrowie, zawód, a więc podejście wyraźnie korespondujące z definicjami nierówności społecznych według Goodmana i Sztompki.

Pomiar nierówności społecznych według płci

Na wstępie należy zaznaczyć, iż prowadzone badania dotyczące nierówności płci nie oceniają, czy sytuacja kobiet i mężczyzn jest dobra czy też zła, a jedynie informują o różnicach w sytuacji kobiet i mężczyzn.

Najbardziej znanymi wskaźnikami syntetycznymi mierzącymi równość płci są wskaźniki używane w międzynarodowych badaniach porównawczych. Stanowią one instrumenty badawcze pozwalające na uszeregowanie państw, zbudowanie listy rankingowej oraz wyróżnienie państw, których polityka prowadzi do najbardziej wyrównanej sytuacji kobiet i mężczyzn w różnych obszarach życia społeczno-gospodarczego [Rawłuszko 2007, s. 17–18].

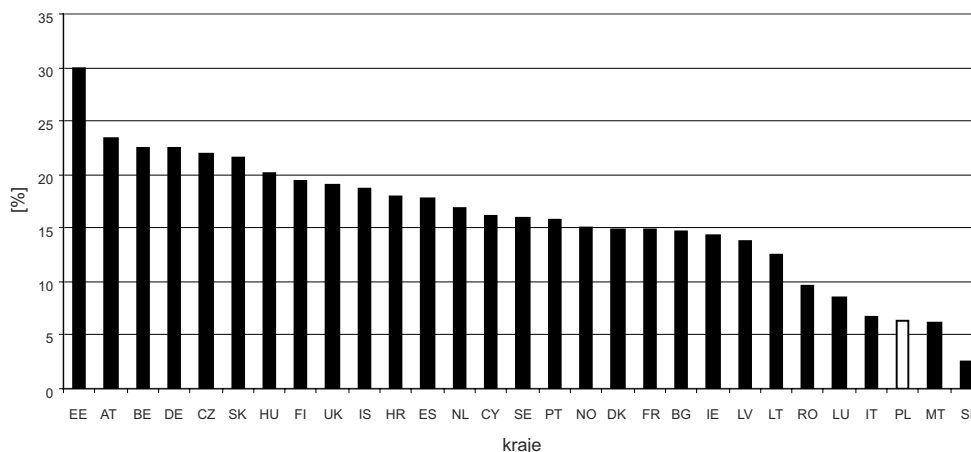
Jednym z takich wskaźników jest luka płacowa (*gender pay gap*, *gender wage gap*). Wskaźnik ten przedstawia różnicę w przeciętnych godzinowych wynagro-

dzeniach brutto kobiet i mężczyzn [*Przeciwdziałanie...* 2014, s. 5]. Wskaźnik luki płacowej nie uwzględnia wszystkich czynników wpływających na różnicę w poziomach wynagrodzeń kobiet i mężczyzn (np.: wykształcenie, staż, stanowisko, branża). Pokazuje on ogólny wymiar nierówności wynagrodzeń między płciami w skali danego kraju. Luka płacowa nie wyznacza więc różnicy wysokości wynagrodzeń kobiet i mężczyzn znajdujących się w tej samej sytuacji zawodowej (to samo stanowisko, kwalifikacje, staż pracy itd.), lecz pokazuje różnicę w poziomie wynagrodzeń między płciami wynikającą m.in. z tego, że kobiety pracują w gorzej wynagradzanych branżach, częściej w niepełnym wymiarze czasu pracy, rzadziej zajmują wysoko wynagradzane stanowiska kierownicze.

Badania Eurostatu pokazały, że w 2012 roku, godzinowe zarobki brutto kobiet były średnio o 16,4% niższe od zarobków mężczyzn w Unii Europejskiej (UE-28) i 16% w strefie euro (EA-17)¹. W poszczególnych państwach członkowskich różnica płac kształtowała się od 2,5% w Słowenii do 30,0% w Estonii (rys. 1). Sześć krajów UE wykazywało lukę płacową poniżej 10%. Do grona tych państw należą: Rumunia, Luksemburg, Włochy, Polska, Malta oraz Słowenia. W tych krajach kobiety bardzo rzadko zajmują się pracą w niskopłatnych zawodach wymagających niskich kwalifikacji. Są to też kraje o dość dużym odsetku kobiet biernych zawodowo. Poniżej unijnej średniej znajdują się także: Belgia, Bułgaria, Irlandia, Francja, Łotwa, Litwa, Portugalia, Szwecja i Norwegia. Najwyższe wskaźniki luki płacowej odnotowano w Estonii, Austrii, Belgii, Danii, Czechach oraz Słowacji, co wynika z dużej liczby kobiet pracujących w tych krajach w niepełnym wymiarze czasu pracy.

W 2012 roku różnice w poziomie płac kobiet i mężczyzn w większości krajów były wyższe w sektorze prywatnym niż publicznym. W sektorze publicznym najkorzystniejsza dla kobiet sytuacja była w Belgii, gdzie kobiety zarabiała o 3% więcej niż mężczyźni oraz na Cyprze, gdzie różnica wynosiła 0,3% na korzyść mężczyzn. Bardzo dobrze wypadła też Polska – mężczyźni zarabiali o 3,7% więcej niż kobiety. Największe różnice na korzyść mężczyzn były na Węgrzech – 24,4% oraz w Czechach – 21,2%. Inaczej wskaźnik luki płacowej kształtował się w sektorze prywatnym, gdzie we wszystkich krajach mężczyźni zarabiali wyraźnie więcej niż kobiety. Najlepiej wyglądała sytuacja w Słowenii, gdzie różnica między płciami wynosiła 8,9% oraz w Bułgarii – 12,4%. W Polsce mężczyźni zarabiali o 16,1% więcej od kobiet. Najwyższe dysproporcje odnotowana w Portugalii, gdzie różnica wynosiła aż 29,4% i w Niemczech – 25,7% [*Gender...* 2014].

¹ Dane dotyczące różnicy w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn są oparte na badaniu struktury zarobków (SES) przeprowadzanym co cztery lata przez Eurostat.

Rysunek 1

Wskaźnik luki płacowej (Gender Pay Gap) w krajach europejskich w 2012 roku [%]; EE – Estonia, AT – Austria, BE – Belgia, DE – Niemcy, CZ – Czechy, SK – Słowacja, HU – Węgry, FI – Finlandia, UK – Wielka Brytania, IS – Islandia, HR – Chorwacja, ES – Hiszpania, NL – Holandia, CY – Cypr, SE – Szwecja, PT – Portugalia, NO – Norwegia, DK – Dania, FR – Francja, BG – Bułgaria, IE – Irlandia, LV – Łotwa, LT – Litwa, RO – Rumunia, LU – Luksemburg, IT – Włochy, PL – Polska, MT – Malta, SI – Słowenia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Gender pay gap statistics*, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics (data dostępu: 10.04.2014).

W krajach europejskich sytuacja kobiet i mężczyzn jest zróżnicowana, także ze względu na rodzaj umowy o pracę. W przypadku umów na czas określony znacznie większe różnice między płacami – na korzyść mężczyzn – występowały w Hiszpanii i Portugalii – ponad 25%. Na Malcie i w Irlandii kobiety zarabiały więcej od mężczyzn przy tego rodzaju umowach [Gender... 2014].

Istotnym elementem, który wpływa na rozwarstwienie dochodów między płaciami, jest też wiek. W większości krajów najmniejsze różnice w dochodach między płaciami występowały u osób do 25. roku życia, a stosunkowo nieduże – w grupie 25–34 lata. Znacznie większe różnice dochodowe między kobietami i mężczyznami odnotowano wśród osób między 35. a 64. rokiem życia [Gender... 2014].

Kolejnym wskaźnikiem wykorzystywanym do oceny poziomu nierówności społecznych ze względu na płeć jest obliczany przez World Economic Forum wskaźnik nierówności płci – Global Gender Gap Index. Indeks ten analizuje różnice między mężczyznami i kobietami w czterech podstawowych kategoriach: gospodarka, osiągnięcia w edukacji, władza polityczna oraz zdrowie. GGGI bada dystrybucję tych dóbr wśród kobiet i mężczyzn, a nie ich ogólny poziom w kraju. Przez to pokazuje sytuację niezależnie od poziomu rozwoju danego państwa.

Dla każdej z wyróżnionych kategorii tworzony jest oddzielny subindeks, budowany na podstawie przyjętych zmiennych (tab. 1). Subindeks gospodarka oparty jest o cztery wskaźniki uwzględniające m.in. aktywność zawodową, wysokość pensji, udział i dostęp do stanowisk wymagających wysokich kwalifikacji. Osiągnięcia w edukacji obejmują dostęp do podstawowej i wyższej edukacji oraz stopę analfabetyzmu. Subindeks zdrowie uwzględnia średnią długość życia oraz relację płci w chwili urodzenia. Ostatni indeks dotyczący równouprawnienia politycznego zbudowany jest o trzy istotne zmienne, które oceniają udział kobiet w strukturach decyzyjnych. Większość użytych do stworzenia indeksu wskaźników pochodzi z publicznie dostępnych „twardych danych” zebranych przez takie międzynarodowe organizacje, jak Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO), Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) czy United Nations Development Programme [Sobczak 2013, s. 72].

Indeks Global Gender Gap oznaczany jest jako liczba pomiędzy 0,00 (przyjęte jako nierówność we wszystkich badanych wskaźnikach) a 1 (całkowita równość w badanych wskaźnikach). Wynik danego kraju informuje, ile nierówności udało się zlikwidować (np. 0,850 oznacza, że udało się zlikwidować 85% badanych nierówności).

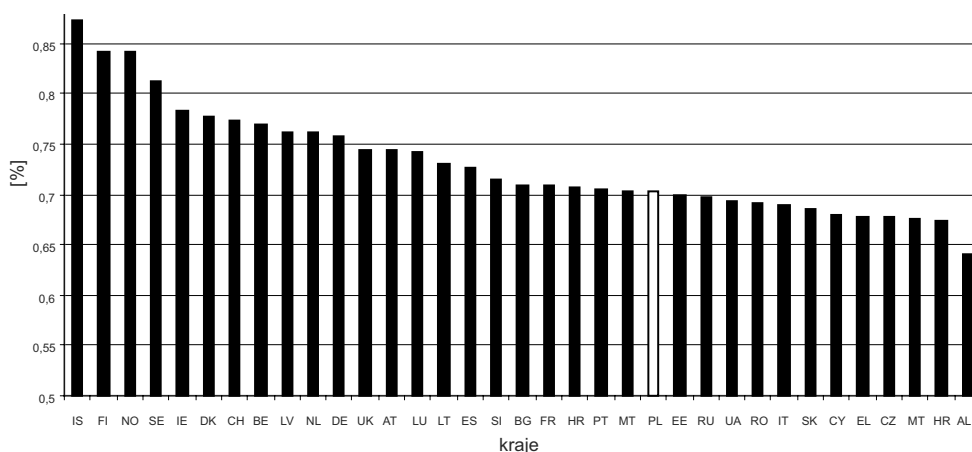
Dane WEF pokazują, że w 2013 roku najwięcej nierówności między płciami (powyżej 80%) udało się zlikwidować w czterech europejskich krajach: Islandii, Finlandii, Norwegii oraz w Szwecji (rys. 2). Druga grupa krajów z poziomem wskaźnika między 70 a 80% obejmowała 19 krajów, z czego większość z nich ma wskaźnik poniżej 75%. Grupę tę zamyka Polska ze wskaźnikiem na pozio-

Tabela 1

Zmienne wykorzystywane do tworzenia subindeksów wskaźnika Global Gender Gap Index

Subindeks	Zmienne
Gospodarka	poziom zatrudnienia kobiet i mężczyzn, wysokość płac, równość płac za podobną pracę, dostęp do stanowisk wymagających wysokich kwalifikacji (wyodrębnia się dwie grupy takich stanowisk: legislatorzy, urzędnicy wysokiej rangi i menedżerowie oraz specjaliści i pracownicy techniczni)
Osiągnięcia w edukacji	stopa analfabetyzmu, dostęp do podstawowej, średniej i wyższej edukacji
Zdrowie i długość życia	urodzenia według płci (stosunek liczby urodzeń kobiet do liczby mężczyzn), średnia długość życia
Równouprawnienie polityczne	reprezentacja płci w parlamencie, na stanowiskach ministerialnych, w najwyższych władzach (stanowisko premiera lub prezydenta w ostatnich 50 latach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 13.

Rysunek 2

Wskaźnik Global Gender Gap w krajach europejskich w 2013 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

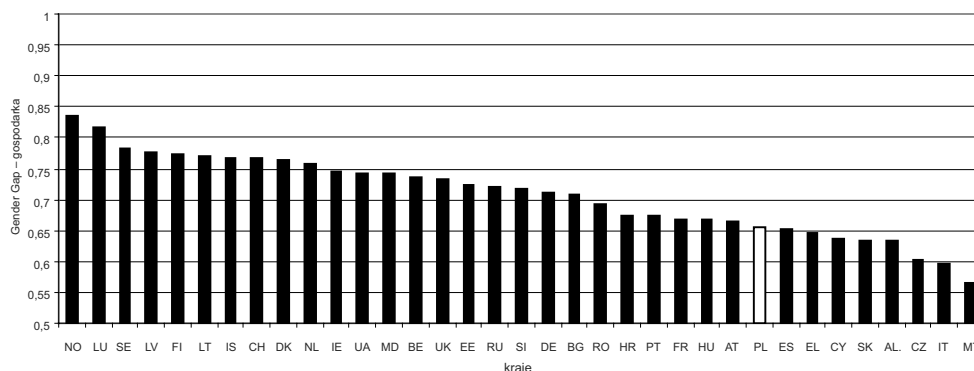
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 8–11.

mie 0,7031. Trzecia grupa państw to kraje o największych nierównościach między płciami – wskaźnik poniżej 70%. Wśród tych krajów należy wymienić m.in. Estonię, Rosję, Ukrainę oraz Włochy. Najniższy indeks Gender Gap odnotowano w Albanii – 0,6412.

W latach 2009–2013 łączny wynik Global Gender Gap dla Europy zmniejszył się o 0,3 p.p. Spadek ten można tłumaczyć przede wszystkim spadkiem subindeksu zdrowie i długość życia, który nie został w pełni zrównoważony przez wzrost innych subindeksów.

Analizując wskaźnik Gender Gap ze względu na wyróżnioną kategorię, można zauważyć większe odchylenia niż w przypadku indeksu ogólnego.

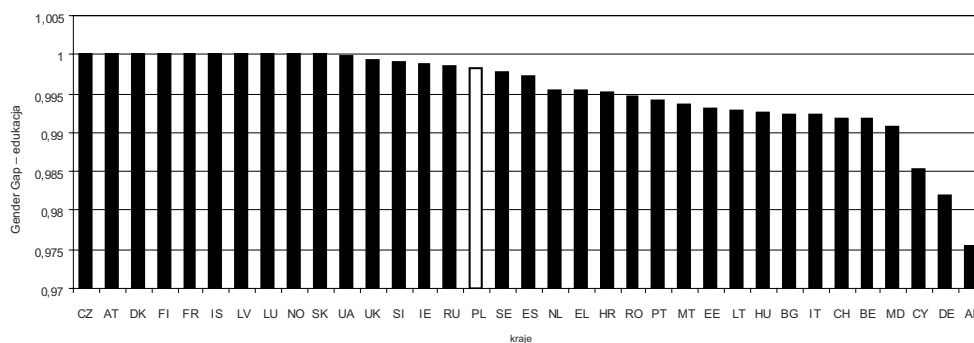
Pierwszy z subindeksów, badający nierówności między płciami w obszarze gospodarki, pokazuje bardzo duże różnice pomiędzy krajami europejskimi – o 41 p.p. (rys. 3). Najwięcej nierówności ekonomicznych między kobietami i mężczyznami udało się zlikwidować w Norwegii – 83% oraz w Luksemburgu – 81%, natomiast najmniej w Czechach, we Włoszech oraz na Malcie – poniżej 60%. W większości krajów wskaźnik ten oscylował między 70 a 80%. W ogólnej klasyfikacji należy wskazać na Litwę, która jest krajem z najwyższą pozycją w regionie jeśli chodzi o wskaźnik aktywności zawodowej, jak również wskaźnik pracowników technicznych i fachowców. Polska znalazła się na 27. miejscu, z indeksem poniżej średniej europejskiej – z poziomem likwidacji nierówności 65%.

Rysunek 3

Wskaźnik Gender Gap – gospodarka w 2013 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 12–13.

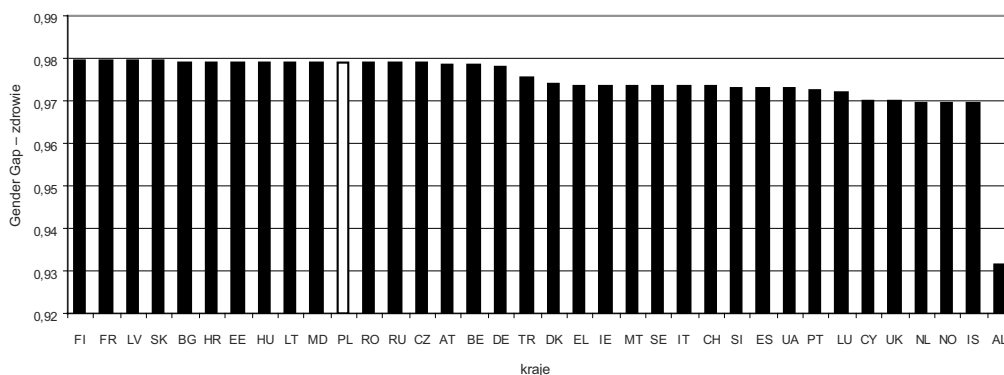

Rysunek 4

Wskaźnik Gender Gap – edukacja w 2013 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 12–13.

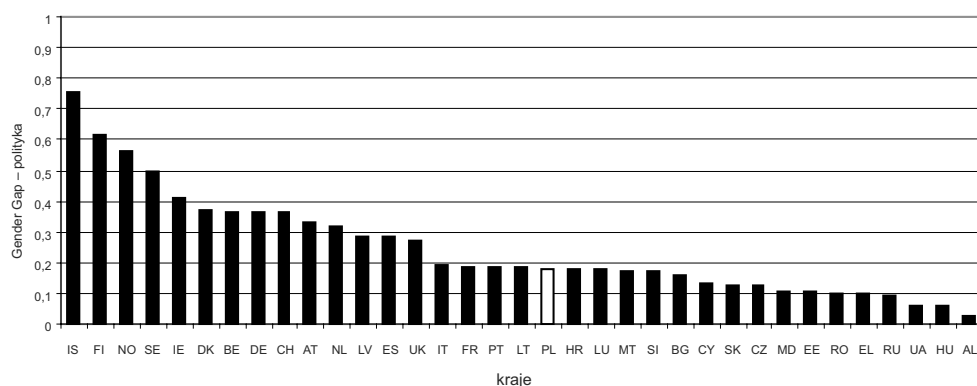
W 2013 roku indeks badający poziom wyrównania nierówności płci w zakresie edukacji oscylował w granicy górnej normy (rys. 4). W 10 państwach europejskich (Finlandii, Norwegii, Danii, Czechach, Austrii, Francji, Islandii, Luksemburgu Słowacji oraz na Łotwie) zlikwidowano 100% nierówności między kobietami i mężczyznami. W pozostałych państwach wskaźnik ten przybierał równie wysokie wartości od 97% w Albanii do 99% w pozostałych państwach. Polska uplasowała się na 16. pozycji z indeksem na poziomie 99%. Portugalia jest krajem mającym najwyższą pozycję jeśli chodzi o wskaźnik edukacji na poziomie średnim.

Rysunek 5

Wskaźnik Gender Gap – zdrowie i długość życia w 2013 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 12–13.

Rysunek 6

Wskaźnik Gender Gap – równouprawnienie polityczne w 2013 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Gender Gap Report 2013*, World Economic Forum 2013, s. 12–13.

Wskaźnik oceniający różnice między płciami w obszarze zdrowia, podobnie jak poprzedni subindeks, kształtował się na stosunkowo wysokim poziomie (rys. 5). W 2013 roku w ogólnym rankingu najwyższą pozycję zajęły Finlandia, Francja, Łotwa oraz Słowacja, ze wskaźnikiem 0,9796. Polska znalazła się na 11. miejscu z blisko 98-procentowym wyrównaniem nierówności. Najniższy indeks odnotowano w Albanii – 0,9313.

Płaszczyzną, w której występują bardzo wyraźne nierówności pomiędzy kobietami i mężczyznami, jest polityka (rys. 6). Jedynie w trzech krajach europejskich subindeks równouprawnienie polityczne kształtował się na poziomie przewyższającym 50% – w Islandii 75%, Finlandii – 61% oraz Norwegii – 56%. Kraje te zajmują trzy czołowe miejsca jeśli chodzi o udział kobiet na stanowiskach ministerialnych: 53% w Norwegii, 52% w Szwecji i 50% w Finlandii. Szwecja zajmuje również drugie miejsce pod względem liczby kobiet w parlamencie (45% ogółu parlamentarzystów to kobiety). W pozostałych państwach indeks był na bardzo niskim poziomie – poniżej 50%. W Rumunii, Grecji, Rosji, na Ukrainie, na Węgrzech oraz w Albanii osiągnął wartości poniżej 10%. W tej klasyfikacji Polska znalazła się na 19. miejscu z 17-procentowym poziomem wyrównania nierówności.

Kobiety na obszarach wiejskich

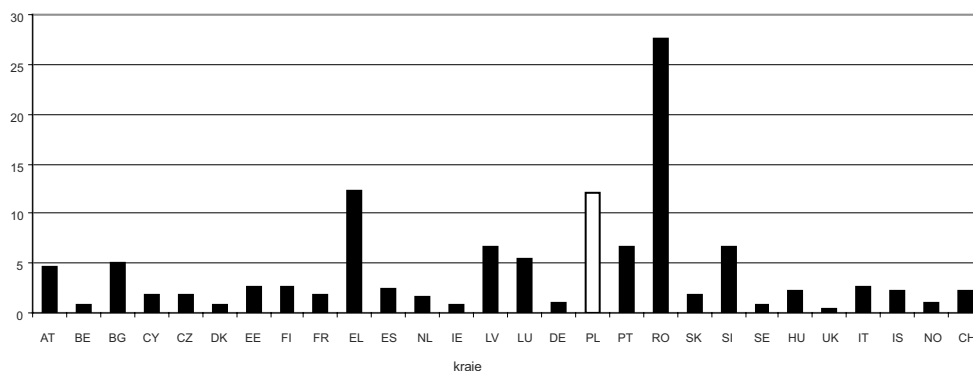
Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne oraz większy napływ ludności z miasta przyczyniły się do zmian w obrębie struktur rodzin wiejskich. Obecnie wiejskie rodziny nie są już tak liczne jak przed laty. Sprawowanie funkcji rodzicielskich również zmieniło swój zasięg jakościowy. To właśnie stosunek do dzieci współczesnej kobiety wiejskiej wymusił nowe zadania.

W krajach europejskich na obszarach wiejskich mieszka wiele kobiet wykształconych, nastawionych na rozwój i samorealizację, świadomych swego potencjału, lecz nieznajdujących na współczesnej wsi odpowiednich warunków społecznych i kulturowych, które pozwoliłyby nie tylko na jego odpowiednie wykorzystanie, ale także na zajmowanie pozycji społecznych odpowiadających temu potencjałowi. Współczesna kobieta wiejska jest ważnym podmiotem wiejskiej społeczności lokalnej, mieszka i identyfikuje się z życiem na wsi, jest połączona więzami ze środowiskiem wiejskim, często łączy elementy tradycji z nowoczesnością.

W Unii Europejskiej rolnictwo to piąty co do wielkości pracodawca mężczyzn, zatrudniający 5% całkowitej siły roboczej, i siódmy z kolei pracodawca kobiet, dający zatrudnienie 3% pracujących kobiet. W Europie przeciętnie jedno na pięć gospodarstw prowadzonych jest przez kobietę (rys. 7).

W krajach europejskich w 2012 roku najwyższy odsetek kobiet pracujących w rolnictwie odnotowano w Rumunii – 27%, w Grecji – 12,5% oraz w Polsce – blisko 12%, najniższy natomiast w Belgii – 0,9% oraz w Norwegii i Niemczech – po ok. 1%. W większości krajów europejskich udział kobiet pracujących w rolnictwie kształtuje się na poziomie nieprzekraczającym 5%.

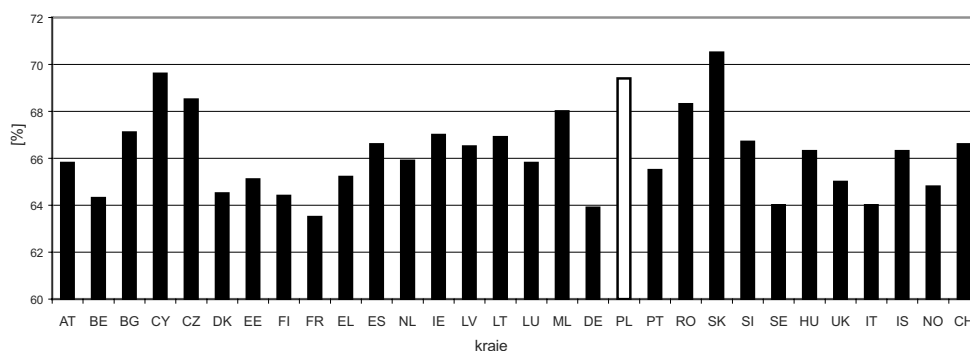
Udział kobiet kierujących gospodarstwem jest zróżnicowany w zależności od kraju i stanowi od ponad 25% we Włoszech, Austrii, Hiszpanii i Grecji do

Rysunek 7

Kobiety pracujące w rolnictwie w krajach europejskich w 2012 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (data dostępu: 10.04.2014).

Rysunek 8

Wskaźnik aktywności zawodowej kobiet na obszarach wiejskich w krajach europejskich w 2012 roku [%]; objaśnienia jak pod rysunkiem 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (data dostępu: 10.04.2014).

mniej niż 10% w Niemczech, Danii i Holandii. Im bardziej rozdrobnione rolnictwo, tym więcej kobiet w nim pracuje, więcej też gospodarstw kierowanych przez kobiety znajduje się w grupach małoobszarowych gospodarstw.

W krajach Unii Europejskiej aktywność zawodowa kobiet jest wyższa na obszarach zurbanizowanych niż na obszarach wiejskich. Największe różnice pomiędzy aktywnością kobiet z miasta i ze wsi występuje w Bułgarii, na Słowacji i Litwie. Najwyższy wskaźnik aktywności kobiet z obszarów wiejskich wystę-

puje na Słowacji (70,5%), Cyprze (69,6%) oraz w Polsce (69,4%), a najniższym charakteryzuje się Francja (63,5%) – rysunek 8.

Wiele kobiet, które są partnerkami w rodzinnych przedsiębiorstwach rolnych, a nie pracownicami, może znaleźć się poza zasięgiem ustawodawstwa w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy. Niektóre państwa członkowskie, takie jak Wielka Brytania, podjęły decyzję o traktowaniu takich pracowników rolnych jako pracowników, wobec których stosowane będzie ustawodawstwo w zakresie bhp, a także uwzględniły tę kwestię w wytycznych dla sektora. Kobiety pracujące w rolnictwie mogą być narażone na takie same zagrożenia i ryzyko, co mężczyźni, jednak dodatkowo są narażone na inne ryzyko, głównie dotyczące płodności (np. spowodowane pestycydami i czynnikami biologicznymi). Oprócz tego kobiety mogą być silniej narażone na związane z pracą urazy szyi i kończyn górnych.

Wnioski

Rozważania dotyczące nierówności między kobietami i mężczyznami w krajach europejskich, podjęte w tym opracowaniu, skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Definicje nierówności społecznych związane są ściśle z sytuacją społeczną, ulegają tak jak i ona zmianom. Występują pewne rodzaje nierówności, tzw. tradycyjne, których opisywanie od wielu lat odbywa się w tych samych kategoriach, a zmianie ulega jedynie ich empiryczny wymiar.
2. Uwzględniając dane statystyczne Eurostatu można potwierdzić, iż w krajach europejskich występuje dyskryminacja płacowa kobiet. Różnice w wysokości wynagrodzeń są rezultatem nakładania się wielu czynników o charakterze prawnym, społecznym i kulturowym.
3. W 2013 roku w Islandii, Finlandii, Norwegii i Szwecji wskaźnik Global Gender Gap kształtował się na poziomie przewyższającym 80% – tzn. udało się tym krajom zlikwidować większość nierówności ze względu na płeć w różnych sferach życia. Na dole rankingu znalazły się kraje, które nadal potrzebują niwelowania dysproporcji w pozycji kobiet i mężczyzn – Albania, Węgry oraz Malta.
4. W 2013 roku państwa europejskie najbardziej zbliżyły się do standardu równości w obszarze edukacji, a następnie zdrowia. Zdecydowanie największa nierówność oraz zróżnicowanie wystąpiło w obszarze władzy politycznej.
5. W krajach, w których mechanizacja rolnictwa jest na wysokim poziomie, zmniejsza się zapotrzebowanie na kobiecą siłę roboczą, z drugiej jednak strony panuje przeświadczenie, że praca kobiet w gospodarstwie jest bar-

dziej wszechstronna i elastyczna. W Europie przeciętnie jedno na pięć gospodarstw prowadzonych jest przez kobietę.

Literatura

- GOODMAN N., 1988: *Wstęp do socjologii*, PWN, Warszawa, s. 125.
- KOKOCIŃSKI M., 2009: *Metodologiczne aspekty badania nierówności społecznych*, [w:] *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, red. K. Muzia, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 14.
- RAWŁUSZKO M., 2007: *Gender Index a inne wskaźniki równościowe*, [w:] *Monitorowanie równości kobiet i mężczyzn w miejscu pracy*, red. E. Lisowska, GenderIndex, Warszawa, s. 17–18.
- SOBCZAK E., 2013: *Gender analysis jako narzędzie statystycznej oceny realizacji zasady równych szans kobiet i mężczyzn w państwach Unii Europejskiej*, Prace Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu, t. 23, Wyd. WSZiP, Wałbrzych, s. 72.
- SZTOMPKA P., 2002: *Socjologia*, Znak, Kraków, s. 332.
- Gender pay gap statistics*, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics (data dostępu: 10.04.2014).
- Przeciwdziałanie różnicy w wynagrodzeniu dla kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2014, s. 5.
- The Global Gender Gap Report 2013, World Economic Forum, 2013.
- TURNER J., MUSICK D. 1985: *American Dilemmas. A Sociological Interpretation of Enduring Social Issues*, Columbia University Press, New York, s.217.
- ZACHOROWSKA-MAZURKIEWICZ A., 2011: *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne*, [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, (red.) E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 12.
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (data dostępu: 10.04.2014).

Gender Gap – gender based inequalities in European countries

Abstract

This study elaborates on the problem of gender-based inequality in European countries. The first part discusses main trends in defining inequalities and discrimination. The second part includes an analysis of inequality based on the wage gap index and the Global Gender Index. Obtained results confirmed the existence of social inequality based on gender in European countries. Due to differences in its levels among different European countries in 2012–2013 it was

possible to isolate two groups of countries. The first group includes Iceland, Finland, Norway and Sweden, that have been able to eliminate most of gender-based inequalities in various spheres of life. The second group consists of countries that need to reduce the disparities between positions of women and men – these include Albania, Hungary and Malta.

Jan Zawadka

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Preferencje i zachowania osób wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych w sąsiedztwie Kampinoskiego Parku Narodowego

Wstęp

Po tym jak transformacja ustrojowa i gospodarcza w Polsce ujawniła nierentowność i nieprzystosowanie rolnictwa do nowego modelu państwa i gospodarki rynkowej, koncepcja rozwoju regionów o charakterze monofunkcyjnym zmierza do zróżnicowania ich gospodarki, a kluczowym problemem związanym z zapewnieniem ludności wiejskiej poprawy standardu życia jest rozwijanie pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich [Kłodziński i Rzeczkowska 2000, s. 81]. Model wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich uznawany jest dziś za jedną z podstawowych kategorii polityki względem rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce [Kłodziński 1999, s. 10]. Efektem tego jest fakt, iż rolnictwo dawno już przestało być dominującą funkcją obszarów wiejskich w wielu regionach Polski. Poza wieloma pozarolniczymi kierunkami aktywności gospodarczej mieszkańców obszarów niegdyś ściśle rolniczych coraz częściej dostrzega się społeczne, kulturowe oraz przyrodnicze funkcje wsi.

Jednym z przejawów rozwoju wielofunkcyjnego, który łączy wymienione elementy, jest turystyka wiejska, a w jej obrębie agroturystyka, którą traktuje się jako ważną gałąź aktywności pozarolniczej, nie tylko w skali lokalnej, ale i krajowej. Jej skuteczność wzmacnia duża popularność tej formy wypoczynku wśród mieszkańców miast, co intensyfikuje zainteresowanie rolników goszczeniem turystów we własnych domach.

W ciągu ostatnich lat w agroturystyce zaszły znaczące zmiany, które dotyczą głównie jakości i zakresu oferty świadczonych usług. Odpowiednie jej dopasowanie do poszczególnych segmentów rynku wymaga jednak rozpoznania

potrzeb, preferencji i oczekiwań osób najbardziej zainteresowanych wypoczynkiem na wsi, czyli samych turystów. Tworzenie oferty wypoczynkowej i produktu turystycznego zgodnego z oczekiwaniami wypoczywających zwiększają szanse oraz wielkość dochodu wiejskich usługodawców na skutek rozwoju funkcji recepcyjnej obszarów wiejskich.

Cele i metody

W niniejszym opracowaniu zaprezentowano wyniki badań, których celem było rozpoznanie i ukazanie preferencji i zachowań osób wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych funkcjonujących w okolicach Kampinoskiego Parku Narodowego. Badania z wykorzystaniem techniki ankietowej przeprowadzone zostały w okresie letnim 2013 roku na próbie 133 turystów.

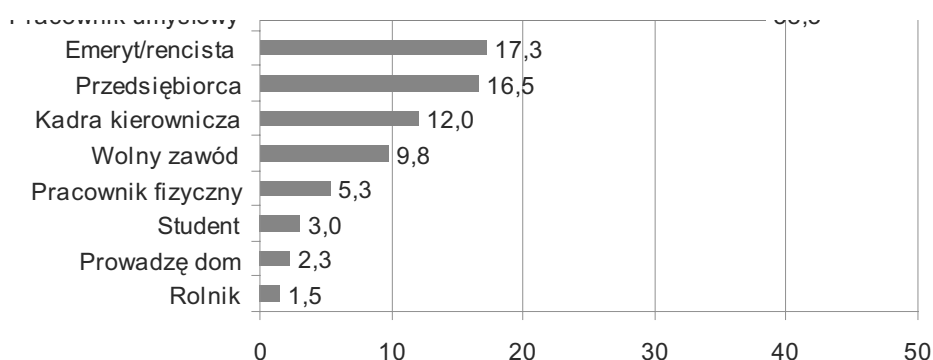
Wyniki badań i dyskusja

Badani turyści byli zróżnicowani pod względem płci i wieku. Kobiety stanowiły 53,4% badanej grupy. Najliczniejszą grupą były osoby w wieku od 31 do 50 lat (48,1%) oraz między 51. a 65. rokiem życia – 31,6%. 9,0% badanej grupy stanowiły osoby młode (do 30. roku życia), a 11,3% osoby starsze – powyżej 65 lat. Wypoczywający legitymowali się stosunkowo wysokim poziomem wykształcenia. 65,4% z nich było po studiach, 30,0% ukończyło szkołę średnią, a 4,5% deklarowało wykształcenie zasadnicze. Z poziomem wykształcenia powiązany był rodzaj wykonywanej pracy. Szczegóły na ten temat zaprezentowano na rysunku 1.

Znaczny odsetek osób wykonujących prace umysłowe świadczy o potrzebie tej grupy w zakresie wypoczynku w cichym i spokojnym miejscu, z dala od zgiełku i tłumów charakterystycznych dla miejscowości typowo turystycznych.

Respondenci dość pozytywnie oceniali własną sytuację materialną – 36,8% jako dobrą, a 42,9% jako zadowalającą. Sytuację dostateczną deklarowało 12,8%, a bardzo dobrą i złą odpowiednio 2,3 i 5,3%. Respondentów zapytano również o kwotę, jaką są skłonni przeznaczyć na 1 dzień wypoczynku na wsi na osobę. Dominował przedział od 50 do 149 zł (83% wskazań). Do 50 zł na ten cel gotowych było przeznaczyć 13,5% badanych, a powyżej 150 zł zaledwie 3%.

Badani turyści pochodzili z różnych województw. Z racji lokalizacji terenu badań dominowali mieszkańcy Mazowsza – 61,8%. 9,8% turystów przyjechało

Rysunek 1

Rodzaj pracy wykonywanej przez badanych turystów [%]*

* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Badania własne.

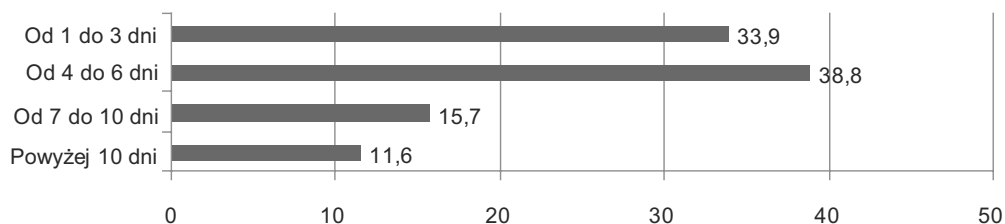
z województwa dolnośląskiego, 5,7% z pomorskiego, a po 4,9% z Podkarpacia oraz Lubelszczyzny. Badani turyści najczęściej mieszkali w mieście – 87,9%. Większość pochodziła z dużych miast – 46,2% przyjechało z miast, których liczba mieszkańców przekraczała 200 tys. W 24,2% przypadków były to miasta między 50 a 200 tys. mieszkańców. Jako środek transportu służący do przybycia do miejsca wypoczynku 88,0% respondentów wybrało samochód osobowy, 6,0% pociąg, a 3,8% autobus. 2 osoby przyjechały na rowerach, a jedna motocyklem.

Badani turyści dość często wypoczywali na wsi. Informacje na ten temat zaprezentowano na rysunku 2.

Cztery spośród badanych osób deklarowały wypoczynek na wsi z częstotliwością 20 razy w roku, a po jednej 30 i nawet 50 razy.

Większość badanych (35,8%) spędza zazwyczaj na wsi weekend, prawie 1/3 od 3 do 6 dni. Na pobyt tygodniowy decyduje się 6,6%, a dwutygodniowy 4,4%. Troje badanych przyjeżdżało nawet na miesiąc. Osoby przyjeżdżające na dłużej to najczęściej osoby starsze, pobierające świadczenia socjalne. Należy również zauważyć, że częstotliwość wypoczynku na wsi była w większości przypadków odwrotnie proporcjonalna do długości jednorazowego pobytu.

Osobą najczęściej towarzyszącą respondentom podczas wypoczynku był współmałżonek lub partner (54,9% wskazań). Badani często przyjeżdżali na wieś z całą rodziną (24,8%) oraz przyjaciółmi (21,8%). Prawie 20% badanych stanowili dziadkowie/babcie z wnukami, a 4,5% wypoczywało samotnie.

Rysunek 2

Częstotliwość wypoczynku na wsi przez badanych [%]

Źródło: Badania własne.

Jednym z celów badań było rozpoznanie powodów, dla których turyści wybrali wieś na miejsce wypoczynku. Najczęściej wskazywane były odpowiedzi dotyczące możliwości wypoczynku w cichym i spokojnym środowisku wiejskim oraz kontakt z przyrodą (rys. 3). Do podobnych wniosków doszli także w swoich badaniach m.in.: Zawadka [2013], Sikorska-Wolak i Zawadka [2012], Balińska i Sikorska-Wolak [2009], Niedziółka i Bogusz [2011].

Mężczyźni zdecydowanie częściej zwracali uwagę na koszty pobytu oraz możliwość spędzenia urlopu w ulubionym krajobrazie, kobiety natomiast doce-

Rysunek 3

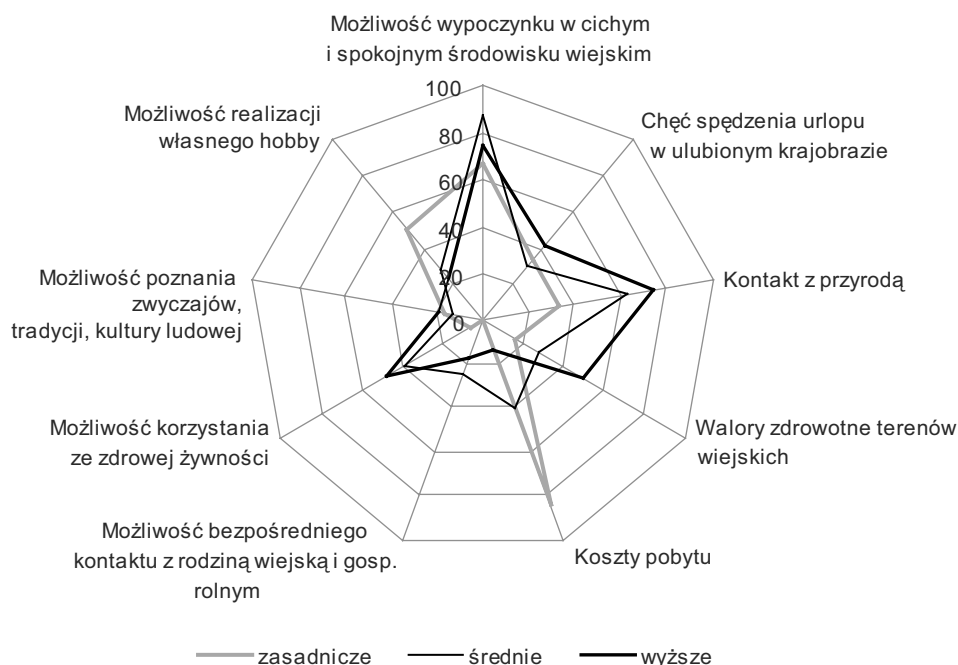
Motywy jakimi kierowali się badani podczas wyboru wsi na miejsce wypoczynku [%]*

* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Badania własne.

niały możliwość bezpośredniego kontaktu z rodziną wiejską i gospodarstwem rolnym. Wraz z wiekiem rosło zainteresowanie walorami zdrowotnymi odwiedzanych terenów oraz możliwością korzystania ze zdrowej żywności. Warto w tym miejscu nadmienić, że 66,2% ogółu badanych chętnie korzystało z posiłków przygotowywanych przez kwaterodawców. Osoby starsze częściej deklarowały ponadto chęć zmiany dotychczasowego sposobu wypoczynku. Ciekawe zależności dostrzec można, analizując motywy wyboru wsi na miejsce wypoczynku w zależności od poziomu wykształcenia badanych (rys. 4). Osoby lepiej wykształcone znacznie częściej doceniały możliwość kontaktu z przyrodą oraz aspekty zdrowotne związane z walorami wsi i żywnością. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia malało znaczenie kosztów pobytu. Ma to zapewne związek z sytuacją materialną osób gorzej wykształconych.

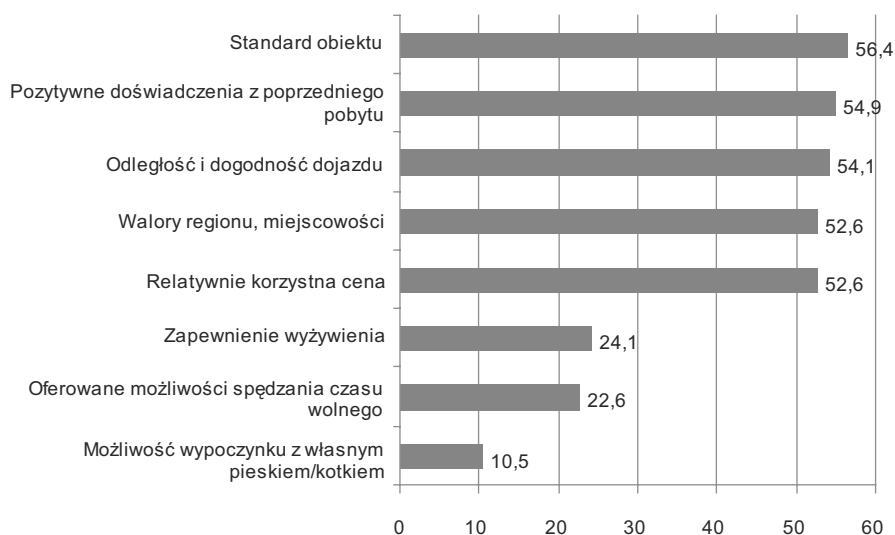
Respondenci zapytani zostali o powody wyboru gospodarstwa agroturystycznego, w którym wypoczywali. Dominowały wskazania dotyczące standardu obiektu, pozytywnych doświadczeń z poprzedniego pobytu oraz dogodnością dojazdu. Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano na rysunku 5.

Rysunek 4

Motywy wyboru wsi na miejsce wypoczynku w zależności od poziomu wykształcenia badanych [%]

Źródło: Badania własne.

Rysunek 5

Powody wyboru przez badanych konkretnego gospodarstwa agroturystycznego [%]*

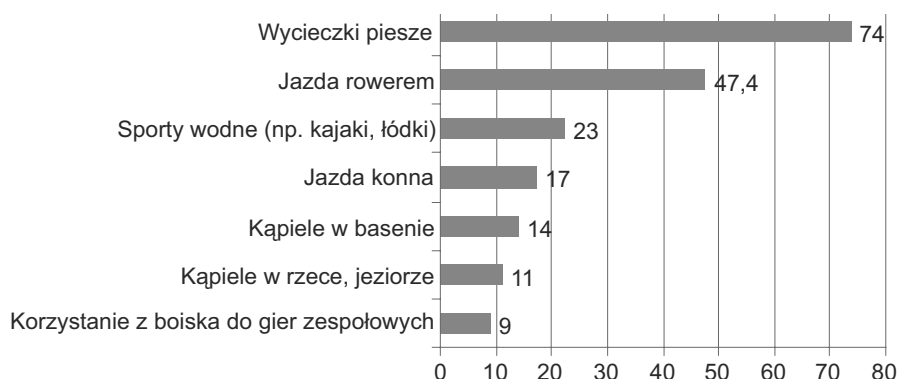
* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Badania własne.

Mężczyźni nieznacznie częściej wskazywali standard obiektu, walory regionu i miejscowości oraz (podobnie jak osoby młode) korzystną cenę. Osoby starsze bardzo dużą wagę przywiązywały do możliwości wyżywienia oraz (podobnie jak osoby lepiej wykształcone) do standardu obiektu. Ta grupa respondentów częściej wybierała obiekty, do których zabrać mogli własnego zwierzę.

Dla zdecydowanej większości badanych źródłem, z którego pozyskali informacje dotyczące miejsca wypoczynku był Internet (60,9%). Wniosek ten potwierdzają również inne badania autora [2010], a także badania m.in. Krzyżanowskiej i Wojtkowskiego [2012], Stepaniuka [2010], Kolczatka i Jankowskiego [2006], Niedziółki [2008] czy Prochorowicz [2006]. Stosunkowo dużą grupę stanowiły również osoby bazujące na opiniach i rekomendacjach rodziny i znajomych (39,1%). Sporadycznie wskazywane były ponadto targi turystyczne czy ulotki, foldery i katalogi. Warto tu zauważyć, że osoby starsze częściej bazowały na opiniach rodziny lub znajomych.

Dla wielu turystów pobyt na wsi to świetna okazja do aktywnego wypoczynku. Na rysunku 6 zaprezentowano preferowane przez respondentów jego formy. Największą popularnością cieszyły się wycieczki piesze oraz rowerowe. Powodem rzadszego wskazywania kąpieli i gier zespołowych może być fakt niewystarczającej infrastruktury w tym zakresie.

Rysunek 6

Formy aktywnego wypoczynku wybierane przez badanych podczas pobytu na wsi [%]

* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

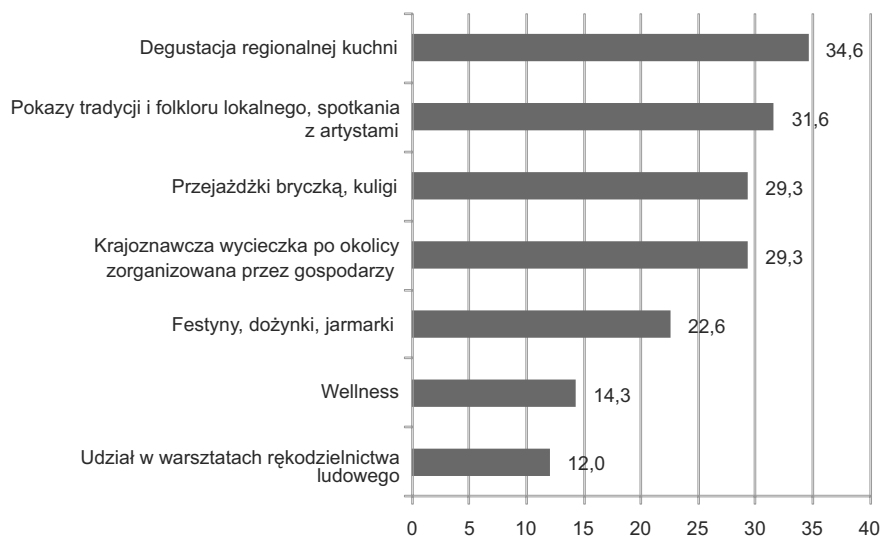
Źródło: badania własne.

Wycieczki piesze, jako najmniej wymagająca forma ruchy, najczęściej wybierane były przez osoby starsze. Ta grupa badanych, będąc na wsi chętnie uprawiała także nordic walking. Sporty wodne oraz jazdę konną wskazywały znacznie częściej osoby lepiej wykształcone (co powiązane było z lepszą oceną własnej sytuacji materialnej). Powodu mniejszego zainteresowania tymi formami rekreacji wśród osób gorzej sytuowanych finansowo doszukiwać się można w konieczności najczęściej odpłatnego wypożyczenia odpowiedniego sprzętu i konia pod siodło.

Respondenci zapytani zostali także o atrakcje z jakich dodatkowo chcieliby skorzystać. Znaczna część badanych zainteresowana była szeroko pojętą sferą kulturową odwiedzanych terenów, w tym tradycjami kulinarnymi (rys. 7).

Szczególne zainteresowanie pokazami tradycji i folkloru lokalnego, spotkaniami z artystami oraz degustacją regionalnej kuchni przejawiały osoby starsze, a także młode (do 30. roku życia). Ci ostatni chętnie skorzystaliby również z wellness i SPA. Osoby w średnim wieku (podobnie jak lepiej wykształcona część respondentów) zdecydowanie częściej wskazywały odpowiedzi dotyczące krajoznawczych wycieczek po okolicy, a także przejażdżek bryczką i kuligów. Grupa ta przejawiała ponadto większe zainteresowania warsztatami rękodzieła ludowego i festynami, dożynkami oraz jarmarkami.

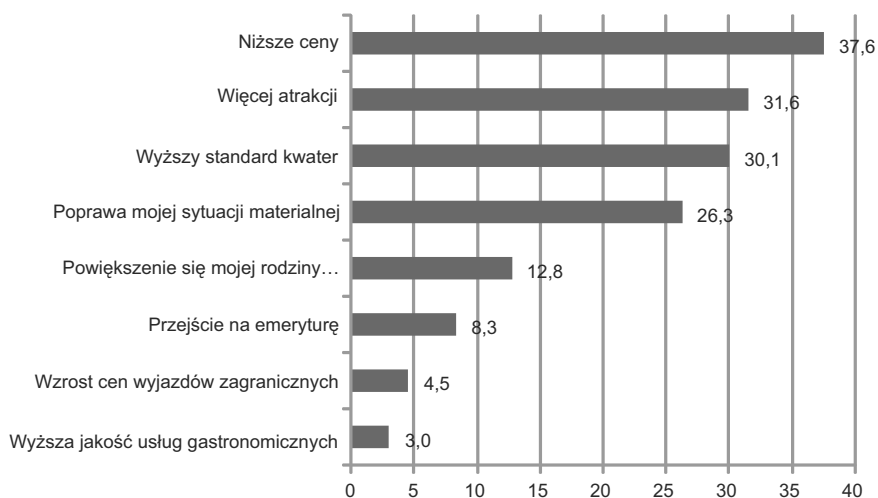
Respondenci poproszeni zostali o opinie dotyczące możliwości poprawienia jakości usług świadczonych przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych. Najwięcej uwag (po ok. 30%) związanych było z niedostatkiem sprzętu

Rysunek 7

Atrakcje, z jakich podczas wypoczynku na wsi dodatkowo chcieliby skorzystać respondenci [%]*

* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Rysunek 8

Determinanty zwiększenia częstotliwości wypoczynku na wsi w opinii badanych [%]*

* Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Badania własne.

rekreacyjno-sportowego oraz brakami w estetyce urządzeń sanitarnych. Wypoczywający dostrzegali ponadto niedostateczne wyposażenie pokoju sypialnego oraz mało komfortowe miejsce do spania (1/4 badanych). Po około 14% badanych wskazywało na konieczność wzbogacenia i urozmaicenia oferty dotyczącej organizacji czasu wolnego w gospodarstwie, a także ograniczenia liczby gości w obiekcie. Pojawiały się także uwagi dotyczące znikomej wiedzy gospodarzy na temat okolicznych walorów i atrakcji turystycznych.

Mimo świadomości pewnych „niedociągnięć” oraz ograniczeń związanych z wypoczynkiem na wsi, 59,4% badanych deklarowało podobną częstotliwość takiego sposobu spędzania czasu wolnego w przyszłości, a 21,5% miało zamiar odwiedzać wieś częściej. W celu dokładniejszej analizy tej sytuacji badani zapytani zostali o to, co mogłoby zachęcić ich do częstszego wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych (rys. 8).

Wśród odpowiedzi dominowały wskazania dotyczące kwestii finansowych (68,4%) oraz zwiększenia liczby atrakcji turystycznych (31,6%). Osoby lepiej wykształcone najczęściej wskazywały odpowiedzi związane z poprawą standardu obiektów noclegowych oraz jakością usług gastronomicznych.

Wnioski

Wypoczynek w gospodarstwach agroturystycznych preferowany był głównie przez dobrze wykształconych mieszkańców dużych miast w średnim wieku. Stosunkowo dobrze oceniali oni własną sytuację materialną.

Turyści przyjeżdżali na wieś głównie samochodami osobowymi. Oznacza to ich mobilność i fakt, że mieli możliwość skorzystania z różnego rodzaju atrakcji, nie tylko w bezpośrednim otoczeniu miejsca pobytu, ale także w jego bliższej lub dalszej okolicy. Turysta musi jednak mieć świadomość istnienia takich miejsc – dobrze byłoby, gdyby mógł zdobyć informacje na ten temat w samym obiekcie noclegowym.

Główny źródłem informacji podczas wyboru obiektu był dla badanych Internet. Dużą rolę przypisać należy także tzw. poczcie pantoflowej, czyli marketingowi szeptanemu, gdzie źródłem informacji na temat obiektów turystyki wiejskiej byli krewni lub znajomi. Pozostałe formy promocji (a szczególnie te związane z koniecznością poniesienia znacznych nakładów finansowych – udział w targach turystycznych, foldery i ulotki reklamowe czy reklama w prasie, radio i telewizji) były wykorzystywane przez turystów sporadycznie.

Cisza i spokój oraz kontakt z przyrodą to najczęściej wskazywane motywy wyboru wsi na miejsce wypoczynku. Przy wyborze konkretnego obiektu duże znaczenie miał natomiast standard obiektu, łatwość dojazdu, a także walory re-

gionu i miejscowości. Bardzo istotne były również doświadczenia z poprzedniego pobytu.

Wśród form aktywności fizycznej podejmowanej przez badanych podczas wypoczynku na wsi preferowane były te, które nie powodują nadmiernego obciążenia – m.in. wycieczki piesze oraz rowerowe. Atrakcje, z których badani dodatkowo chcieliby skorzystać podczas wypoczynku, związane były w dużej mierze ze sferą kulturową wsi. Duża liczba wskazań dotyczyła także aktywności krajoznawczej badanych.

Zaprezentowane treści to jedynie przyczynek do szerszych badań autora dotyczących preferencji i zachowań osób wypoczywających na wsi. Ich rozpoznanie i wskazanie umożliwi wiejskim usługodawcom odpowiednie skomponowanie oferty wypoczynkowej, a także jej specjalizację, mającą na celu maksymalne zaspokojenie potrzeb związanych z pobytem i wypoczynkiem na wsi poprzez optymalne dopasowanie zakresu oferty oraz jakości świadczonych usług do konkretnego segmentu turystów. Zasadne wydaje się więc podjęcie szerszych i bardziej szczegółowych badań na ten temat.

Literatura

- BALIŃSKA A., SIKORSKA-WOLAK I., 2009: *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KŁODZIŃSKI M., 1999: *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa.
- KŁODZIŃSKI M., RZECZKOWSKA M., 2000: *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w krajach Unii Europejskiej – wskazówki dla Polski*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską*, PAN, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Warszawa.
- KOLCZATEK R., JANKOWSKI K., 2006: *Internet – nowoczesne źródło informacji i reklamy w agroturystyce*, [w:] *Marketing w agroturystyce*, (red.) M. Plichta, J. Sosnowski, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- KRZYŻANOWSKA K., WOJTKOWSKI R., 2012: *Rola internetu w promocji usług agroturystycznych*, *Studia Ekonomiczne i Regionalne* 5(1).
- NIEDZIÓŁKA A., 2008: *Wykorzystanie sieci Internet w promocji produktu agroturystycznego na przykładzie województwa małopolskiego*, [w:] *Zastosowanie technologii informacyjnych do wspomagania zarządzania procesami gospodarczymi*, (red.) N. Semeniuk, R. Mosdorf, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- NIEDZIÓŁKA A., BOGUSZ M., 2011: *Uwarunkowania rozwoju turystyki społecznej na przykładzie gminy Istebna*, *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica* 288(64), s. 133–141.

- PROCHOROWICZ M., 2006: *Zastosowanie reklamy elektronicznej w promocji gospodarstw agroturystycznych*, [w:] *Marketing w agroturystyce*, (red.) M. Plichta, J. Sosnowski, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- SIKORSKA-WOLAK I., ZAWADKA J., 2012: *Oczekiwania konsumentów na rynku usług agroturystycznych*, *Studia Ekonomiczne i Regionalne* 5 (1), s. 34–47.
- STEPANIUK K., 2010: *Wybrane koncepcje związane z projektowaniem, wdrożeniem i rozwojem działalności e-agroturystycznej na przykładzie województwa podlaskiego*, *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia* 9(4).
- ZAWADKA J., 2010: *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie (na przykładzie wybranych gmin wiejskich)*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- ZAWADKA J., 2013: *Zachowania turystów wypoczywających na wsi i czynniki je warunkujące*, [w:] *Budowanie konkurencyjności obszarów wiejskich*, (red.) K. Krzyżanowska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Preferences and behavior of tourists vacationing in agritourist farms in the surroundings of Kampinos National Park

Abstract

The article presents the results of research on the preferences and behaviors of people vacationing in the countryside. Surveys were conducted during the summer 2013 years among 133 tourists vacationing in agritourist farms in the surroundings of Kampinos National Park. The paper presents the characteristics and behavior of an average tourist visitor in rural areas. The reasons for choosing this form of tourism were analysed, as well as the choice of a specific offer. Moreover, the study covered sources of information about the object used by tourists, preferred ways of spending free time and expectations of diversifying and improving the offer. Finally, the determinants of behavior and expectations of tourists, such as age, education level and financial situation of the respondents was analysed.

Katarzyna Łukiewska

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wpływ wybranych czynników w Polsce na produktywność zasobów w przetwórstwie przemysłowym ze szczególnym uwzględnieniem przetwórstwa żywności

Wstęp

Produktywność należy do elementarnych kategorii w naukach ekonomicznych. Wyraża efektywność ponoszonych nakładów i ma kluczowe znaczenie dla rozwoju gospodarek narodowych, gałęzi i indywidualnych przedsiębiorstw. W analizie konkurencyjności przemysłowej traktowana jest jako ważna determinanta zwiększania produkcji. Wzrost produktywności czynników produkcji jest podstawą przetrwania i rozwoju przedsiębiorstwa w dłuższym okresie i równocześnie czynnikiem kształtującym jego bieżącą i przyszłą wartość. Z tego względu wielu ekonomistów utożsamia produktywność z konkurencyjnością. Rachunek produktywności obejmuje podstawowe relacje zachodzące między produkcją a czynnikami produkcji zaangażowanymi w działalność przedsiębiorstwa. Teoria produktywności rozwinęła się w kierunku mierzenia wydajności poszczególnych czynników produkcji (np. pracy, kapitału, nakładów pośrednich i innych rodzajów nakładów), czyli tzw. produktywności cząstkowej oraz pomiaru łącznej wydajności wszystkich rodzajów nakładów, czyli tzw. produktywności całkowitej. Szczególne miejsce w analizie produktywności ma określenie czynników kształtujących jej poziom i wzrost. Celem badań była ocena poziomu wybranych czynników produktywności oraz ich wpływu na produktywność pracy, kapitału i produktywność całkowitą w przemyśle spożywczym na tle przetwórstwa przemysłowego w latach 1995–2011.

Metodyka badań

Do pomiaru produktywności zastosowano wskaźniki produktywności cząstkowej oraz całkowitej. Produktywność cząstkowa wyraża efektywność poszczególnych nakładów wykorzystywanych w produkcji i jest stosunkiem całkowitej ilości wytworzonych dóbr do ilości poszczególnych rodzajów czynników wytwórczych użytych do ich wytworzenia. W pracy obliczono produktywność pracy i kapitału zgodnie z następującymi wzorami:

$$V/L, \quad V/K$$

gdzie:

V – wartość dodana,

L – przeciętne zatrudnienie,

K – wartość brutto środków trwałych.

Produktywność całkowita wyraża natomiast efektywność łącznie wszystkich czynników produkcji. Łączną produktywność czynników produkcji oszacowano na podstawie koncepcji neoklasycznej funkcji produkcji Cobba-Douglasa:

$$V = A_0 L^{\alpha_1} K^{\alpha_2}$$

gdzie:

$A_0 > 0$ – łączna produktywność w roku $t = 0$,

α_1, α_2 – parametry strukturalne modelu.

Po sprowadzeniu funkcji potęgowej do postaci logarytmicznej i odpowiednim przekształceniu otrzymano wzór na obliczenie wskaźnika TFP w postaci logarytmicznej:

$$\ln A = \ln TFP = \ln V - \alpha_1 \ln L - \alpha_2 \ln K$$

Tak mierzona całkowita produktywność czynników jest uważana za miarę postępu technicznego. Postępem technicznym jest ta część całkowitej produkcji, która nie może być wyjaśniona przez proces akumulacji mierzalnych czynników produkcji takich jak kapitał i praca. Obliczone wskaźniki produktywności przedstawiono w tabeli 1.

W opracowaniu do analizy wybrano następujące czynniki produktywności: wynagrodzenia, nakłady inwestycyjne i innowacyjne oraz techniczne uzbrojenie pracy. Poziom nakładów inwestycyjnych oraz innowacyjnych przeliczono na zatrudnionego dla uzyskania porównywalności w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym. Dynamikę zmian zbadano za pomocą średniorocznego tempa zmian [Wysocki i Lira 2003, s. 134]. Do analizy zależności mię-

Tabela 1

Przeciętne zatrudnienie, wartość brutto środków trwałych, wartość dodana brutto oraz wskaźniki produktywności w przetwórstwie przemysłowym i przemyśle spożywczym w Polsce w okresie 1995–2011

Rok	Przetwórstwo przemysłowe						Przemysł spożywczy								
	przeciętne za- trudnienie [tys. osób]	wartość brutto ŚT		WDB		produktywność		przeciętne za- trudnienie [tys. osób]	wartość brutto ŚT		WDB		produktywność		
		ceny bieżące [mln zł]	ceny stałe z 1995 r. [mln zł]	ceny bieżące [mln zł]	ceny stałe z 1995 r. [mln zł]	pracy [tys. zł/os]	kapitału [zł/zł]		ceny bieżące [mln zł]	ceny stałe z 1995 r. [mln zł]	ceny bieżące [mln zł]	ceny stałe z 1995 r. [mln zł]	pracy [tys. zł/os]	kapitału [zł/zł]	całkowita
1995	2 809,2	121 486,5	121 486,5	63 322,2	63 322,2	21,04	0,52	484,2	21 228,8	21 228,8	11 074,9	11 074,9	22,87	0,52	0,0018
1996	2 802,6	174 546,8	145 577,0	75 787,8	63 209,2	21,79	0,43	486,0	26 696,8	22 265,9	12 657,8	10 557,0	21,72	0,47	0,0016
1997	2 820,9	187 858,3	136 361,3	92 321,3	67 013,6	24,00	0,49	496,6	29 382,9	21 328,3	16 098,9	11 685,8	23,53	0,55	0,0018
1998	2 800,7	203 198,8	131 929,0	103 931,6	67 478,7	25,14	0,51	492,0	31 700,5	20 581,9	18 231,7	11 837,1	23,19	0,58	0,0019
1999	2 611,4	227 957,8	137 934,8	112 644,9	68 160,2	26,46	0,49	488,3	36 741,2	22 231,7	20 844,4	12 612,7	25,83	0,57	0,0019
2000	2 467,1	241 613,3	132 786,2	123 932,6	68 111,0	27,61	0,51	457,4	38 609,5	21 219,1	21 971,3	12 075,0	26,40	0,57	0,0021
2001	2 358,6	255 585,2	133 142,0	118 590,1	61 777,2	26,19	0,46	443,6	41 185,9	21 455,0	20 962,7	10 920,1	24,62	0,51	0,0019
2002	2 220,8	274 157,3	140 153,9	118 632,2	60 646,8	27,31	0,43	430,7	45 847,3	23 437,9	19 500,0	9 968,7	23,15	0,43	0,0016
2003	2 206,3	281 984,3	143 011,1	129 416,7	65 634,9	29,75	0,46	427,7	49 564,4	25 137,1	21 085,5	10 693,7	25,00	0,43	0,0016
2004	2 243,9	298 552,2	146 293,4	155 721,1	76 304,8	34,01	0,52	422,9	53 513,2	26 222,0	23 901,4	11 711,9	27,69	0,45	0,0017
2005	2 259,4	313 687,2	150 548,2	159 682,2	76 636,4	33,92	0,51	417,6	57 144,2	27 425,3	26 414,1	12 676,9	30,36	0,46	0,0018
2006	2 316,5	334 801,1	159 090,5	175 804,3	83 538,5	36,06	0,53	417,8	60 265,4	28 636,9	28 821,2	13 695,2	32,78	0,48	0,0019
2007	2 448,7	367 321,3	169 954,6	194 681,6	90 076,6	36,79	0,53	426,8	65 137,0	30 138,0	32 700,0	15 129,8	35,45	0,50	0,0019
2008	2 527,0	403 388,2	178 093,8	208 366,7	91 992,8	36,40	0,52	431,0	69 224,3	30 562,2	29 230,9	12 905,3	29,94	0,42	0,0016
2009	2 261,7	420 249,5	179 263,7	221 832,9	94 626,2	41,84	0,53	418,6	73 408,5	31 313,5	35 699,4	15 228,1	36,38	0,49	0,0019
2010	2 229,8	448 177,4	186 332,2	209 714,3	87 189,8	39,10	0,47	420,8	77 474,3	32 210,4	37 326,7	15 518,8	36,88	0,48	0,0019
2011	2 251,2	485 723,5	193 616,6	235 169,8	93 742,2	41,64	0,48	413,9	83 142,6	33 141,9	39 330,1	15 677,6	37,88	0,47	0,0019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

dzy wybranymi determinantami a wskaźnikami produktywności wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona. Jego statystyczną istotność określono za pomocą testu t^1 . Dodatkowo analizę zależności rozszerzono o analizę regresji liniowej prostej o postaci:

$$y = a_0 + a_1x$$

gdzie:

- y – zmienna objaśniana (wskaźniki produktywności: produktywność pracy, produktywność kapitału, produktywność całkowita),
- x – zmienna objaśniająca (determinanty: techniczne uzbrojenie pracy, wynagrodzenia, poziom nakładów innowacyjnych na zatrudnionego, poziom nakładów inwestycyjnych na zatrudnionego),
- a_0, a_1 – parametry równania regresji.

Do oszacowania współczynników regresji zastosowano metodę najmniejszych kwadratów, a ocenę przydatności oszacowanych funkcji przeprowadzono na podstawie analizy współczynnika determinacji R^2 , który określa stopień dopasowania modelu do wyników obserwacji. Analizę zależności przeprowadzono w dwóch ujęciach, tj. w modelu bez opóźnienia czasowego oraz w modelu z rocznym opóźnieniem czasowym zmiennych objaśniających produktywność. W badaniu wykorzystano dane roczne dla lat 1995–2011 publikowane przez GUS. W obliczeniach posłużono się wartościami realnymi. Kategorie wyrażone w jednostkach pieniężnych sprowadzono, wykorzystując wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych, do cen stałych z 1995 roku.

Wyniki badań i dyskusja

Jednym z głównych czynników zwiększających zaangażowanie pracowników, w tym wydajność ich pracy jest wynagrodzenie. Stanowi ono zapłatę za pracę podporządkowaną i wykonywaną na rzecz pracodawcy [Borkowska 2004, s. 11] i obok funkcji dochodowej, kosztowej i społecznej pełni również funkcję motywacyjną. Przeprowadzona analiza statystyczna potwierdziła wpływ wynagrodzeń na produktywność pracy (tab. 2). Najsilniejszy liniowy związek o charakterze dodatnim wystąpił w modelach bez opóźnienia czasowego (przemysł spożywczy: $R = 0,883$, $R^2 = 0,779$, przetwórstwo przemysłowe: $R = 0,952$, $R^2 = 0,906$).

¹ Statystyka t ma postać $t = R\sqrt{(n-3)/(1-R^2)}$. Weryfikacji poddano hipotezę $H_0 : R = 0$ (zmienne nie są skorelowane) wobec hipotezy alternatywnej $H_1 : R \neq 0$ (zmienne są skorelowane). Hipotezy zostały zweryfikowane na poziomie istotności $\alpha = 0,05$.

Tabela 2

Współczynniki korelacji liniowej oraz równania regresji liniowej między wskaźnikami produktywności a badanymi czynnikami w Polsce w okresie 1995–2011

Wyszczególnienie	Produktywność całkowita	Produktywność pracy	Produktywność kapitału
Model bez opóźnienia czasowego – przetwórstwo przemysłowe			
Wynagrodzenia	$R = 0,223$ $y = 0,000008x + 0,392$ $R^2 = 0,050$	$R = 0,952^*$ $y = 0,009x + 13,757$ $R^2 = 0,906$	$R = 0,164$ $y = 0,000007x + 0,480$ $R^2 = 0,267$
Nakłady innowacyjne na zatrudnionego	$R = 0,258$ $y = 0,004x + 0,389$ $R^2 = 0,067$	$R = 0,892^*$ $y = 3,183x + 13,884$ $R^2 = 0,796$	$R = 0,200$ $y = 0,003x + 0,476$ $R^2 = 0,040$
Nakłady inwestycyjne na zatrudnionego	$R = 0,455$ $y = 0,003x + 0,375$ $R^2 = 0,207$	$R = 0,941^*$ $y = 1,399x + 13,220$ $R^2 = 0,885$	$R = 0,404$ $y = 0,003x + 0,4579$ $R^2 = 0,163$
Techniczne uzbrojenie pracy	$R = 0,116$ $y = 0,0002x + 0,393$ $R^2 = 0,0135$	$R = 0,955^*$ $y = 0,504x - 0,613$ $R^2 = 0,912$	$R = 0,057$ $y = 0,0001x + 0,485$ $R^2 = 0,003$
Model bez opóźnienia czasowego – przemysł spożywczy			
Wynagrodzenia	$R = 0,196$ $y = 0,00000x + 0,002$ $R^2 = 0,0386$	$R = 0,883^*$ $y = 7,280x + 7,799$ $R^2 = 0,779$	$R = -0,463$ $y = -0,00004x + 0,556$ $R^2 = 0,214$
Nakłady innowacyjne na zatrudnionego	$R = 0,101$ $y = 0,000009x + 0,002$ $R^2 = 0,01$	$R = 0,442$ $y = 0,904x + 3,727$ $R^2 = 0,195$	$R = -0,244$ $y = -0,009x + 0,526$ $R^2 = 0,059$
Nakłady inwestycyjne na zatrudnionego	$R = 0,093$ $y = 0,000003x + 0,002$ $R^2 = 0,009$	$R = 0,832^*$ $y = 1,288x + 12,897$ $R^2 = 0,693$	$R = -0,469$ $y = -0,007x + 0,572$ $R^2 = 0,220$
Techniczne uzbrojenie pracy	$R = 0,056$ $y = 0,000001x + 0,002$ $R^2 = 0,003$	$R = 0,921^*$ $y = 0,379x + 6,269$ $R^2 = 0,849$	$R = -0,585^*$ $y = -0,002x + 0,620$ $R^2 = 0,342$
Model z opóźnieniem czasowym 1 rok – przetwórstwo przemysłowe			
Wynagrodzenia	$R = 0,325$ $y = 0,00001x + 0,383$ $R^2 = 0,105$	$R = 0,943^*$ $y = 0,009x + 14,994$ $R^2 = 0,888$	$R = 0,277$ $y = 0,00001x + 0,468$ $R^2 = 0,277$
Nakłady innowacyjne na zatrudnionego	$R = 0,517^*$ $y = 0,007x + 0,369$ $R^2 = 0,268$	$R = 0,950^*$ $y = 3,163x + 14,821$ $R^2 = 0,903$	$R = 0,473$ $y = 0,008x + 0,451$ $R^2 = 0,224$
Nakłady inwestycyjne na zatrudnionego	$R = 0,541^*$ $y = 0,003x + 0,367$ $R^2 = 0,292$	$R = 0,930^*$ $y = 1,337x + 15,081$ $R^2 = 0,865$	$R = 0,504^*$ $y = 0,447x + 0,003$ $R^2 = 0,254$
Techniczne uzbrojenie pracy	$R = 0,353$ $y = 0,0008x + 0,358$ $R^2 = 0,125$	$R = 0,951^*$ $y = 0,523x - 0,432$ $R^2 = 0,905$	$R = 0,308$ $y = 0,001x + 0,447$ $R^2 = 0,095$

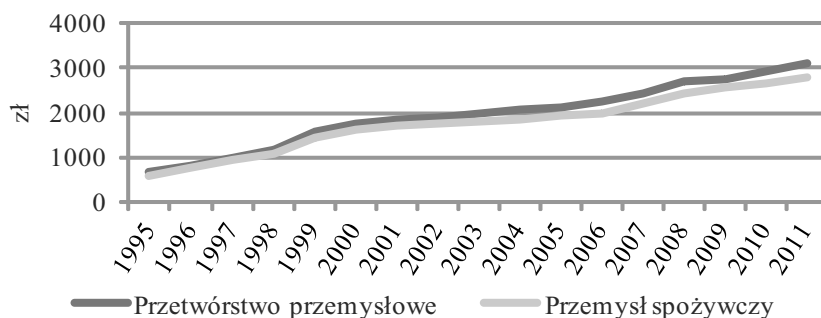
cd. tabeli 2

Wyszczególnienie	Produktywność całkowita	Produktywność pracy	Produktywność kapitału
Model z opóźnieniem czasowym 1 rok – przemysł spożywczy			
Wynagrodzenia	$R = 0,136$ $y = 0,000000x + 0,002$ $R^2 = 0,019$	$R = 0,864^*$ $y = 0,008x + 15,504$ $R^2 = 0,746$	$R = -0,510^*$ $y = -0,000043x + 0,563$ $R^2 = 0,26$
Nakłady innowacyjne na zatrudnionego	$R = 0,415$ $y = 0,00004x + 0,002$ $R^2 = 0,172$	$R = 0,570^*$ $y = 2,148x + 20,428$ $R^2 = 0,324$	$R = -0,081$ $y = -0,003x + 0,501$ $R^2 = 0,007$
Nakłady inwestycyjne na zatrudnionego	$R = 0,251$ $y = 0,00001x + 0,002$ $R^2 = 0,063$	$R = 0,872^*$ $y = 1,391x + 12,424$ $R^2 = 0,761$	$R = -0,327$ $y = -0,005x + 0,548$ $R^2 = 0,107$
Techniczne uzbrojenie pracy	$R = 0,073$ $y = 0,000001x + 0,002$ $R^2 = 0,005$	$R = 0,923^*$ $y = 0,402x + 5,791$ $R^2 = 0,852$	$R = -0,505^*$ $y = -0,002x + 0,607$ $R^2 = 0,255$

* Współczynniki korelacji istotne na poziomie $\alpha = 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W całym analizowanym okresie wysokość przeciętnego wynagrodzenia w przemyśle spożywczym była niższa niż w przetwórstwie przemysłowym (rys. 1). Na tożsame relacje wskazuje również Mroczek [2012, s. 63]. Najkorzystniejszej relacja kształtowała się w 2009 roku – na poziomie 92,28%. W okresie 1995–1999 realny wzrost płac wynosił 9,63% w przemyśle spożywczym i 10,17% w przetwórstwie przemysłowym. W okresie bezpośrednio poprzedzającym przystąpienie Polski do UE wzrost wynagrodzeń uległ wyhamowaniu (odpowiednio 1,11 i 1,34% rocznie w latach 2000–2003), a następnie przyspieszeniu w pierwszych latach członkostwa w Unii Europejskiej (odpowiednio 4,12 i 4,39% rocznie w latach 2004–2008). Zdaniem Judzińskiej [2011, s. 47], wzrost wynagrodzeń wynikał z korzystnej koniunktury gospodarczej, wyższych zysków przedsiębiorstw oraz poprawy wydajności pracy przy niewielkim wzroście zatrudnienia. W kolejnych latach spowolnienie koniunktury gospodarczej w Polsce wywołane światowym kryzysem finansowym spowodowało ponowne wyhamowanie tempa wzrostu wynagrodzeń (1,54% rocznie w przemyśle spożywczym i 2,32% w przetwórstwie przemysłowym w latach 2009–2011). Znaczenie wynagrodzeń w zwiększaniu zaangażowania pracowników i motywowania ich do bardziej intensywnej pracy, a co za tym idzie do wyższej wydajności podkreśla również Zakrzewska [2010, s. 260]. Zauważyła ona, że w okresie 2000–2008 najwyższe przeciętne wynagrodzenie w przemyśle spożywczym otrzymywali zatrudnieni w przemysłach paszowym, napojów i olejarskim, a więc w tych grupach przemysłu spożywczego, w których poziom i wzrost wydajności pracy były

Rysunek 1

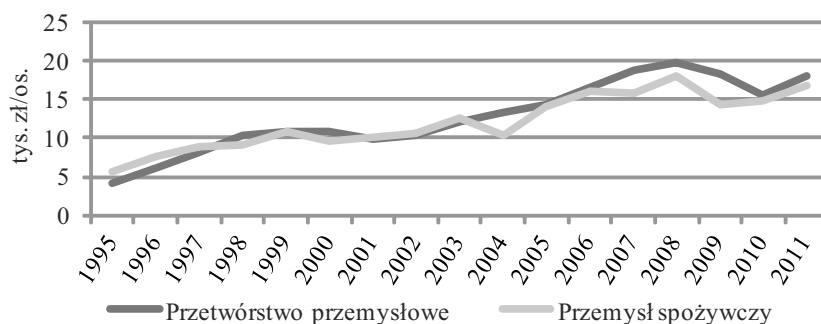
Przeciętne wynagrodzenie [zł] w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym w latach 1995–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

największe. Najniższą zapłatę za pracę uzyskiwali natomiast pracownicy przemysłu mięsnego i rybnego, a więc branż przemysłu spożywczego o najniższym poziomie produktywności pracy.

Obok czynników związanych z zasobami ludzkimi znaczącą rolę we wzroście produktywności stanowią czynniki związane z materialno-techniczną bazą wytwórczą, technologią produkcji i środkami pracy. Analiza korelacji i regresji potwierdziła zależność pomiędzy poziomem nakładów inwestycyjnych a poziomem produktywności pracy w przemyśle spożywczym ($R = 0,872$ i $R^2 = 0,761$ w modelu z opóźnieniem 1 rok) i przetwórstwie przemysłowym ($R = 0,941$ i $R^2 = 0,8854$ w modelu bez opóźnienia czasowego). Przeprowadzone badania wskazały również na zależność między poziomem nakładów inwestycyjnych a poziomem produktywności całkowitej ($R = 0,541$, $R^2 = 0,292$) oraz między poziomem nakładów inwestycyjnych a poziomem produktywności kapitału ($R = 0,504$, $R^2 = 0,255$) w przetwórstwie przemysłowym w modelach z rocznym opóźnieniem czasowym.

Poziom nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na zatrudnionego w latach 1995–1997 był wyższy w przemyśle spożywczym niż w całym przetwórstwie przemysłowym (rys. 2). W 1998 roku relacja ta uległa odwróceniu, a w kolejnych latach poziom wydatków na inwestycje na zatrudnionego w przemyśle spożywczym był względnie stały i utrzymywał się na podobnym poziomie jak w przetwórstwie przemysłowym. Duże ożywienie inwestycyjne w przemyśle spożywczym wywołało wstąpienie Polski do UE, które wiązało się z koniecznością dostosowania przedsiębiorstw do unijnych wymogów, przede wszystkim w zakresie bezpieczeństwa produkcji żywności i ochrony środowiska. Wartość inwestycji w przeliczeniu na zatrudnionego wzrosła w 2003 roku o 18,80%

Rysunek 2

Nakłady inwestycyjne [tys. zł/os.] w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym w latach 1995–2011 (ceny stałe z 1995 r.)

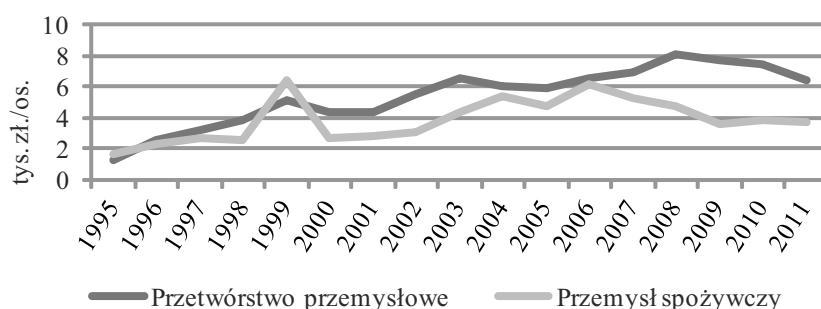
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

w stosunku do roku poprzedniego. Średnie tempo wzrostu w latach 2000–2003 wynosiło 9,97% rocznie, podczas gdy w przetwórstwie przemysłowym 3,79%. W efekcie wielkość nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na zatrudnionego w 2003 roku w przemyśle spożywczym była większa o 5,78% w porównaniu do przetwórstwa przemysłowego. Kociszewski i Szwacka-Mokrzycka [2011, s. 71] wskazują, że w okresie transformacji przetwórstwa spożywczego oraz integracji Polski z UE potencjał wytwórczy sektora został znacząco rozbudowany, zmodernizowany i unowocześniony. Przeprowadzone obliczenia wskazują, że w latach 2004–2011, pomimo dalszej aktywności inwestycyjnej producentów artykułów spożywczych, poziom nakładów inwestycyjnych w tym sektorze był ponownie niższy niż w całym przetwórstwie przemysłowym. Szczególnie niekorzystnie sytuacja kształtowała się w 2009 roku, kiedy to poziom nakładów w przeliczeniu na zatrudnionego był niższy o ok. 22% w porównaniu do przetwórstwa przemysłowego. Obniżenie poziomu inwestycji nie było bynajmniej podyktowane brakiem środków finansowych (zyski przedsiębiorstw spożywczych w latach 2009–2010 należały do najwyższych od 2000 r.), a bardziej ostrożną polityką inwestowania prowadzoną przez przedsiębiorstwa [Florek 2013, s. 34]. Zachowania przedsiębiorstw spowodowane były także obawą o utratę płynności i ograniczeniami popytu, czego efektem był silny spadek nowych inwestycji [Chechelski i Judzińska 2011, s. 71]. W 2011 roku można było zaobserwować ponowny wzrost aktywności inwestycyjnej. W ujęciu realnym inwestycje w przeliczeniu na zatrudnionego w przemyśle spożywczym wzrosły o 14% w stosunku do roku poprzedniego i były o tylko o 6% niższe niż w przetwórstwie przemysłowym.

Zwiększanie możliwości produkcji i produktywności czynników produkcji, obok wynagrodzeń i inwestycji, zależy również od wprowadzanych inno-

wacji, które przyczyniać się mogą do zmian sposobu wytwarzania towarów czy ulepszania procesów produkcyjnych. Przeprowadzone obliczenia wskazują na występowanie zależności pomiędzy poziomem nakładów innowacyjnych a poziomem produktywności pracy w przetwórstwie spożywczym ($R = 0,570$, $R^2 = 0,324$) i przetwórstwie przemysłowym ($R = 0,950$, $R^2 = 0,90$) w modelu z rocznym opóźnieniem czasowym. Dodatnią i istotną statystycznie korelację odnotowano również pomiędzy poziomem nakładów innowacyjnych a poziomem produktywności całkowitej w przetwórstwie przemysłowym ($R = 0,517$, $R^2 = 0,268$) w modelu z rocznym opóźnieniem czasowym.

W analizowanym okresie poziom nakładów innowacyjnych w przeliczeniu na zatrudnionego w przemyśle spożywczym był znacznie niższy niż w całym przetwórstwie przemysłowym (rys. 3). OECD na podstawie wysokości nakładów na B+R w stosunku do wartości sprzedanej zalicza przemysł spożywczy do sektorów niskiej techniki. Nie należy więc oczekiwać tego samego typu dokonań technicznych w przemyśle spożywczym co np. w przemyśle lotniczym [Adamowicz 2008, s. 7], jednak innowacje stają się ważnym czynnikiem konkurencyjności przemysłu spożywczego. Zdaniem Zuzek [2010, s. 444], czynniki tradycyjne, takie jak: wielkość produkcji, cena, trwałość i niezawodność wyrobu oraz redukcja kosztów wytwarzania samego wyrobu przestają odgrywać pierwszoplanową rolę, a w ich miejsce pojawiają się nowe czynniki powiązane z wiedzą i innowacyjnością. Biorąc pod uwagę przyrost nakładów na działalność innowacyjną należy stwierdzić, że jest on niższy w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego w porównaniu do przetwórstwa przemysłowego. Nakłady na działalność innowacyjną w przeliczeniu na zatrudnionego w okresie 1995–2011 rosły w przemyśle spożywczym średnio o 5,38% rocznie, podczas gdy w przed-

Rysunek 3

Nakłady innowacyjne [tys. zł/os.] w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym w latach 1995–2011 (ceny stałe z 1995 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

siębiorstwach przemysłowych wzrost ten był dwukrotnie większy (10,69%). Zwiększenie aktywności innowacyjnej przedsiębiorstw przemysłu spożywczego można było zaobserwować w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Wydatki na innowacje wzrastały w okresie 2000–2004 średnio o 18,84% rocznie, podczas gdy w przetwórstwie przemysłowym o 8,45%. Od 2007 roku w przemyśle spożywczym nastąpiło wyraźne zmniejszenie się nakładów na działalność innowacyjną w przeliczeniu na zatrudnionego. W 2009 roku stanowiły one zaledwie 47%, w 2010 roku 52%, a w 2011 roku 58% nakładów innowacyjnych w przetwórstwie przemysłowym. Spadek nakładów innowacyjnych, podobnie jak w przypadku zmniejszenia inwestycji, wiązał się z wynikającą z kryzysu gospodarczego niepewnością panującą na światowym rynku żywności.

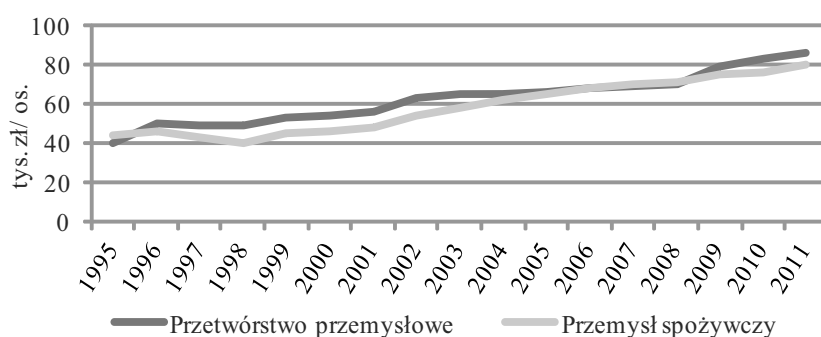
W strukturze nakładów na innowacje w przemyśle spożywczym dominowały wydatki na zakup oraz modernizację maszyn i urządzeń technicznych. Z badań Matras-Bolibok [2009, s. 264] wynika, że w 2007 roku udział nakładów inwestycyjnych ponoszonych na zakup oraz modernizację maszyn i urządzeń służących wdrażaniu innowacji stanowił 63% i był o 5 p.p. wyższy niż w przedsiębiorstwach przemysłowych ogółem. Niepokojąco niski jest natomiast udział wydatków przedsiębiorstw przemysłu spożywczego na działalność B+R. W 2007 roku wyniósł on zaledwie 2,6% ogółu nakładów, podczas gdy w przedsiębiorstwach przemysłowych 9,37%. Świadczy to o tym, że przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego są bardziej zainteresowane nabywaniem technologii materialnej niż generowaniem i nabywaniem nowej wiedzy. Takie zachowania wynikały najpierw z konieczności dostosowania się przedsiębiorstw do unijnych standardów produkcyjnych, a potem z potrzeby niwelowania luki technologicznej dzielącej polskie przedsiębiorstwa od firm z krajów wysoko rozwiniętych [Szczepaniak 2010, s. 6]. W kontekście analizy innowacyjności istotna jest również kwestia, jak nakłady innowacyjne przekładają się na efekty ekonomiczne. Matras-Bolibok [2009, s. 266] wskazuje, że w latach 2003–2007 poziom efektywności nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle spożywczym stanowił zaledwie 73% średniego poziomu dla przedsiębiorstw przetwórstwa przemysłowego, gdzie z każdej złotówki poniesionych nakładów na działalność innowacyjną osiągnięto niemal 10 zł produkcji sprzedanej. Z badań Juchniewicz [2008, s. 95] wynika, że również efektywność działalności innowacyjnej przedsiębiorstw przemysłu spożywczego mierzona wartością produkcji sprzedanej wyrobów nowych i zmodernizowanych na 1 zatrudnionego jest niska. Przykładowo w 2005 roku była niższa od analogicznej wielkości w przetwórstwie przemysłowym 2,1-krotnie.

W kontekście badania produktywności czynników produkcji istotna jest również relacja między majątkiem a zasobami pracy, którą odzwierciedla wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy. Wzrost tego wskaźnika wiąże się ze zwiększaniem wyposażenia majątkowego i jest przykładem kapitałochłonnych źródeł

wzrostu wydajności pracy [2010, s. 262]. Przeprowadzone badania wskazują na pozytywny wpływ technicznego uzbrojenia pracy na produktywność pracy zarówno w przemyśle spożywczym ($R = 0,923$, $R^2 = 0,852$), jak i przetwórstwie przemysłowym ($R = 0,955$, $R^2 = 0,912$).

W początkowym okresie analizy wartość technicznego uzbrojenia pracy wykazywała różnokierunkowe wahania (rys. 4). Wyraźna tendencja wzrostowa rozpoczęła się w 1999 roku, a największy wzrost nastąpił w okresie poprzedzającym przystąpienie Polski do UE. W latach 2000–2003 techniczne uzbrojenie pracy rosło średnio o 8,21% rocznie, czyli o 1,9 p.p. szybciej niż w przetwórstwie przemysłowym. Po przystąpieniu Polski do UE można było zaobserwować dalszy szybki wzrost technicznego uzbrojenia pracy (w okresie 2004–2008 średnio 3,41% rocznie w przemyśle spożywczym wobec 1,97% w przetwórstwie przemysłowym ogółem). W efekcie wartość środków trwałych przypadająca na jednego pracownika w latach 2008–2009 była w przemyśle spożywczym średnio o 1,18% większa niż w przetwórstwie przemysłowym ogółem. W 2010 i 2011 roku w wyniku wyższej dynamiki wzrostu wartości brutto środków trwałych w przetwórstwie przemysłowym niż w przemyśle spożywczym relacja ta uległa ponownemu odwróceniu.

Wzrost technicznego uzbrojenia pracy w przemyśle spożywczym wiązał się nie tylko ze wzrostem produktywności pracy, ale również ze zmniejszeniem się produktywności kapitału ($R = -0,585$, $R^2 = 0,342$). Wynikał z jednoczesnego zmniejszania zatrudnienia oraz wzrostu wartości środków trwałych będącego następstwem ponoszonych inwestycji na modernizację i unowocześnianie materialno-technicznej bazy wytwórczej. Zaobserwować można było zatem pro-

Rysunek 4

Poziom technicznego uzbrojenia pracy [tys. zł/os] w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym w latach 1995–2011 (ceny stałe z 1995 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

ces substytucji pracy przez kapitał. Tożsame wnioski występowały w analizach Adamczyka [2008, s. 102]. Zdaniem Juchniewicz i Urbana [2012, s. 143], nastąpiła reorientacja przemysłu spożywczego z tradycyjnego i bardziej pracochłonnego na nowocześniejszy i bardziej kapitałochłonny.

Wnioski

Przeprowadzone badania wskazują na pozytywny wpływ wynagrodzeń, nakładów innowacyjnych oraz technicznego uzbrojenia pracy na produktywność pracy w przemyśle spożywczym i przetwórstwie przemysłowym. Poziom nakładów innowacyjnych na zatrudnionego oddziaływał na produktywność pracy w perspektywie jednego roku od momentu ich poniesienia. Zaobserwowano również związek między nakładami innowacyjnymi i inwestycyjnymi a poziomem produktywności całkowitej (z opóźnieniem 1 roku) oraz między nakładami inwestycyjnymi i produktywnością kapitału w przetwórstwie przemysłowym. Nie udało się natomiast potwierdzić takich zależności w przemyśle spożywczym.

Poziom analizowanych czynników produktywności był generalnie niższy w przemyśle spożywczym niż w przetwórstwie przemysłowym. Pozytywne zmiany w zakresie nakładów na inwestycje i innowacje oraz technicznego uzbrojenia pracy można było zaobserwować w związku z integracją Polski do UE. Ze względu na konieczność dostosowania przedsiębiorstw do unijnych standardów, a w późniejszym etapie również niwelowania luki technologicznej dzielącej polskie przedsiębiorstwa od przedsiębiorstw z krajów wysoko rozwiniętych nastąpiło wyraźne ożywienie inwestycyjne oraz wzrost aktywności innowacyjnej. Innowacyjność przemysłu spożywczego wiązała się głównie z nabywaniem innowacyjnych maszyn i urządzeń, czyli technologii materialnej. Procesy modernizacji rozpoczęły się jeszcze w okresie przedakcesyjnym przy jednoczesnym wyhamowaniu wzrostu wynagrodzeń. Po akcesji procesy unowocześniania aparatu wytwórczego były kontynuowane przy jednoczesnym przyspieszeniu tempa wzrostu wynagrodzeń. W okresie kryzysu gospodarczego można było zauważyć przejściowe obniżenie aktywności inwestycyjnej i ponowne wyhamowanie tempa wzrostu wynagrodzeń. W efekcie ponoszonych wydatków inwestycyjnych i unowocześniania bazy wytwórczej w polskim przemyśle spożywczym nastąpił jednakże znaczący wzrost technicznego uzbrojenia pracy oraz substytucja pracy przez kapitał. Przemysł spożywczy stał się dzięki temu nowoczesny i kapitałochłonny. W dalszej perspektywie, w celu wzrostu produktywności i konkurencyjności przemysłu spożywczego, wydaje się konieczne podejmowanie działań zmierzających do wprowadzania innowacji nietechnologicznych oraz tworzenia, nabywania i rozpowszechniania wiedzy i wartości niematerialnych.

Literatura

- ADAMCZYK P., 2008: *Produktywność czynników wytwórczych w przemyśle spożywczym w Polsce*, Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 71, s. 95–106.
- ADAMOWICZ M., 2008: *Innowacje i innowacyjność w sektorze agrobiznesu. Rodzaje innowacji*, Tom 2, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- BORKOWSKA S., 2004: *Wynagrodzenia – rozwiązywanie problemów w praktyce*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
- CHECHELSKI P., JUDZIŃSKA A., 2011: *Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy*, IERiGŻ-PIB 552, Warszawa.
- FLOREK J., 2013: *Nakłady inwestycyjne w polskim przemyśle spożywczym w latach 2000–2011*, Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 104, s. 29–39.
- JUCHNIEWICZ M., 2008: *Innowacyjność jako czynnik wzrostu konkurencyjności polskiego przemysłu spożywczego*, [w:] *Ocena rozwoju konkurencyjności polskich producentów żywności po integracji z Unią Europejską*, (red.) I. Szczepaniak, IERiGŻ, Warszawa.
- JUCHNIEWICZ M., URBAN R., 2012: *Ocena wpływu produktywności i efektywności na pozycję konkurencyjną przemysłu spożywczego*, [w:] *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności (2)*, (red.) I. Szczepaniak, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 134–150.
- JUDZIŃSKA A., 2011: *Zatrudnienie i wynagrodzenia w przemyśle spożywczym*, [w:] *Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (1)*, (red.) R. Mroczek, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 42–51.
- KOCIESZEWSKI M., SZWACKA-MOKRZYCKA J., 2011: *Uwarunkowania rozwoju przemysłu spożywczego po przystąpieniu Polski do UE*, Zeszyty Naukowe SGGW. Problemy Rolnictwa Światowego 11(26), z. 2, 67–77.
- MATRAS-BOLIBOK A., 2009: *Efektywność działalności innowacyjnej przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce*, SERiA t. XI, z. 1, 262–267.
- MROCZEK R. (red.), 2012: *Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Przemysłu 1996–2002, GUS, Warszawa.
- SZCZEPANIAK I., 2010: *Ekonomiczna ocena innowacyjności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego*, Przemysł Spożywczy 64(11), s. 4–8.
- WYSOKI F., LIRA J., 2003: *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- ZAKRZEWSKI A., 2010: *Zróżnicowanie efektywności grup przemysłu spożywczego w Polsce*. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, t. 97, z. 4, 258–266.
- ZUZEK D.K., 2010: *Innowacje produktowe w sektorze MSP przemysłu spożywczego w Polsce jako istotny czynnik konkurencyjności*, SERiA, t. XII, z. 3, s. 444–448.

Influence of selected factors on resource productivity in manufacturing in Poland with regard to food processing

Abstract

The study assesses the level of selected factors and their impact on the productivity of the food industry against the background of manufacturing in the years 1995–2011. The influence of wages, investment, innovation and technical infrastructure on labor productivity in manufacturing and food industries was observed. The impact of investment and innovation on total productivity, as well as investment in capital productivity and innovation on labor productivity in manufacturing was revealed (correlation coefficients were high and statistically significant). The coefficients of determination in most of these cases showed a good fit of regression models to empirical data. The level of productivity factors was generally lower in the food industry than in manufacturing. However, there was an increase in investment activity and innovation and technical equipment working in the food industry during the Polish accession to the EU. However, to continue productivity growth of the food industry in the long term, it will be necessary to make non-technological innovation.

Agnieszka Borowska

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zmiany na rynku jabłek w krajach Unii Europejskiej w latach 2000–2010

Wstęp

Jabłoń jest drzewem klimatu umiarkowanego i w tej strefie koncentruje się jej uprawa. Jednak w ostatnich latach z powodzeniem podjęto działania, aby uprawy jabłoni przesunąć do strefy podzwrotnikowej [Sadownictwo... 1995, s. 181]. Znacznie większa liczba gatunków roślin sadowniczych uprawiana jest w strefie klimatu subtropikalnego i tropikalnego [Kawecka i Kryńska (red.) 1992, s. 5–12]. Na szerokie rozpowszechnienie upraw jabłoni wpłynęła duża wartość gospodarcza drzew. W wyniku wiekowej selekcji, krzyżowań i zabiegów hodowlanych uprawianych np. w połowie lat 90. XX wieku było na świecie ponad 10 tys. odmian. Owoc jako ostateczny produkt jest przedmiotem zainteresowania nie tylko konsumenta, ale także przechowalnictwa, obrotu i przetwórstwa. Jabłoń (*Malus*) należy do rzędu różowców (*Rosales*), rodziny różowatych (*Rosaceae*), podrodziny ziarnkowatych (szupinkowych). Występuje około 30 gatunków jabłoni, głównie w klimacie umiarkowanym w Europie i Azji, a także około 9 gatunków rośnie dziko w Ameryce [Rejman (red.) 1994, s. 19]. Ponad 20 gatunków jabłoni pochodzi z trzech regionów kontynentu azjatyckiego, to jest Kaukazu, Azji Środkowej i Chin. Kilka gatunków pochodzi z kontynentu północnoamerykańskiego, ale nie odegrały one znaczącej roli w rozwoju jabłoni uprawnej [Sadownictwo... 1995, s. 181]. Liczba gatunków roślin sadowniczych uprawianych w różnych regionach świata wynosi kilkaset, a być może zbliża się do tysiąca. Większość światowej produkcji owoców daje jednak niewiele, zaledwie 20–30 gatunków.

Na rozwój nowoczesnego sadownictwa w Europie miały istotny wpływ gospodarstwa sadownicze w Stanach Zjednoczonych – specjalizowały się one w produkcji towarowej owoców dostarczanych na rynek. Najważniejsze odmiany

towarowe (tj.: Red Delicious, Golden Delicious, Jonatan i McIntosh), a wiele odmian na rynku to ich potomkowie (Lobo, Cortland, Jonagold, Gloster), są popularne nadal wśród konsumentów [Pieniążek 2000, s.15]. Dynamiczne zmiany i rozwój w sadownictwie europejskim nastąpił w latach 60. i 70., zwłaszcza we Włoszech, Niemczech, Francji, w Polsce natomiast w latach 70. i 80., choć szczególnie pozytywne zmiany można dostrzec od początku lat 90. XX wieku [Pieniążek 2000, s. 21], oraz na początku XXI wieku – po wejściu Polski do UE. Stale wprowadzany postęp (narzędzia, tj. opryskiwacze, sekatory, kosiarki, rozdrabniacze gałęzi, zbieracze do owoców, palety, podnośniki widłowe, chłodnie, linie sortownicze i inne) i nowoczesne odmiany jabłoni przyniosły wymierny efekty. Dzięki postępowi jaki dokonał się w sadownictwie przez ostatnie czterdzieści lat, a zwłaszcza po zmianie niskopiennych sadów jabłoniowych na karłowe, Polska zalicza się do największych producentów jabłek w Europie i na świecie.

Cel pracy, materiał źródłowy i metody badawcze

Celem artykułu jest przedstawienie zmian zachodzących w powierzchni uprawy jabłoni, produkcji jabłek, skali i kierunkach ich handlu zagranicznego oraz konsumpcji jabłek w krajach Unii Europejskiej w latach 2000–2010. W opracowaniu wykorzystano wtórne źródła informacji pochodzące z baz danych Faostat 2012, GUS, opracowania Komisji Europejskiej i inne. Praca została zrealizowana w ramach projektu badawczego grantu NCN Nr 3745/B/H03/2011/40. W analizie problemu badawczego wykorzystano metody porównawczą oraz opisową.

Produkcja jabłek w krajach Unii Europejskiej

Produkcja owoców i warzyw w UE stanowi 8–10% światowej produkcji, kształtującej się w granicach 1,2 mln t. Najważniejszymi owocami produkowanymi przez kraje Wspólnoty są: jabłka – ponad 9–12 mln t, pomarańcze – 6,8 mln t, gruszki – ok. 3 mln t. Do głównych producentów jabłek w UE należą Polska, Francja i Włochy, których udział wynosi 60%, a z uwzględnieniem Niemiec i Hiszpani to 75% całkowitej unijnej produkcji. Na terytorium UE uprawianych jest około 25 odmian jabłoni, w tym do najpopularniejszych należą: Golden Delicious, Jonagold, Gala. Poza tym w Niemczech i Holandii także Elstar, a w Polsce i na Węgrzech Idared i Jonathan. Do końca lat 80. XX wieku na terenie Europy powierzchnia upraw jabłoni była największa na świecie. Wyspecjalizowana produkcja jabłek odbywała się głównie w 8 krajach obecnych członków UE, tj. we Francji, Włoszech (najnowocześniejsze sady w latach

60. i 70.), w Wielkiej Brytanii, Grecji, Bułgarii, Hiszpanii, Portugalii, Rumunii. Jabłonie popularne w uprawie były w tym samym czasie także w republikach na obszarze byłego ZSRR (Ukrainie, Białorusi, Uzbekistanie), a poza Europą sadownictwo rozwijało się dynamicznie zwłaszcza w USA, Kanadzie, Japonii, Turcji, Indiach, Australii, Iranie, Chile i Libanie. Udział Europy w światowej strukturze powierzchni upraw jabłoni w kolejnych dwóch dekadach spadł z 65% do 51% w latach 80., a obecnie stanowi tylko 26,8%. Zmniejszenie rangi Europy w uprawie jabłoni podyktowane było kilkoma czynnikami: wprowadzaniem na innych kontynentach nowych odmian o zgoła odmiennych niż dotychczas warunkach uprawy (bardziej odpornych np. na: suszę, mrozy, wilgoć itp.), cechujących się korzystnymi parametrami handlowymi oraz wysokim uzyskiem owoców z hektara sadu, co stworzyło sprzyjające warunki do ekspansywniejszego wkraczania na arenę międzynarodową państw, gdzie dotychczas nie było tradycji sadowniczych w kierunku uprawy jabłoni – Chin, Turcji, Indii czy Iranu. Wprowadzenie do gospodarki sadowniczej nowoczesnych maszyn i urządzeń oraz technologii uprawy, które pozwalały przy zmieniających się preferencjach i wymaganiach klientów zaoferować produkt wykorzystywany zarówno jako jabłko deserowe w bezpośredniej konsumpcji, jak i surowiec do dalszego przetworzenia przez zakłady przetwórstwa. W cztery dekady – do połowy lat 90. XX wieku areal uprawy jabłoni na świecie wzrósł ponad 2,5-krotnie (do 6,3 mln ha), przy stopniowej redukcji o około 1/5 do 4,76 mln ha w 2004 roku i względnej stabilizacji w granicach 4,7–4,9 mln ha do 2010 roku. Konkurencją dla jabłek są banany, pomarańcze oraz winogrona, choć coraz częściej na stoły w Europie trafiają atrakcyjne nie tylko smakowo, ale też cenowo brzoskwinie, mandarynki, grejpfrut, czy do niedawna mniej popularne owoce, takie jak: daktyl, pistacja, granaty, kiwi, opuncja, awokado, figi i inne¹ [Poniedziałek 2001, s. 5–25].

W latach 2000–2010 w krajach UE można było zaobserwować z jednej strony zmniejszenie się znaczenia uprawy jabłoni w sadach, jak we Francji (z ok. 10 do 7%), Niemczech (z 17 do 5,8% – z arealu 125 ha do zaledwie 32 tys. ha) czy Hiszpanii (z 48,8 ha do ok. 30 tys. ha) – tabela 1. Z drugiej natomiast wyraźny wzrost we Włoszech, na Węgrzech (o 3 p.p. – do 7,8%), czy Polsce (z 22 do 34% w 2010 r.). Łącznie produkcja jabłek prowadzona była na coraz mniejszej powierzchni – 550 tys. ha (spadek o 1/4). Rozmieszczenie produkcji jabłek nie jest równomiernie w krajach UE-27. Wraz ze zamianą niskopiennych sadów jabłoniowych na karłowe intensyfikacja oraz wielkość produkcji jabłek z hektara zdecydowanie wzrosła. W skali świata od początku lat 60. produkcja jabłek wzrosła o 180% – 62,6 mln t. W Unii Europejskiej w zależności od sezonu

¹ Persymona, kasztan jadalny, pigwa, ceratonia, nieśplik czy lima, cytron, nagami, marumi, kumkwat, limekwat, bergamoty, papaja i inne.

Tabela 1

Powierzchnia upraw jabłoni w krajach UE-27 w latach 2000–2010 [tys. ha]

Kraj	Lata										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Polska	165,1	166,4	168,5	159,3	175,2	169,7	162,0	175,6	172,0	173,6	188,2
Włochy	62,5	62,7	60,5	56,9	57,6	57,1	57,1	56,0	59,0	58,4	57,9
Rumunia	71,0	73,0	72,4	71,6	73,4	81,7	59,3	59,0	54,7	52,6	56,4
Francja	69,7	60,2	65,6	59,8	58,1	57,7	55,2	53,8	42,1	41,2	40,0
Węgry	34,5	57,2	35,8	43,5	43,2	42,0	39,1	40,5	43,1	36,6	34,0
Niemcy	125	70,0	69,2	31,2	32,3	32,3	32,5	31,7	31,8	31,8	31,8
Hiszpania	48,8	42,3	43,2	46,0	42,2	39,0	37,8	36,9	33,4	30,0	31,7
W. Brytania	13,0	11,2	9,9	9,1	9,2	8,5	15,6	15,0	15,5	15,6	15,7
Grecja	14,1	15,5	13,7	13,6	13,4	13,4	13,3	13,2	12,0	12,1	13,5
Portugalia	21,2	21,3	21,4	21,6	21,4	21,3	20,7	20,5	20,6	20,6	13,2
Litwa	31,0	31,3	27,9	19,3	19,3	20,8	14,9	13,3	11,7	11,6	12,1
Czechy	12,0	10,0	12,0	12,1	12,7	12,4	9,0	8,6	8,8	10,0	9,2
Holandia	12,8	11,7	11,2	10,3	10,2	9,7	9,6	9,4	9,3	9,1	8,7
Belgia	8,9	8,8	8,6	8,4	8,3	7,9	7,4	7,2	7,2	7,1	6,9
Austria	5,9	6,0	5,8	5,8	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Bułgaria	13,0	9,9	6,0	7,8	7,4	5,4	5,7	5,4	5,4	5,2	5,2
Estonia	7,2	10,5	9,9	8,6	8,9	6,5	5,1	4,3	4,0	4,2	3,3
Łotwa	8,1	8,2	8,2	8,2	8,3	8,5	9,4	7,4	5,1	4,1	3,3
Słowacja	3,1	4,1	4,7	3,5	3,3	3,2	3,3	3,2	3,4	3,6	3,2
Słowenia	3,1	3,1	3,3	3,1	3,1	3,1	3,1	2,9	2,9	2,7	2,8
Irlandia	0,8	0,7	0,6	0,5	1	1,8	2,1	2,1	1,9	1,9	1,8
Szwecja	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4	1,6	1,4	1,4	1,5	1,5
Dania	1,7	1,8	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4
Cypr	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,1	0,9	1,2	0,9
Luksemburg	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9
Finlandia	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7
Malta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UE-27	736,6	690	664,1	605,9	620,3	613,9	574,1	577,6	555,4	543,9	550,3

Źródło: Faostat 2012.

uzyskiwano w latach 2000–2010 około 11–14 mln ton jabłek rocznie, co stanowiło blisko dwadzieścia kilka procent w ich światowej produkcji, podczas gdy trzy dekady wstecz 41%. Do głównych producentów jabłek we Wspólnocie zalicza się Włochy, Polskę, Francję, Niemcy i Hiszpanię (tab. 2).

Ugruntowywanie pozycji Chin z 2 do 39% światowej produkcji jabłek, zmniejszenie znaczenia sadowników z USA z 12 do 7% oraz przemiany na

Tabela 2

Produkcja jabłek w UE-27 w latach 2000–2010 [tys. ton]

Kraj	Lata										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Włochy	2 232	2 299	2 199	1 954	2 136	2 192	2 131	2 230	2 210	2 326	2 205
Polska	1 450	2 434	2 168	2 428	2 522	2 075	2 305	1 040	2 831	2 626	1 859
Francja	2 157	2 397	2 432	2 137	2 204	2 242	2 081	2 144	1 702	1 730	1 711
Niemcy	3 137	1 779	1 471	818	980	891	948	1 070	1 047	1 071	835
Hiszpania	814	917	695	881	691	774	650	721	662	595	596
Rumunia	490	507	492	811	1 098	638	590	475	459	518	553
Węgry	695	605	527	508	700	510	537	171	569	575	497
Holandia	461	408	354	359	436	359	365	391	375	407	338
Austria	490	410	479	423	484	453	509	478	551	486	332
Belgia	546	337	349	319	356	325	358	358	335	311	269
Grecja	315	248	281	208	275	250	289	252	235	260	239
W. Brytania	209	212	179	144	170	218	269	243	243	229	228
Portugalia	227	265	301	287	277	249	258	247	239	280	165
Słowenia	130	78	142	102	140	106	119	115	103	96	118
Czechy	339	221	317	243	281	209	159	113	158	170	100
Malta	66	55	33	12	32	66	102	63	57	57	51
Słowacja	82	50	51	61	42	47	31	18	42	50	45
Bułgaria	89	43	26	38	39	26	26	26	24	36	43
Irlandia	15	17	16	15	25	45	42	45	47	43	40
Litwa	99	151	80	98	34	97	100	41	74	53	34
Dania	25	20	19	32	35	35	32	32	34	30	28
Szwecja	22	20	18	22	19	18	24	21	22	21	24
Luksemburg	12	4	11	4	11	4	9	4	10	10	11
Łotwa	35	36	50	36	7	38	34	31	29	13	10
Cypr	11	9	11	10	11	11	11	9	7	7	7
Finlandia	3	4	3	3	3	4	3	4	4	4	4
Estonia	19	15	17	5	2	11	3	4	2	5	2
UE-27	14 167	13 542	12 720	11 955	13 008	11 892	11 985	10 344	12 069	12 007	10 344

Źródło: Faostat 2012.

rynku wspólnotowym sprawiają, że wzrasta konkurencja na rynku tego owocu w skali globu i coraz trudniej jest go sprzedać przy coraz niższej cenie, mimo coraz wyższych parametrów jakościowych produktu deserowego i przemysłowego. Właściciele sadów poszukują z jednej strony optymalnych metod zarządzania mających na celu redukcję kosztów i podnoszących efektywność gospodarstwa sadowniczego [Hester i Cacho 2003, s.137–154], a z drugiej poszukują metod

przyjaznych dla środowiska i akceptowanych przez konsumentów [Pizło 2014, s. 185–193].

Polska na tle pozostałych państw, nie tylko UE, ale i świata jest czołowym producentem jabłek. Produkcja ogółem powyżej 2,5 mln ton stawia Polskę na pierwszym miejscu wśród krajów UE-27, a w przypadku jabłek deserowych w granicach około 1,3 mln ton, tuż po Włoszech. Łączna produkcja jabłek deserowych i przemysłowych w granicach 2,8 mln ton rocznie powoduje, że dostarczamy na rynek około 3,5% światowego surowca, stanowi to w krajach UE 20–25% produkcji. Przyczyn tego stanu należy upatrywać w dominacji wśród nasadzeń drzew karłowych (około 2,5 tys./ha) na słabo rosnących podkładkach (od 1000 do 1200 na hektarze) w gospodarstwach sadowniczych [Makosz 2012a, c].

Zmiany dynamiki produkcji jabłek w latach 2000–2010, nie tylko w krajach UE podyktowane były kilkoma czynnikami – zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i pozaekonomicznym. Należą do nich między innymi: warunki naturalne, przyrodnicze (pogodowe) – mają one charakter losowy (niecykliczny), niejednokrotnie trudny do przewidzenia (tj. fala przymrozków w okresie zawiązywania zalążków, ulewne opady deszczu, gradobicia czy długotrwała susza) i wpływają na poziom zbiorów i plonów, co ma swoje konsekwentne odzwierciedlenie w poziomie cen. Większość świeżych jabłek o wysokiej jakości trafia tuż po zbiorze do konsumpcji. W zależności od kraju skala produkcji sadowniczej UE nie zawsze pozwala na zaspokojenie potrzeb rynku wewnętrznego. Nie tylko w przypadku Polski nadwyżki surowca przeznaczane są na eksport. Część owoców trafia do konsumenta w formie mrożonej lub przetworzonej. Te gorszej jakości lub przemysłowe znajdują zastosowanie w przetwórstwie (do wyrobu np. koncentratu soku jabłkowego, przecierów, dżemów, musów, a także napojów alkoholowych) czy jako suszone, rozdrobnione, wykorzystywane są w piekarnictwie i cukiernictwie. Na ich atrakcyjność na rynku dla przemysłu rolno-spożywczego i większe zagospodarowanie w tworzeniu wartości dodanej ma wpływ przede wszystkim kształtowanie się w danym roku ceny surowca oraz relacje podaży-popytu.

W sadach tracą na znaczeniu odmiany starsze, np. Cortland, McIntosh, zyskują zaś stosunkowo niedawno wprowadzone – Gala, Fuji, Jonathan, Pinova (tab. 3 i 4). Tego rodzaju zmiany struktury odmianowej drzew jabłoni w sadach są podyktowane między innymi zmieniającymi się preferencjami konsumentów i oczekiwaniami odbiorców (np. sieci handlowych). Pomędzy poszczególnymi krajami we Wspólnocie występują różnice w poziomie i strukturze zbioru odmian jabłek. Dla przykładu Polacy zazwyczaj w celach konsumpcyjnych nabywają jabłka duże, dobrze wybarwione, częściej czerwone odmiany niż zielone, niekoniecznie słodkie, podczas gdy w Niemczech czy Holandii konsumenci wolą jabłka Elstar, Jonagold. W UE w latach 2005–2011 największą produkcję jabłek notowano w przypadku dwóch najpopularniejszych wśród konsumentów odmian:

Tabela 3

Plony jabłek w krajach UE-27 w latach 2000–2009 [dt/ha]

Kraj	Lata									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Austria	819,7	676,4	817,2	720,5	797,8	746,9	840,2	788,5	914,5	802,5
Holandia	359,1	348,2	316,7	348,7	426,7	368,7	381,7	416,0	403,2	447,3
Belgia	612,9	382,5	405,3	379,9	428,7	409,6	481,5	496,2	463,4	439,5
Włochy	357,0	367,0	363,3	343,2	371,2	383,6	372,9	398,1	374,6	398,9
Francja	309,5	398,2	370,8	357,2	379,3	388,2	377,2	398,6	371,7	378,8
Słowenia	420,8	254,6	430,3	328,0	451,5	342,7	384,6	398,4	358,0	351,4
Niemcy	250,9	254,1	212,6	262,5	302,9	275,6	291,5	337,3	329,2	336,6
Irlandia	182,5	244,3	263,3	302,4	250,0	250,0	210,0	214,3	244,3	228,7
Dania	148,9	112,2	119,4	197,7	220,7	218,3	206,9	215,3	223,5	209,2
Hiszpania	166,9	216,8	160,8	191,5	163,8	198,6	171,9	195,4	198,3	198,3
Grecja	223,1	159,8	205,1	152,9	205,3	187,2	217,2	190,5	195,6	193,4
Czechy	282,9	221,6	263,2	201,0	221,1	168,7	176,2	131,3	180,2	170,4
Węgry	201,3	105,8	147,1	116,7	162,0	121,4	137,3	42,2	131,9	157,0
W. Brytania	160,6	189,3	182,1	157,4	185,8	258,1	173,0	176,1	156,7	151,9
Polska	87,9	146,3	128,7	152,4	143,9	122,3	142,3	59,2	164,6	151,3
Szwecja	154,0	140,3	135,0	161,3	134,1	122,8	150,0	150,0	158,6	146,7
Portugalia	106,9	124,0	140,5	132,8	129,5	117,0	125,0	120,7	115,9	135,8
Luksemburg	112,8	42,0	105,5	38,2	104,9	37,4	89,0	40,4	102,9	102,9
Rumunia	69,0	69,5	67,9	113,3	149,6	78,1	99,6	80,5	83,9	98,3
Bułgaria	68,7	43,3	44,2	49,4	53,6	48,5	46,1	48,1	43,5	68,3
Finlandia	54,3	69,7	56,3	47,6	43,1	55,9	51,4	53,4	64,1	65,4
Słowacja	266,9	121,7	109,6	173,3	128,0	147,0	92,0	54,6	122,0	64,4
Cypr	100,0	82,3	95,6	81,5	85,8	84,6	84,1	80,9	69,4	54,7
Litwa	31,8	48,3	28,7	50,6	17,6	46,4	67,0	30,5	63,7	46,1
Malta	66,0	55,0	41,3	40,0	40,0	41,3	72,9	42,0	38,0	38,0
Łotwa	43,6	44,2	61,3	43,8	8,3	44,1	35,9	41,4	56,2	31,0
Estonia	25,9	14,3	17,3	5,7	2,4	16,3	5,5	9,4	5,6	12,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Faostat 2012.

Golden Delicious – ponad 2,5 mln ton i o ponad połowę mniej Gali. Na zbliżonym poziomie od 550–750 tys. ton kształtowała się produkcja innych również poszukiwanych odmian, takich jak: Red Delicious, Jonagold i Idared, choć niewiele ustępuje im miejsca Elstar (tab. 4), przy zdecydowanym spadku zbiorów jabłek Cortland. W Polsce przy zbiorach około 2,7 mln ton jabłek, aby zagospodarować je po opłacalnych cenach trzeba wyeksportować około 700 tys. ton, w kraju spożyć

Tabela 4

Zbiory jabłek wybranych odmian w UE-27 w latach 2005–2011 [tys. ton]

Odmiana jabłek	Lata						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Brabeurn	296	279	318	295	338	289	311
Cortland	100	155	75	136	80	50	70
Elstar	427	431	487	468	487	361	429
Fuji	130	133	188	205	245	250	254
Gala	1 052	1 016	1 024	1 045	1 074	986	1 059
Gloster	100	128	93	164	113	111	116
Golden Delicious	2 561	2 340	2 450	2 506	2 630	2 401	2 533
Granny Smith	315	308	305	311	341	339	338
Idared	693	624	292	804	795	569	575
Jonagold	650	633	651	801	737	522	594
Jonagored	190	210	234	203	204	178	182
Jonathan	31	35	51	257	305	282	221
Lobo	150	210	100	203	100	61	100
Pinova	15	17	20	30	35	27	30
Red Delicious	660	631	600	743	724	662	635
Red Jonaprince				21	29	28	31
Szampion	277	307	172	395	323	257	293

Źródło: Eurostat 2012.

co najmniej 600 tys. ton, a na sok zagęszczony przerobić pozostałe 1,4 mln ton [Makosz 2012d]. Można uznać, że odmiany, które dominują w polskich sadach, uzupełniają ofertę towarową w UE, tu dominującą odmianą był Golden Delicious, stanowiąc w latach 2005–2011 nawet 1/3 wszystkich upraw, w drugiej kolejności odmiana Gala i na trzecim miejscu grupa odmian Jonagold [Pizło 2012].

Plony jabłek uzyskiwany z hektara sadu wzrastają nie tylko na poziomie globalnym, ale także w poszczególnych krajach prowadzących gospodarkę sadowniczą, co można zaobserwować na przykładzie UE. Produkcja jabłek w większości krajów wspólnoty przekracza poziom 140 dt/ha, a rekordzistami są sadownicy z Austrii, uzyskując ponad 800 dt/ha, Holandii – 447 dt/ha, Belgii – 450 dt/ha oraz Włoch, Francji, Słowenii czy Niemiec – ponad 380 dt/ha (tab. 3). Polska do 2000 roku z plonem 87,9 dt/ha, ze średnioroczną produkcją jabłek około 1,5 mln ton i eksportem jabłek deserowych na poziomie około 200–250 tys. ton nie stanowiła zagrożenia dla sadowników z UE. Jednak w ostatniej dekadzie, zwłaszcza po przystąpieniu do Wspólnoty, unowocześniono gospodarkę sadowniczą, wprowadzono w nasadzeniach plenniejsze i smaczniejsze odmiany – preferowane przez

rolników dotychczas McIntosh, Jonatan czy Bankroft zamieniono na sporty odmian Golden Delicious, Gala, Jonagold, Szampion, Idared oraz Ligol. Za owoce tych odmian producenci uzyskują znacznie wyższe ceny na rynku europejskim i to one gwarantują w wielu gospodarstwach opłacalną produkcję. Polskie jabłka były wcześniej konkurencyjne cenowo, ale z uwagi na ich niską jakością mogły osiągnąć zdecydowanie niższą cenę w porównaniu do tych z Włoch, Francji czy Holandii. Z chwilą, kiedy w owocowanie weszły innego typu sady jabłoniowe Polska zaczęła być postrzegana jako konkurencja i odgrywać coraz większą rolę na światowym rynku tego owocu. Od 2008 roku skala produkcji polskich jabłek ma duży wpływ na poziom ich cen w całej Europie. Jeśli w krajach Unii Europejskiej produkcja jabłek przekracza 11 mln ton, a w Polsce około 2,7 mln ton, wówczas pojawiają się problemy z ich zagospodarowaniem po opłacalnych cenach. Na przykład w Polsce w urodzajnych latach 2008 i 2009 tylko za 25–30% jabłek uzyskano opłacalne ceny [Makosz 2012a, c, d].

W latach 2000–2010 wzrosła zarówno wartość, jak i wolumen eksportu jabłek – odpowiednio o 173% – do 6 223,9 mln USD oraz o 46% do 7,7 mln ton. Po stronie eksportu około 43–47% jabłek pochodzi z Europy, w tym ponad 3,34 mln ton z UE-27, podczas gdy Azja dostarcza 21% jabłek (Chiny ponad 1 mln ton po 2007 roku), Ameryka Południowa 13% (głównie Chile, Argentyna), Ameryka Północna 11% (zwłaszcza USA), po niespełna 4% Afryka (RPA około 290 tys. ton) oraz Australia i Oceania (głównie Nowa Zelandia – około 307 tys. ton). Trzema głównymi eksporterami jabłek z UE do 2000 roku byli sadownicy z Francji, połowę ich eksportu na rynek dostarczali Włosi, trzecią pozycję zajmowali Holendrzy, kolejna przypadła Belgom (tab. 5). Jednak od 2009 roku pozycję lidera zajęła Polska. Eksport wyniósł wówczas 777 tys. ton owocu, wobec 661 tys. ton Francji i 732 tys. ton Włoch. Od 2000 do 2009 roku eksport jabłek z Polski wzrósł o 268% – z poziomu zaledwie 211 tys. ton, podczas gdy Francji spadł o 28%, czyli 236 tys. ton – do 611 tys. ton. Lukę tę wypełnili zatem między innymi sadownicy z Polski. W eksporcie polskich jabłek od lat dominują wschodni odbiorcy. Trafiają one na rynki przede wszystkim państw ugrupowania Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). W 2010 roku sprzedano tu ponad 600,9 tys. ton polskich jabłek o wartości około 163 mln EUR. Od lat głównym odbiorcą jabłek z Polski jest Rosja², która w 2010 roku zakupiła ponad 337 tys. ton jabłek. Równie dużym zainteresowaniem cieszą się polskie jabłka na rynku białoruskim, litewskim, ukraińskim czy kazachstańskim (w 2010 roku trafiło tam 29,3 tys. ton owoców). Pomimo zmniejszenia ilościowego dostaw jabłek z Polski do krajów UE, trafiło tam w 2010 roku 122, 6 tys. ton o wartości blisko 40 mln EUR. Najwięcej polskich jabłek zaimportowała Rumunia (21 tys. ton),

² W 2014 roku wprowadziła na produkty rolno-spożywcze, w tym jabłka embargo.

Tabela 5

Eksport jabłek w krajach UE-27 w latach 2000–2009 [tys. ton]

Kraj	Lata									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Polska	211,6	245,9	327,8	348,7	407,4	427,0	384,8	434,5	371,0	777,1
Włochy	579,1	533,0	687,8	707,7	542,0	723,9	713,2	784,9	683,4	732,8
Francja	847,8	777,8	767,0	803,8	628,0	654,1	683,4	685,3	684,1	611,3
Holandia	286,1	234,1	258,5	349,4	388,1	444,4	355,0	395,2	391,8	406,7
Belgia	363,4	325,4	394,8	340,1	336,7	352,8	291,3	344,3	261,9	286,3
Hiszpania	68,3	86,7	106,5	72,7	109,3	102,0	145,8	99,3	126,1	99,4
Niemcy	67,6	73,9	64,7	69,6	89,6	93,6	99,9	146,6	111,4	96,2
Austria	43,0	44,4	43,9	70,8	50,0	71,2	88,4	86,1	78,4	85,6
Litwa	6,2	10,3	2,2	9,4	0,7	14,1	6,7	31,2	190,2	78,0
Czechy	129,4	41,2	80,6	42,1	74,5	40,6	75,1	51,0	53,3	46,1
Słowenia	5,1	20,6	12,8	21,1	13,2	25,8	22,0	38,9	33,1	26,1
Węgry	7,4	24,5	9,0	7,7	12,7	38,5	47,3	17,5	24,2	24,1
W. Brytania	17,5	16,9	14,9	18,5	19,5	27,1	44,4	43,9	23,7	18,5
Grecja	24,6	66,1	18,3	30,7	30,7	47,1	37,8	32,1	23,9	17,6
Słowacja	2,5	7,0	6,9	7,7	9,2	8,6	15,4	19,6	16,6	11,2
Portugalia	7,5	5,7	14,8	10,3	10,5	8,4	9,2	8,6	9,9	10,7
Irlandia	1,5	1,8	1,8	1,3	1,0	2,0	4,3	7,1	6,8	7,1
Rumunia	0,1	0,2	0,4	0,4	0,2	0,4	0,6	19,2	1,6	4,8
Łotwa	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5	10,8	6,2	5,3	4,0
Dania	2,1	2,6	3,8	6,8	3,7	5,1	5,0	6,5	4,2	3,7
Bułgaria	0,1	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	1,3	2,4	0,3
Szwecja	5,1	1,3	0,9	1,4	2,4	1,7	2,3	1,7	0,9	0,3
Estonia	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	1,4	0,2	0,1	0,2
Luksemburg	0,6	0,7	0,4	0,5	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Malta	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Finlandia	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Cypr	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
UE-27	2677	2520	2818	2921	2723	3089	3044	3261	3104	3348
Świat	5277	5326	5668	6236	6422	7015	6999	7579	7454	7757

Źródło: Obliczenia na podstawie Faostat 2012.

Litwa (18,2 tys. ton), Czechy (17,3 tys. ton) i Słowacja (11,2 tys. ton). Ważnym dla sadowników kierunkiem eksportu jabłek jest od lat rynek niemiecki, estoński, szwedzki i łotewski.

Do krajów UE w ramach rynku wewnętrznego do 2010 roku trafiało około 2,7–3,1 mln ton jabłek. Spoza obszaru wspólnoty jabłka w celu uzupełnienia kra-

jowego asortymentu importowano z Ameryki Północnej (USA, Kanady), Ameryki Południowej (Argentyny, Chile), Afryki – głównie z RPA, a nawet z Australii oraz Nowej Zelandii. Do Polski jabłka sprowadzane są przede wszystkim z terytorium UE, głównie z Holandii, Włoch, Belgii, i Czech. Ale na polskich stołach goszczą także jabłka z Chile, Argentyny oraz RPA.

Dobrze rozwinięta baza przechowalnicza sprawia, że zmniejsza się wyrażenie sezonowości dostaw owoców, a te, które docierają z zagranicy, stanowią jedynie urozmaicenie oferty asortymentowej na półkach sklepowych. Ich import, w zależności od kraju, to od kilku do kilku tysięcy ton rocznie, a zatem stanowią niewielką skalę w stosunku do odmian krajowych.

Większa podaż krajowa jabłek wpływa na spadek ich importu, jednak ich skala zależy także od popytu na rynku wewnętrznym. Ponadto w strukturze konsumpcji zwiększa się substytucja krajowych owoców owocami pochodzącymi z importu – zwłaszcza południowych i ze strefy umiarkowanej. Jabłka w okresach jesienno-zimowych stopniowo zastępowane są bananami, pomarańczami, grejpfrutami, brzoskwiniami czy winogronami.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że polskie jabłka – odmiany przemysłowe – są, ze względu na kwasowość, poszukiwanym surowcem do produkcji koncentratu soku jabłkowego. W UE poza Polską głównymi jego producentami są Niemcy, Węgry, Hiszpania, Rumunia i Austria, łącznie wytwarzając 97%. Skala eksportu w 2010 roku wynosiła 239 tys. ton za kwotę 181 mln EUR, stanowiąc około 3/4 udziału w eksporcie soków.

Światowy import jabłek w 2000 roku wynosił 4,88 mln ton, podczas gdy pod koniec dekady ponad 7,4 mln ton. Jego wartość wyrażona w cenach bieżących wzrasta o 164% – do ponad 6,6 mld USD. Głównymi kierunkami zakupu jabłek są Europa, a przede wszystkim kraje UE-27 (pomimo spadku udziału ich w strukturze globalnego importu z 55,4 do 37,4%) oraz Rosja. Pokażny import jabłek trafia do Meksyku (około 195 tys. ton), USA (około 170 tys. ton), Chin (165 tys. ton), a także Kanady (150 tys. ton). Ważnymi partnerami handlowymi są także Arabia Saudyjskiej i Indonezja (powyżej 110 tys. ton). W UE-27 dominująca część importowanych jabłek sprowadzana jest do Niemiec (około 20–28%), Wielkiej Brytanii (16–18%), Holandii (8–13%) oraz Hiszpanii i Belgii (w granicach 6–9%) – tabela 6. Złuszczza Belgia oraz Holandia wyspecjalizowały się w reeksporcie jabłek na obszarze UE, a po 2008 roku dołączyła do nich także Litwa. W Polsce import jabłek był niewspółmiernie wysoki do dotychczas notowanego w 2008 roku, kiedy osiągnął poziom 138 tys. ton. W 2010 roku w kraju były niekorzystne zbiory jabłek – 1859 tys. ton wobec 2626 tys. ton w 2009 roku, czy 2831 tys. ton w 2008 roku. W eksporcie w 2010 roku odnotowano niewielkie zmniejszenie wolumenu jabłek, które cechowały się gorszą niż w poprzednich latach jakością. Za granice trafiło wówczas 728,5 tys. ton o łącznej wartości 205,1 mln EUR.

Tabela 6

Import jabłek do krajów UE w latach 2000–2009 [tys. t]

Kraj	Lata									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Niemcy	683	652	777	813	736	774	699	669	613	623
W. Brytania	426	466	449	476	525	514	532	523	482	456
Holandia	225	260	280	387	323	320	365	400	396	360
Hiszpania	225	178	208	236	249	225	189	238	228	239
Belgia	227	224	247	250	222	226	214	225	178	172
Francja	84	117	138	116	210	185	152	178	148	161
Szwecja	85	79	79	93	104	112	108	104	92	83
Litwa	33	27	28	32	32	34	128	172	175	80
Dania	63	65	69	75	67	65	68	69	70	77
Portugalia	66	78	64	63	72	74	69	86	70	63
Czechy	47	38	38	44	45	70	79	70	69	61
Austria	224	102	62	80	81	102	87	116	116	60
Irlandia	39	42	45	49	49	46	60	67	61	59
Finlandia	54	55	46	53	54	49	49	55	51	49
Słowacja	32	24	30	33	29	32	33	46	40	37
Włochy	31	36	54	56	90	53	38	43	61	37
Rumunia	21	14	23	45	41	86	90	54	39	32
Polska	15	22	5	13	7	25	22	138	39	22
Grecja	12	21	27	26	26	22	22	20	18	21
Bułgaria	22	33	35	32	27	36	43	37	33	18
Słowenia	32	4	9	3	6	7	9	7	17	18
Łotwa	25	26	19	21	22	17	13	13	14	16
Estonia	14	13	13	17	18	12	11	13	13	14
Węgry	6	4	9	9	4	11	0	71	21	9
Cypr	3	3	3	2	2	4	6	6	6	8
Malta	8	8	7	7	6	5	5	5	5	5
Luksemburg	5	5	6	6	5	5	6	6	6	5
UE-27	2706	2595	2769	3036	3052	3110	3095	3422	3062	2787
Świat	4881	5009	5392	5984	6243	6572	6940	7401	7354	7396

Źródło: Obliczenia na podstawie danych Faostat 2012.

Z prognoz FAO wynika, że produkcja jabłek na świecie do 2015 roku ma wzrosnąć do około 80 mln ton, a eksport do blisko 10 mln ton. Spodziewać należy się, że zwiększy się eksport do krajów dotychczas mniej docenianych, aczkolwiek dynamicznie rozwijających się – Bliskiego Wschodu i Afryki, gdzie jabłka nie były uznawane za produkt podstawowy w codziennej konsumpcji,

lecz luksusowy. Nadal największym importem jabłek będzie Rosja, a poza nią Niemcy i Wielka Brytania. Na globalnym rynku trzeba będzie się liczyć z coraz większą konkurencją, zwłaszcza po stronie produkcyjno-podażowej. Niebagatelną rolę odegrają w tej grze rynkowej ceny owoców, ich jakość, a ponadto koszty transportu oraz kurs walutowy. Najwyższe ceny za tonę jabłek uzyskują producenci w Japonii (około 2 tys. USD), w granicach 0,8–1,4 tys. USD za tonę w Finlandii czy Luksemburgu (421–1758 USD) – tabela 7. Ceny na rynku owoców są zmienne, a zakłócenia wynikają m.in. ze specyfiki produktów. Są to towary nietrwałe, a ich podaż w dużej mierze zależy od warunków pogodowych [Domagalska-Grędyś 2006].

Za wysokie ceny należy uznać także te w Wielkiej Brytanii oraz na Cyprze. W większości krajów UE w latach 2000–2009 za tonę jabłek trzeba było zapłacić przeciętnie około 500 USD. Od wielu lat w Polsce są najniższe ceny jabłek zarówno w skupie, jak i w sprzedaży detalicznej. Ponadto sadownicy mogą zaoferować na jesieni zagranicznym odbiorcom jabłka wysokiej jakości w cenie około 0,3 euro za kg, jednak o ich poziomie decyduje plon uzyskany z hektara, koszty produkcji oraz zbiór w danym roku, a także aktualny kurs waluty.

Poziom cen skupu jabłek deserowych i przemysłowych ma odzwierciedlenie w poziomie opłacalności produkcji sadowniczej również w Polsce. Na krajowym rynku funkcjonuje konkurencja nie tylko pomiędzy zakładami przetwórczymi o jakość skupowanego surowca, ale także o parametry jakościowe owoców z firmami eksportującymi. Obecnie producenci jabłek dysponują bardzo dużymi powierzchniami przechowalniczymi i z tego tytułu mogą podejmować dogodne dla nich decyzje odnośnie sprzedaży produktu nie tylko w sezonie. Zagospodarowanie jabłek odbywa się zatem systematycznie i jest rozłożone w czasie, a jakość owoców jest wysoka nawet w I półroczu kolejnego roku. Ta rozbudowana i nowoczesna forma długotrwałego magazynowania produktów sprzyja niwelowaniu wahań na rynku surowca. Możliwość jej rozbudowy poprzez zwiększenie mocy przechowalniczych, jak podkreślają specjaliści IERiGŻ-PIB, miała miejsce, ponieważ wykorzystywano do tego unijne fundusze. Co więcej, producenci jabłek integrują się i tworzą duże grupy oraz organizacje sadowników, zwiększając tym samym swoją siłę przetargową poprzez nie tylko większą zdolność szybkiego przygotowania dużych i zestandaryzowanych partii jabłek wysokiej jakości (klasy extra, I), ale dostarczenia ich w możliwie krótkim czasie do najdalszych zakątków (nie tylko Europy), np. Kazachstanu, Azerbejdżanu, Armenii, Iraku, Mongolii, gdzie dociera coraz mniej jabłek z Chin.

Porównując poziom spożycia jabłek przez statystycznego mieszkańca w krajach UE-27 (tab. 8) wynika, że najwyższy występuje w Holandii i Danii – ponad

Tabela 7

Ceny za tonę jabłek uzyskiwane przez producenta w wybranych krajach UE w latach 2000–2009 [USD/t]

Kraj	Lata									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Finlandia	829	1023	945	1608	1824	1088	1487	2090	1876	1667
Luksemburg	421	530	772	1185	1243	1246	1256	1439	1758	1625
Cypr	819	827	999	1063	1068	928	953	860	1013	1040
W. Brytania	619	602	679	900	964	859	942	1159	1109	981
Grecja	330	401	514	670	731	637	660	795	970	954
Portugalia	503	492	468	562	725	761	660	799	960	801
Niemcy	302	325	388	551	562	442	544	626	793	799
Dania	436	470	546	770	869	600	736	876	814	740
Rumunia	420	317	370	387	428	608	713	916	1040	730
Szwecja	386	400	461	526	541	611	637	721	871	721
Słowenia	271	288	305	423	377	384	397	574	868	604
Francja	257	315	311	402	488	426	585	666	704	573
Bułgaria	63	60	85	55	45	64	75	465	795	505
Austria	236	291	323	479	436	373	389	544	732	500
Holandia	251	313	197	301	333	374	527	576	762	500
Malta	333	304	415	559	433	441	390	487	511	499
Belgia	226	313	273	507	499	435	568	588	802	493
Słowacja	232	249	268	321	345	342	343	449	525	471
Estonia	116	118	167	249	346	297	390	385	469	427
Hiszpania	235	262	341	445	459	356	415	579	574	415
Czechy	182	223	249	292	327	326	381	319	235	382
Litwa	59	23	34	281	290	213	131	540	580	354
Łotwa	71	56	70	91	267	115	225	306	418	304
Polska	59	49	57	110	90	160	155	362	169	103
Węgry	65	49	45	83	60	126	131	308	101	64
Włochy	294	362	340	419	483	384	367	446	bd	bd

Źródło: Obliczenia na podstawie danych Faostat 2012.

50 kg w skali roku, a najniższy 5–8 kg/osobę w Rumunii, na Litwie czy w Wielkiej Brytanii. Polska, mimo że jest głównym producentem i eksporterem jabłek, plasuje się w połowie listy, z konsumpcją około 16,9 kg w 2010 roku. W kraju od lat notuje się spożycie owoców rzędu około 45 kg na osobę, w tym jabłek około 1/3 jabłek, przy blisko 1/4 owoców cytrusowych (10–12 kg/osób). Na korzyść jabłek przemawia fakt, że były one relatywnie tańsze od popularnych owoców południowych. W latach 2004–2010 wzrasta siła nabywcza przeciętnego dochodu rozporządzalnego przypadającego na 1 osobę w gospodarstwie domowym

Tabela 8

Konsumpcja jabłek w wybranych krajach UE w latach 2000–2010 [kg/osobę]

Kraj	Lata										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Holandia	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	31,2	10,5	46,0	54,4
Dania	21,6	29,9	46,3	26,8	67,0	51,2	49,2	53,5	bd	bd	bd
Austria	23,5	27,1	28,6	24,9	23,4	24,8	22,4	21,3	22,4	21,7	19,5
Portugalia	28,0	28,1	28,3	30,6	30,2	30,0	bd	27,1	26,9	26,5	26,4
Włochy	29,3	22,6	27,1	31,1	14,6	25,2	19,0	17,5	16,6	19,9	22,5
Francja	18,3	21,1	21,4	22,1	20,5	23,2	21,8	21,9	21,4	20,7	21,4
Luksemburg	42,4	45,4	22,8	33,2	22,5	25,5	21,8	21,3	23,5	20,7	21,8
Belgia	27,3	27,7	21,9	21,2	23,2	23,3	24,5	26,0	bd	bd	bd
Grecja	22,9	23,0	16,3	21,6	19,5	23,4	20,6	26,7	bd	bd	bd
Estonia	25,6	26,0	26,2	24,3	24,7	19,7	25,1	25,2	23,6	16,4	19,5
Niemcy	19,9	18,4	16,6	16,9	17,4	16,7	18,0	17,0	17,3	17,0	18,3
Szwecja	19,7	18,4	14,9	19,8	23,1	15,0	21,8	21,9	20,4	17,4	17,3
Polska	bd	bd	37,3	30,1	13,2	11,6	7,9	0,8	3,8	11,3	16,9
Irlandia	12,4	18,3	17,7	12,6	12,6	12,4	12,8	21,4	13,9	13,8	13,8
Węgry	bd	17,1	12,1	13,6	20,4	24,9	20,9	24,5	10,1	21,2	13,2
Malta	8,4	20,7	19,5	17,4	17,5	7,2	20,7	16,0	12,9	17,0	13,6
Hiszpania	20,4	20,4	20,0	15,9	16,9	16,8	13,7	19,3	bd	bd	bd
Litwa	bd	bd	bd	19,5	13,4	10,1	7,3	6,1	2,4	8,8	4,3
Rumunia	bd	bd	11,5	bd	bd	17,9	15,0	13,3	23,6	5,0	6,5
Słowacja	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	11,9	12,8	15,7
Finlandia	bd	bd	bd		22,3	22,0	bd	bd	bd	bd	bd
W. Brytania	13,0	10,9	11,0	8,7	12,1	3,2	11,6	11,7	bd	bd	bd

Źródło: Eurostat 2012.

w przypadku zakupu jabłek z 335 kg do 511 kg, a na tę sytuację w 2009 roku wywarły pozytywny wpływ, w przypadku jabłek deserowych, relatywnie niższe ceny (prawie o 30%), przy rosnących realnie dochodach.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonej analizy zmian, głównie po stronie produkcyjnej jabłek, w krajach obecnie należących do Unii Europejskiej w latach 2000–2010 można wysunąć następujące wnioski:

1. Zmniejszyła się o 25% powierzchnia upraw jabłoni – do ok. 550 tys. ha, zwłaszcza w Niemczech (o 75%), poza Polską (o 14%) i Wielką Brytanią (od 2003 roku wzrost o około 20%), przy rosnącej produkcji i plonie z hektara.

2. Największymi producentami jabłek do 2004 roku w UE były Włochy oraz Francja, wraz z rozszerzeniem Wspólnoty na drugą pozycję wysunęła się Polska, stanowiąc z pozostałymi dwoma państwami 55% produkcji tych owoców.
3. Pomiędzy krajami UE występują duże różnice w zakresie uzyskiwanego plonu jabłek z hektara, co wynika m.in.: ze specjalizacji produkcji, specyfiki obszarowej gospodarstw sadowniczych, ich wyposażenia w nowoczesne maszyny i urządzenia oraz właściwego doboru do stanowiska odmian itd. Najwyższe osiągają sadownicy w Austrii, są one niemal 1,5-krotnie większe niż w Holandii, Belgii czy we Włoszech. Na 15. pozycji w klasyfikacji jest Polska (osiągając zaledwie 18% poziomu Austrii).
4. Intensyfikacja produkcji towarowej w sadach sprawia, że w strukturze nasadzeń tracą na znaczeniu odmiany starsze na rzecz najbardziej poszukiwanych i cenionych wśród konsumentów Golden Delicious, Gala czy Red Delicious.
5. Nadal największymi eksporterami jabłek są sadownicy włoscy (533–732 tys. ton), francuscy (spadek o 28% z 847 tys. ton), holenderscy (wzrost z 234 do 406 tys. ton) i polscy (wzrost 2,6-krotny do 777 tys. ton).
6. Obrót jabłkami głównie odbywa się w ramach rynku wewnętrznego Wspólnoty, Niemcy kupują od 613 do 813 tys. ton jabłek rocznie, Wielka Brytania między 426 a 532 tys. ton, Holandia do 400 tys. ton, a Hiszpania około 210 tys. ton.
7. Ważnymi od lat partnerami handlowymi spoza wspólnoty są kraje WNP, zwłaszcza Rosja, Białoruś i Ukraina.
8. Za pozytywne należy uznać w przypadku Polski to, że rośnie potencjał sadów jabłoniowych o wysokim stopniu intensywności produkcji. Zarówno na rynek krajowy, jak i zagraniczny dostarczane są owoce o coraz wyższych parametrach handlowych, przemysłowych, jak i deserowych. W latach 2004–2010 trwał ich eksport, na nienotowaną dotąd skalę, a o ich atrakcyjności w Europie decydowały konkurencyjna, relatywnie niższa i dająca wciąż opłacalność produkcji cena owocu w sprzedaży.

Literatura

- Apples Industry & Trade Summary Office of Industries Publication United States International Trade Commission, Washington, DC 20436, 04 February 2010: www.usitc.gov (data dostępu: 13.02.2014).
- Baza danych Eurostat 2012: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (data dostępu: 20.02.2014).

- Belrose Inc., World Apple Review 2008 Apples Industry & Trade Summary Office of Industries Publication United States International Trade Commission, Washington, DC 20436, 04 February 2010, www.usitc.gov (data dostępu: 19.02.2014).
- BUGAŁA A., 2014: *Światowy rynek jablek i zagęszczonego soku jabłkowego*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, tom 14 (XXIX), Zeszyt 2, s. 21–30.
- DOMAGALSKA-GRĘDYS M., 2006: *Ocena polskich sadów jabłoniowych z uwzględnieniem odmian w początkowym okresie członkostwa w UE*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego tom XV, s. 16–25.
- HESTER S.M., CACHO O., 2003: *Modelling apple orchard systems*, Agricultural Systems vol. 77, Issue 2, August, s. 137–154.
- KAWECKA Z., KRYŃSKA W. (red.), 1992: *Sadownictwo i warzywnictwo*, PWN, Warszawa, s. 5–12.
- MAKOSZ E., 2012a: *40 lat polskiego sadownictwa*, www.sadnowoczesny.pl (data dostępu: 15.06.2012).
- MAKOSZ E., 2012b: *Jabłko – nasz owoc narodowy*, www.sadnowoczesny.pl (data dostępu: 25.06.2012).
- MAKOSZ E., 2012c: *Konkurencyjne polskie jabłka deserowe*, www.sadnowoczesny.pl (data dostępu: 15.03.2012).
- MAKOSZ E., 2012d: *Konkurencyjni na europejskim rynku jablek*, www.sadnowoczesny.pl (data dostępu: 16.02.2012).
- MAZURKIEWICZ-PIZŁO A., PIZŁO W., 2011: *Stan i kierunki rozwoju sadownictwa w Polsce – lata 1999–2010*, [w:] *Gospodarowanie w sadownictwie Grójca i Warki: region, klastry, gospodarstwa sadownicze* (część pierwsza), red. W. Pizło, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- PIZŁO W., 2014: *Perspektywy rozwoju gospodarstw jabłoniowych w Polsce na tle wybranych krajów UE*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, Tom 14 (XXIX) 2014, Zeszyt 2, s. 185–193.
- PONIEDZIAŁEK W. 2001: *Sadownictwo subtropikalne*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 5–25.
- REJMAN A. (red.), 1994: *Pomologia odmianoznawstwo roślin sadowniczych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 19.
- Rynek owoców i warzyw za lata 2006–2013. Analizy rynkowe, IERiGŻ-BIP, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Sadownictwo i szkółkarstwo*, Podręcznik dla techników ogrodniczych i policealnych studiów zawodowych. Wyd. II. PWRiL, Warszawa 1995, s. 181.

Changes on the apple market in the European Union countries between 2000–2010

Abstract

The article presents information concerning changes undergoing on the EU market of fresh apples between 2000–2010. The author shows changes in production, consumption, foreign trade and prices, of the main stakeholders (producers, consumers, exporters and importers), including Poland. Secondary sources of information were used for the analysis, originating from Faostat 2012 and GUS data bases. The analysis was carried out under a research project (grant agreement No 3745/B/H03/2011/40), which was funded by National Science Centre. The analysis involved comparative as well as descriptive methods.